

T.C.
İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAYEK VE RAWLS'UN ADALET TEORİLERİ: BİR
KARŞILAŞTIRMA**

KAANHAN ARGÜT

SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DANIŞMAN

Prof. Dr. ATILLA YAYLA

İSTANBUL - 2022

T.C.

İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAYEK VE RAWLS'UN ADALET TEORİLERİ: BİR
KARŞILAŞTIRMA**

KAANHAN ARGÜT

SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DANIŞMAN

PROF. DR. ATILLA YAYLA

İSTANBUL 2022

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar tüm safhalarında etik dışı olabilecek bir davranışımın olmadığını , bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, bu tez çalışması ile elde edilmeyen tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynakçaya aldığımı, yine bu tez çalışmasında ve yazım sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

Kaanhan Argüt

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	
KISALTMALAR.....	
ÖZET	1
ABSTRACT.....	2
GİRİŞ.....	3
1. BÖLÜM.....	6
1. Siyaset Teorisinde Adalet	6
1.1. Adalet: Kelime ve Kavram	6
1.2. Adalet Tartışmalarının Siyaset Teorisindeki Tarihi Gelişimi	7
1.2.1. Antik Yunan Dönemi Adalet Teorileri	7
1.2.2. Orta Çağ Hristiyanlığında Adalet.....	8
1.2.3. Erken Modern Dönem.....	9
1.2.4. Çağdaş Dönem	12
1.3. İki Adalet Teorisi	13
1.3.1. Usuli Adalet	14
1.3.2. Sosyal Adalet	17
2. BÖLÜM.....	21
2. Hayek'in Adalet Teorisi.....	21
2.1. Hayek ve Akademik Kariyeri	21
2.2. Hayek ve Bilgi Teorisi	26
2.3. Hayek'in Genel Toplum Teorisi: Akıl ve Kendiliğinden Oluşan Düzen ..	30
2.4. Hayek'in Adalet Teorisi.....	38
2.4.1. Adalet Nedir.....	38
2.4.2. Adaletin Özellikleri.....	41
2.4.3. Adalet ve Toplumsal Düzen.....	43
3. BÖLÜM.....	50
3. Rawls'un Adalet Teorisi	50
3.1. Rawls'un Kısa Akademik Kariyeri	50

3.2. Rawls'un Toplum Teorisi	53
3.3. Rawls'un Adalet Teorisi	57
3.3.1. Toplumun Adalet İhtiyacı ve Adaleti Kurgulama.....	57
3.3.2. Adaletin İlkeleri	71
4. BÖLÜM	77
4. Hayek ve Rawls'un Adalet Teorileri: Benzerlikler ve Zıtlıklar.....	77
4.1. Hayek ve Rawls'un Bilgi Teorileri	78
4.2. Hayek ve Rawls'un Toplumsal Düzen Görüşleri.....	80
4.3. Hayek ve Rawls'un Adalet İlkeleri.....	85
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	94

TEŞEKKÜR

Kişisel ve entelektüel gelişimimin en keyifli anlarını adalet teorileri üzerine yaptığım okumalar esnasında geçirdim. Bu çalışma sürecinde gerek bana en uygun konunun seçilmesi konusunda gerekse yazım sürecinde yardımlarını, engin birikimini ve rehberliğini esirgemeyen Prof. Dr. Atilla Yayla başta olmak üzere eğitimim süresince bana her zaman yol gösteren değerli hocalarım Prof. Dr. Bekir Berat Özipek ve Doç. Dr. Faik Tanrıkulu'ya şükranlarımı sunuyorum. Çalışmamı, ailemizin bilge üyesi eşime, karakterimi, sağlığımı ve mücadele etme çabamı borçlu olduğum anneme ve merhum babama ithaf ediyorum.

ÖZET

Siyaset teorisinde adalet kavramının tanımına dair geniş bir fikir birliği henüz oluşmamıştır. Adaleti doğru anlamak, özgürlükleri koruyarak kaynakların dağılımını verimli ve hakkaniyetli yapmak için adalet teorilerinin doğru konumlandırılması hayatidir. Terminolojinin doğru kullanılması demagogların politik diskurlarını önleyebileceği gibi geçmişteki piyasa müdahalelerin vahim sonuçlarını da bizlere hatırlatacaktır. Tarih içerisinde farklı yaklaşımlarla tanımlaması yapılmış olan adalet çalışma içerisinde usuli adalet ve sosyal adalet olarak ikiye ayrılarak tasniflenmiştir. Hayekçi adalet teorisi usuli adalet teorilerine dahil iken. John Rawls'ın teorisi sosyal adalet teorileri altında incelenmektedir. İki düşünürün toplum, bilgi ve ekonomi teorilerini incelemek, karşılaştırmak ve kavramsallaştırmak bu çalışmada oldukça kendilerinin adalet teorilerini kavramsallaştırmak için hayli faydalı olmuştur. Her ne kadar iki düşünür de geniş anlamda liberal düşüncenin temsilcileri olsa da kavrama politik-ekonomi açısından kökten yaklaşımlarına bakıldığında iki düşünür de dramatik farklılıklarla adalete yaklaşmaktadır. Hayek adaleti insana dair olan evrimsel süreçlerin doğal çıktısı olarak görmektedir. Diğer taraftan Rawls ise toplumun adalet ihtiyacının iyi düzenlenmiş bir toplum ile mümkün olduğunu ileri sürer ve adaletin, ahlak teorileri ile güçlendirilmiş normatif bir ilkeler paketi kullanılarak sağlanacağını düşünmektedir. Bu çalışmanın amacı bu iki farklı adalet teorisinin ilkelerinin ve tasarımlarının birbirlerine yaklaştığı ve uzaklaştığı noktaları anlamak için karşılaştırılmasıdır. Metnin dahilinde iki düşünürün birincil kaynaklarının yanı sıra ikincil kaynaklardan da yararlanılarak bir literatür taraması vasıtasıyla karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Usuli Adalet, Sosyal Adalet, Adil Davranış Kuralları, İyi Düzenlenmiş Toplum

ABSTRACT

There has been no broad consensus on the concept of justice within political theory yet. Today, it is vital to correctly position the theories of justice to understand justice correctly, protect freedoms, and make the distribution of resources efficient and equitable. The correct use of terminology not only prevent demagogues using a abusive discourse but also would remind us the dire consequences of the market interventions in the past. Justice, which has been defined with different approaches throughout history, has been classified as procedural justice and social justice in the study. While Hayekian theory of justice is included in procedural justice theories, John Rawls' theory is studied under social justice theories. Examining, comparing, and conceptualizing the theories of society, knowledge and economy of the two thinkers has been very useful in this study to conceptualize their theories of justice. Although both thinkers are representatives of liberal thought in a broad sense, both thinkers approach justice with dramatic differences, considering their radical approach to the concept in terms of political economy. Hayek sees justice as the natural outcome of human evolutionary processes. On the other hand, Rawls argues that the society's need for justice is possible with a well-ordered society and thinks that justice will be achieved by using a bundle of normative principles reinforced with moral theories. The aim of this study is to compare the principles and designs of these two different theories of justice to understand the points where they converge and diverge. Within the scope of the study, a comparative study was carried out through a literature review by making use of the primary sources of the two thinkers as well as secondary sources from other writers.

Keywords: Liberalism, Procedural Justice, Social Justice, Rules of Just Conduct, Well-Ordered Society

GİRİŞ

Adalet kadim siyaset düşünce geleneğinin en çok konuşulan en çok tartışılan evrensel değerlerinden biridir. Buna rağmen adalet kavramının sabit bir tanımı üzerine fikir birliği sağlanamamıştır. Bu sebeple adalet, günümüz düşünce dünyasının güncel konularından biri olarak entelektüel tartışmaların odak noktasında yer almaya devam etmektedir.

Adaletin bu denli popüler, narin ve bir o kadar da etkin olması insanlık adına şaşırılacak bir durum olarak görünmemektedir. Adalet toplum ve bireyin gündelik hayatıyla derinden ilişkilidir. İnsanlar sosyal iş birliği içerisinde iletişim kurarak medeniyetin araçları sayesinde gündelik hayatlarına devam ederler. Bu medeniyet agresiflikten uzak, bilgi, mal ve hizmet alışverişine dayalı, ilerleme, refah ve istikrarı da içinde barındıran en azından bunu hedefleyen bir medeniyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Takas düzlemi ve fiyat düzlemi içerisinde günlük aktiviteleri kolaylaştıran, zaman zaman sözleşmeler imzalayan zaman zaman vaatler veren insan-insan, kurum-kurum, kurum-insan gibi yöndeşik, lineer olmayan, ilişkiler içerisinde çıkar çatışmaları ve gerilimler olması oldukça muhtemeldir. Bu ihtimallerin arasında filizlenmiş bir kavram olan adalet bu gerilimleri en aza indirmektedir ya da indirmeye çalışmaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olarak gerek el yordamı gerek de deneme yanılma süreçleriyle keşfettiğimiz adil davranış kuralları bizlerin, gerilimden uzak, özgürlüklerimizi en geniş anlamda tatbik edebileceğimiz alanlar içerisinde sosyal iş birliğinde rol almamızı sağlamaktadır.

Siyaset felsefesine özgürlük teorileri ve demokrasi teorilerinde farklı görüşler ve metodolojiler benimsenmektedir. Bu farklı teori ve metodolojiler gerek farklı ekonomik modeller gerekse farklı rejimlerle belirli paradigmaları oluşturarak siyasi gerçekliklerimizi oluşturmaktadır. Bazı adalet teorileri dağılımın verimliliğini, artırmak, prosedürler ve sözleşmelerin yerine getirilmesi üzerine odaklanırken, bazı adalet teorileri ahlâk tan kaynaklandırılan değerlerle dağıtım üzerine odaklanarak içerik ve hakların taksimiyle yakından ilgilenmektedir. Mülkiyetin, özgürlüğün ve demokrasinin öne çıktıkları sistemlerde gerilimin kaynaklar ve kaynakların dağılımı

olduğu gerçeği antik yunan döneminden bu yana gözümüze çarpmaktadır. Sınırlı sayıdaki flütlerin taksiminin nasıl yapılacağı sorunsalından, karmaşık sosyal güvencelerin nasıl sağlanacağına, pandemi dönemi sosyal desteklerin nasıl dağıtılacağına kadar gelinen bu uzun soluklu serüvenin geniş anlamdaki liberal ekoldeki iki temsilcisi Friedrich August von Hayek ve John Rawls'dur.

Hayek ömrünü vermiş olduğu ekonomi ve siyaset alanında kariyerinin sonlarında birikimlerini kullanma kabiliyetlerinin doruğunda, Nobel aldığı dönemlere yakın yıllarda adalet ile ilgili hazırlamış olduğu *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* eserinin birinci ve ikinci cildinde özgür toplumun hukuk ve adalet anlayışını ele almıştır. Klasik liberal geleneğin en etkili temsilcilerinden biri olan Hayek bu çalışması içerisinde öncelikle kendi hukuk teorisinin çerçevesini oluşturmuş ve akabinde kendi paradigmasının ilkeleri dahilinde sosyal adaleti sistematik bir biçimde ele almış ve eleştirmiştir.

Diğer taraftan John Rawls adil bir toplumun nasıl düzenleneceği üzerine toplumun adalet ihtiyacını karşılamak adına normatif bir liberal adalet teorisi tasarlamıştır. *Bir Adalet Teorisi* isimli eserinde bunu kurumların değerlendirilmesi, ahlâk teorisi ve faydacılık üzerine olan eleştirileriyle harmanlayarak yapmaya çalışmıştır. Çalışmasında toplumun sosyal adalet ihtiyacının üzerinde önemle durmuş ve klasik faydacılığın risklerini ele almıştır. Dağıtımla ilgili ana prensipler belirlemek suretiyle farklı metodolojik araçlar kullanarak iyi düzenlenmiş toplumun ilkelerini eşitlikçi bir yaklaşımla maddelendirmiştir.

Adalet teorileri üzerine odaklanılmış bu çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda siyaset teorisinde adaletin yeri ve kavramsal çerçevesine yer verilmiştir. Kavramsal çerçeve oluşturulurken adaletin sert, bükülmez bir tanımı yerine tarihsel dönüşümü ve entelektüel bir haritalandırılması yapılmaya çalışılmıştır. Tarihsel süreç dört ayrı bölümde incelenmiştir. Rawls ve Hayek'in dahil olduğu çağdaş döneme de kısaca ikinci kısma geçilmeden değinilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında prosedürel adalet ve sosyal adalet olmak üzere adalet teorileri ikiye ayrılarak Hayek'in ve Rawls'un ait olduğu adalet geleneklerine değinilmiş ve genel çerçeve için bir giriş yapılmıştır. Üçüncü kısımda bütüncül bir prensiple adalet teorisini geliştiren Hayek'i

anlamak için önce akademik kariyerinde yaşadığı kişisel dönüşüme yer yer odaklanılmış, kendi paradigmasını oluşturan bilgi teorisi ve toplum teorisi üzerine detaylar verilmiş, ardından Hayek'in adalet teorisi ile ilgili prensiplere ve ana fikirlere yer verilmiştir. Üçüncü kısımda hayatını ahlâk teorisi ve adalet teorilerine adayan Rawls'un şans egaliterizmi ve egaliterizm üzerine olan ilgisini anlatabilmek adına hem kişisel hem de akademik hayatının kısa bir özetine değinilmiştir. Karşılaştırma çalışmamızın tipografik olarak izlenebilirliğini kolaylaştırabilmek adına Rawls'un toplum teorisi ve adalet teorisinin altındaki ilkelere yer verilerek tekrardan kaçınma amacıyla daha kısa bir karşılaştırma başlığı ile çalışmaya bütüncül bir hüviyet kazandırılmaya çaba sarf edilmiştir. Bahsi geçen bu üç bölümün toplam bir dökümünün blok bir karşılaştırılmasının yapılması yerine dördüncü kısmın içerisinde üç başlık altında iki düşünürün bilgi teorileri, toplumsal düzen görüşleri ve adalet ilkeleri arasındaki benzerlikler ve zıtlıklar ele alınmıştır.

1. BÖLÜM

SİYASET TEORİSİNDE ADALET

Pek çok farklı tanıma sahip olan ve net sınırlar çizilmesi güç bir kavram olan adalet; sosyal, ekonomik, politik ve psikolojik boyutları bünyesinde barındıran bir kapsama sahiptir. Adalet, ahlâki ve etik sınırlar içerisinde ele alındığında sosyolojik ve psikolojik boyutları olan, görelî doğruluğu anlamamızı gerektiren büyük ve kadim kavramlardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerek el yordamıyla gerek deneyimlerle tatbik edilen ve günümüzde en üst değerlerden biri haline gelmiş olan adalet, hala siyaset kuramcıları ve filozoflar tarafından tartışılmaktadır. Bu tartışmalar adaletin tanımını ve adil toplumun değerleri gibi soruları yanıtlamaya çalışırken her çağın ruhu ile farklı şekillerde yanıtlanmakta ve bu yanıtlar hayatın kendi akışı içerisinde yeni soruların doğmasına vesile olmaktadır.

1.1. Adalet: Kelime ve Kavram

Günümüz sosyal ve politik değerlerin en önemlilerinden biri olan adalet, Augustine ve Aquinas gibi düşünürlerine göre insanın hak ettiğini almasıdır. Bentham ve Mill gibi klasik faydacı (utiliteryen) düşünürlere göre adalet, toplumun toplam hazzının artmasını sağlayacak şekilde yönetilmesidir. Kantçı kategorik imperatif¹ gelenekte adalet ise doğru olanın önceden belirlenmesiyle (deontoloji) beraber insanın nihai bir değer olarak odağa alındığı evrensel bir kavramdır. Rawls için adaletin en önemli fonksiyonlarından biri dağıtım iken Hayek için kendiliğinden oluşan düzenin istikrarı ve evrimidir.

¹ Immanuel Kant, *Critique of Practical Reason*, ed. Mary J. Gregor (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 19-30, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511809576>.

Adalet kavramının iki bin yıllık süreçteki tüm entelektüel çabalara rağmen hala tam olarak yerine oturmaması Norman P. Barry'ye göre yalnızca normatif temel anlaşmazlıklardan kaynaklanmamaktadır. Anlaşmazlıkların bu denli yaygın ve bir o kadar da sükuttan uzak karakteri, kavramın tanımı hakkında belirgin bir fikir birliğinin de olmamasından kaynaklanmaktadır.² Adalet kavramının tanımlanmasının en büyük zorlukları adalete yüklenen değerlerin öznel yüklerinin karmaşıklığı artırmasından kaynaklanmaktadır.

Kavram hakkında belirgin bir fikir birliğinin olmaması adalet kavramının farklı anlamlarda kullanılması ile kendini göstermektedir. Kavramın gerilimlerinden biri ise eşitlik kavramının kullanılış şekli ve eşitliğe olan yaklaşım şekillerinin farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Adalet ve eşitlik terimlerinin aynı bağlam içerisinde kullanılması bu karmaşıklığın diğer bir kökenini bizlere sunmaktadır. Nitekim literatürde eşitlik terimi çoğunlukla kanun önünde eşitlik anlamında kullanılmaktayken; sosyal adalet ve patterned³ (kalıplanmış) pozitif karakterli adalet teorisyenleri tarafından ise gelir dağılımında ya da zenginlikte eşitlik şeklinde kullanılmaktadır.

1.2. Adalet Tartışmalarının Siyaset Teorisindeki Tarihi Gelişimi

Adalet kavramını düşünce tarihinin akışı içerisinde takip etmek siyaset teorisindeki adalet tartışmalarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu dönemleri “Antik Yunan dönemi, Orta Çağ Hristiyanlığı dönemi, Erken Modernite dönemi, Yakın Modernite dönemi, Çağdaş Adalet Teorileri dönemi” olmak üzere beş çağ içinde ele alabiliriz.

1.2.1. Antik Yunan Dönemi Adalet Teorileri

Antik Yunan döneminde Sokrates, Platon ve Aristoteles'in yapmış olduğu çalışmalar dönemin başat örneklerini teşkil etmektedir. Platon'un adalet teorileri adaletin negatif

² Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Erdoğan Mustafa ve Yusuf Şahin (Ankara: Liberte, 2012), 241.

³ Robert Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev. Alişan Oktay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 212.

ve pozitif değerlerini ele almaktadır. Negatif karakterli teorisi kimsenin bir başkasının işine karışmayacak şekilde yaşamasını öğütlerken, pozitif karakterli sosyo-politik adalet teorisi altında bir vatandaşın ya da bireyin onlara atfedilen görevi yapmasını uygun bulmakta ve adaletin pozitif karakterli tarafına atıfta bulunmaktadır. Çağdaşlarından farklı olarak cinsiyet eşitliği gibi konuları da ele alan Platon'un ardından öğrencisi Aristoteles de adaletle ilgili görüşlerini dört büyük erdem altında incelemiştir.⁴

Nikomakhos'a Etik başlıklı eserinde Aristoteles, adaletin daha çok dağıtımcı ve tazmin edici vasıflarına odaklanmıştır. Aristoteles, dağıtımın numerik (lineer ve sayısal) olarak yapılmasından ziyade oransal yapılmasının üzerinde durmuştur.⁵ Bu vasıflarla ilgili olarak eşitlik tartışması açılırken Aristoteles ve Platon eşit olmayan bireyler için eşitlik yaratılmasının eşitlik anlamına gelmeyeceğini savunmuşlardır.⁶ Antik Yunan dönemi ile günümüz eşitlik anlayışının birbirinden farklı olması gerekçesi ve bu farklılığın neden olabileceği anakronist değerlendirmelerden kaçınmak amacıyla eşitlik ile ilgili konular çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır. Çünkü Antik Yunan döneminde vatandaş kavramının günümüze uzanan evrimi oldukça farklıdır.

1.2.2. Orta Çağ Hristiyanlığında Adalet

Hristiyan öğretilerini incelemek günümüz Roma Hukukunun temelini dayandığı entelektüel izleri takip etmemizi sağlamasının yanı sıra siyaset teorisindeki adalet tartışmalarını kronolojik olarak izleyebilmemize de aracı olmaktadır. Orta Çağ Hristiyanlığı döneminde yaşamış olan Aziz Augustine, dönemin adalet teorilerini iki konuyu yoğunlukla ele alarak oluşturmuştur. Bu konulardan ilki, adil bir savaşın nasıl yapılması gerektiği üzerineyken ikincisi eşitlik ve dağıtım üzerine olmuştur. Aziz Augustine *Tanrı Kent* isimli eserinde insanları teorik olarak ahlâki, etik düzlemde eşit

⁴ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu ve Ali Cimcöz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 137.

⁵ Aristotle. 2020. *Nicomachean Ethics*. Penguin Publishing Group, 64-74.

⁶ Aristotle, Benjamin Jowett, and Max Lerner. 1943. *Aristotle's Politics*, 79-153

birer varlık olarak kabul etmektedir. Uygulamada ise insanları rasyonel ajanlar ya da bağımsız bireyler olarak tanımlamıştır ve kendisinin adalet teorisinde eşitlik ön plana çıkmamaktadır. İlk günahı temel alınarak yapılan bu tanımlamaya göre insanların eşit oldukları sonucuna varılsa dahi yaşanan dönem boyunca kölelik kurumuna karşı net bir reddiyede bulunulmamış, kölelik Tanrı'nın bir cezası olarak değerlendirilmiş ve kabul edilmiştir.⁷

Platonik izler taşıyan Augustine'in ardından gelen ve Aristocu fikirler taşıyan Aquinas eşitlik konusunu değerlendirirken mutlak eşitlikten ziyade oransal eşitlikten bahsetmiştir. Doğal haklar ve doğal adalet gibi kavramları da teorisinin içerisinde dağıtımçı adalet ve denkleştirici (commutative) adalet olarak iki şekilde incelemiştir. Dağıtımçı adalet mal ve hizmetlerin adil dağılımı ile ilgilenirken; denkleştirici adalet kişiler arası ilişkileri içeren adalet teorisini ele almaktadır.⁸

1.2.3. Erken Modern Dönem

Thomas Hobbes erken modern dönemde siyaset teorileri kapsamında adaleti inceleyen önemli isimlerden biridir. Adaletin bir değer olarak objektif bir tanımının yapılamamasına dair güçlü düşüncesi Thomas Hobbes'un şüpheli tarafını ortaya koymaktadır. Hobbes'un radikal empirizmi çoğunlukla onu somut ve elle tutulabilir olana yöneltmektedir. Hobbes, adalet teorilerini incelerken insan ve insana dair olan beşeri üniteleri bu görüşleri nedeniyle dışlamaktadır.

Tüm bunları göz önünde bulundurursak Hobbes'un temel eseri Leviathan'ı adalet bağlamında iyi incelemek gerekmektedir. Hobbes toplumsal sözleşme özelinde bir insanın hayatını tanımlarken şunları söylemektedir: “insanın hayatı kaçınılmaz bir şekilde sefil, baş belası, vahşi, yalnız ve kısadır.”⁹ Bu yüzden “gerekli kötü” olan

⁷ Augustine, *The City of God*, çev. Marcus Dods (New York: Modern Library, 1950), 75-139.

⁸ Thomas Aquinas, *On Law, Morality and Politics, 2nd Edition*, ed. William P. Baumgarth, çev. Richard J. Regan (Indianapolis: Hackett, 2003), 137-47.

⁹ Hobbes, Thomas, *Leviathan*, ed. C. B. Macpherson (London: Penguin Books, 2017), 136.

devlet zor kullanma tekelini bireysel hakların korunması için meşru bir şekilde elde tutabilmektedir. Hobbes'a göre insanın doğal durumunda devlete bu yetkiyi veren sözleşmecî gelenek sayesinde "hakkın karşılıklı transferi"¹⁰ mümkün olabilmektedir. Bu gibi sözleşmeler kabul edilip düzen sağlandıktan sonra bu sözleşmelere uyulmamasını bir "adaletsizlik"¹¹ olarak kabul edilmektedir. Bu adil veya adil değil tasnifinin yapılması açısından önemli bir noktadır. Çünkü Hobbes kodlanmış (kodifiye edilmiş, codified) egemen otoriteye dayalı bir yasal sistemin düzeni sağlayabileceğini düşünmektedir. Bu düzen de doğru tatbik edildiği zaman insanlar ve beşerî üniteler arasındaki mübadele ve hak transferlerinin kolaylaştırılabileceği öngörülmüştür. Hobbes bu teoriyi geliştirirken suç ve ceza üzerine de düşünceler geliştirmiştir. Dönem içerisinde ceza hukukunu suçlara göre kategorize ederek bir sistematığe oturtmaya çalışmıştır.

Erken modern adalet teorisyenlerinin en önemlilerinden bir diğeri de David Hume'dur. Adaletin siyaset teorisindeki yerini vurgulamıştır. Hume aynı zamanda Hayek ile aynı felsefî çizgiyi temsil etmektedir. David Hume, Locke'un mülkiyet konusundaki fikirlerinden oldukça etkilenmekte ancak Hobbes, Rousseau ve Locke tarafından ifade edilen sosyal sözleşme teorisini reddetmektedir. Hume, adaletin objektif ve mutlak olduğuna dair kesin görüşlere oldukça şüpheli yaklaşmaktadır. David Hume adaletle ilgili olarak "Kamunun faydası adaletin tek kaynağıdır."¹² ifadesini kullanmıştır. Bu ifade ile düşünür aslında "adalet de dahil olmak üzere birçok değer bizim kendimizden kaynaklanan bir motivasyonla hayatlarımıza sirayet etmektedir"¹³ imasında bulunmaktadır. Hume'un eşitliğe karşı radikal bir tutumu vardır ve mutlak anlamdaki eşitliği reddetmektedir. İdeal eşitlik fikrinin pratiğe dökülmesinin mümkün olmadığını ve toplum açısından oldukça zararlı sonuçlar doğurabileceğini belirtmektedir.¹⁴

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme isimli eserinde Hume adaletin kendi amaçlarımızı gerçekleştirmek üzere kurduğumuz suni bir yapı olduğunu ifade etmekte ve

¹⁰ Hobbes, Thomas, 136.

¹¹ Hobbes, Thomas, 136.

¹² David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, ed. Eric Steinberg (Indianapolis: Hackett, 1993), 72.

¹³ Hume, 72.

¹⁴ Hume, 72.

rastgeleliği adalet için kabul etmemektedir. Düşünür adaleti sosyal iş birliğinin avantajlı bir aracı olarak görmekte; aynı zamanda prosedürel adaletin ilerleyen zaman içerisindeki temellerini oluşturacak üç ana prensibini - mülkiyet sahipliğinin istikrarı, mülkiyetin rıza ile transferi ve vaatlerin yerine getirilmesi- benimsemektedir. Kısaca Hume'un Adalet teorilerindeki pozisyonu için kurala dayalı faydacılık olarak konumlandırılma yapılmıştır. Örneklendirecek olursak bireysel bir adalet aksiyonunu işletmek klasik anlamda faydacılığa ters düşse dahi kamunun faydasına ve toplumun bütününe ait olan değerlere uygunsuz işleme sokulmalıdır.

Hume'un adalet teorilerine dair ilgi çekici olan hususlar bunlarla sınırlı değildir. Hayek ile paralel bir şekilde Hume de insanın olmadığı yerde adaletin olmayacağını vurgulamaktadır. Hume insan doğası ve adalet ile ilgili olarak insanın doğasına ait olmayan hiçbir aksiyonun başarılı olmayacağını belirtir. Görev bilincimiz de kendi doğal süreçlerimizin sonucunda şekillenmiştir. Doğal olanın kendimizi ve yakınlarımızı korumak, kollamak olacağını düşündüğü için Hume açısından adalet suni bir değerdir. Fakat kendisi bu argümanı şöyle bitirir: "Adalet kuralları suni olsa da keyfe keder formüle edilmemiştir. Kaldı ki onlara doğal hukuk kuralları demek de yanlış değildir. Zira doğal olandan anladığımız türün gerçeklerinden ayıramaz değerler ise adalet bir değer olarak insan türünden ayrılabilir bir değer değildir."¹⁵ Hume'un bu konu ile ilgili teorisini Hayek kendi adalet teorisi içerisinde sunarken beşer-beşer ve beşer-beşeri üniteler şeklinde dönüştürmüş ve kendi adil davranış kurallarını bu ilişkiler üzerinde tanımlamıştır.

Hume'un sonuçsalcı yaklaşımlarına dayalı adalet teorilerine cevaben dönemin ünlü filozoflarından Kant kendi adalet ve ahlâk teorilerini geliştirirken olan-olması gereken tartışmalarını (is-ought) bir adım öteye götürmüştür. Kant sonuçlardan ziyade, davranış öncesindeki görev ve sorumlulukları ön plana koyan bir düşünce yapısını benimsemektedir. Buna da deontoloji ismi verilmektedir. Kant'a göre adalet, kategorik olarak yapılması gerekenin yerine getirilmesi olarak tanımlanmıştır. Kant, bu durumun

¹⁵ David Hume, *A Treatise on Human Nature*, ed. Mossner, Ernest Campbell (Harmondsworth: Penguin Books, 1969), 722.

yerine getirilmesinin sonucu bazen istenmeyen sonuçlara yol açsa dahi yapılması gereken doğrunun yerine getirilmesi gerektiğini önerir. Deontolojinin temelinde bu fikir bulunmaktadır. Teorisini kurarken “kategorik imperatifi”¹⁶ bir kanun bir odak noktası olarak kullanır. Çünkü kategorik imperatif bize insanlar olarak ne yapmamız gerektiğini koşulsuz ve şartsız olarak belirtmektedir.

Doğrunun yanlıştan ayırt edilmesi konusunda da bir protokol belirlemek üzere Kant üç farklı formül sunmaktadır: a) Evrensellik altında bizler sadece evrensel bir kanun halinde kabul edilebilecek şeyleri yerine getirmeliyiz. b) İnsanı kendi içkin değerinden dolayı yüceltmeliyiz ve onları doğrudan bir sonuç olarak görmeliyiz. Hiçbir insan bir sonuca varılmak üzere kullanılacak bir araç olamaz. c) Her insan otonom bir bireydir ve rasyonel kararlar almak üzere yaşayan ve bunları uygulama kapasitesi olan varlıklardır.¹⁷

Kant bütün teorisinin ruhunu deontoloji ve kategorik imperatif üzerine kurduktan sonra *Adalet'in Metafiziği* isimindeki eserinde derinlemesine bir teori geliştirmiştir. Bu eser ilerleyen yıllarda hem Rawls'un hem de Hayek'in esinleneceği bir eser haline almıştır. Özellikle Rawls'un ahlâk teorisindeki ince teoriyi geliştirme çabası Kant'ın ödevlerini ileriye götürebilmek için gayret sarfetmek olarak görünmektedir.

1.2.4. Çağdaş Dönem

Kant sonrası dönemde siyaset teorisinde adalet üzerine çalışan düşünürler çağdaş dönem düşünürleri şeklinde tasnif edilmektedir. Çağdaş dönemde siyaset teorisinde adalet üzerine çalışan çokça filozof bulunmaktadır. Liberal ekolde çağdaş adalet teorilerini Nozick yakından incelemiş ve bazılarını da sistematik şekilde eleştirmiştir. Özellikle kalıplanmış ve kalıplanmamış şeklinde adaletin farklı iki kısmını ele almıştır. Nozick'in yaklaşımındaki kanunları, insanların ihtiyaçlarına göre dağıtım yapmak şeklinde düzenleyen adalet sistemleri kalıplandırılmış (patterned) olarak

¹⁶ Kant, *Critique of Practical Reason*, 19-30.

¹⁷ Immanuel Kant, *The Metaphysical Elements of Justice : Part I of The Metaphysics of Morals*, ed. John Ladd (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1965), 29-37.

adlandırılırken, özgürlüklerle örtüşen negatif karakterli prosedürel adalet sistemleri kalıplandırılmamış (unpatterned) şeklinde adlandırılmaktadır. Adalet, bir yandan kendiliğinden olan bir düzen¹⁸ gibi el yordamıyla kendini tanımlamaya ve geliştirmeye çalışan bir organizmaya benzer şekilde tarihin eski çağlarından bugüne bir akış içerisinde hayatımıza sirayet ederken diğer yandan onu baştan yaratmaya çalışan düşünürlerin eserlerinde farklı bir kavrammış gibi karşımıza çıkmakta ya da çıkarılmaktadır.

Adalet devrimci tutumlar sergilemeye çalışan fikir insanlarının üstten yapmaya çalıştığı müdahalelerin etkisinde kalarak evrilmesi gereken noktaya daha yavaş seyahat etmektedir. Buna karşın adaletin akışkan ve evrimsel süreçlerini anlayabilen adalet akması gereken yöne giderken onu çekirdek değerlerini korumak suretiyle iyileştirmeye çalışan fikir insanlarının tutumları muhafazakâr tutumlar olarak eleştirilmiştir. Adalet deney tüpüne koyduktan sonra pozitivist yaklaşımlarla tanımlanmaya çalışılmayacak kadar narin ve karmaşık bir kavramdır. Tüm bu kronolojiye baktığımızda adaletin bir tanımını yapmak yerine bu organik konseptin sınır ya da sınırsızlıklarını anlamaya çalışmak, daha mütevazı ve verimli bir entelektüel çaba gibi görünmektedir.

1.3. İki Adalet Teorisi

Siyaset teorisinde adaletin tarihi gidişatını anlattıktan ve kavramsal çerçevesini belirledikten sonra şimdi çalışmanın içinde yer alan prosedürel adalet ve sosyal adalet teorileri tartışılacaktır. Bu amaçla, usuli adaletin tanımıyla işe başlamak yapılacak karşılaştırmaları daha da berraklaştıracaktır.

Siyaset felsefesinde usuli adalet, pazar adaleti, değişimci adalet şeklinde kullanılan bu kavram daha çok liberalizmin dahilinde kabul görmüş bir adalet şeklidir. Negatif karakterlidir, test edilebilirdir ve evrenselleştirilmesi oldukça mümkündür. Sosyal

¹⁸ Friedrich A. von Hayek, *Law, Legislation and Liberty, Volume 3: The Political Order of a Free People*, c. 3, Law, Legislation, and Liberty (Chicago: University of Chicago Press, 1981), 38.

adalet, dağıtımçı adalet şeklinde adlandırılan ekol ise daha ziyade sosyalizm ve demokratik sosyalizmin alanına dahil olan adalet teorileri olarak boy göstermektedir.

1.3.1. Usuli Adalet

Usuli adalet, prosedürel adalet ya da “komutatif adalet” şeklinde adlandırılan adalet kavramını iyi anlamak için öncelikle kapitalizm ya da piyasayı entelektüel olarak iyi konumlandırmak gerekmektedir. Kapitalizm, sermaye ve piyasa kimilerine göre kurtarıcı, kimilerine göre kötülük ve eşitsizliğin kaynağı olarak görülmüştür. Çoğu zaman bir ideoloji gibi görülse de kapitalizm piyasa üzerinden tanımlanan, sermayenin, özel mülkiyetin, özgürlüğün ön planda olduğu bir ekonomik modeldir. Temelinde yatan değerler takas faaliyetlerinin en iyi şekilde gerçekleşmesini sağlamak, zenginlik yaratma, müşevviklere dayanarak inovasyonu, girişimciliği ve risk iştahını artırmaktır. Bu ekonomik model günümüz küresel sisteminde usuli adaletin değişimi ve takası kolaylaştıran hüviyeti sayesinde son birkaç yüzyıl içerisinde büyük çaplı bir refah artışı sağlamıştır.

Tarihsel süreçte (değişimci) komutatif adalet üzerindeki görüşler Aristoteles’e kadar uzanmaktadır. ‘Dağıtım mı yoksa dağılım mı?’ gibi sorular etrafında düşünür sınırlı kaynaklarla sınırsız taleplerin nasıl karşılanacağı sorusuna cevap verirken usuli adalet günümüzdeki şeklini almıştır. Burada doğru olan yöntem, yapılan çalışmanın pazar, değişim ve piyasaları nasıl tanımladığı üzerinden gitmek olacaktır. Klasik liberal akıma göre piyasa; hizmet, düşünce, bilgi ve ihtiyacımız olan diğer her şeyin özgür ve hızlı bir şekilde el değiştirdiği bir ortamdır (medium). Bu süreçler dağınık bilgiyi siberetik bir şekilde işleyen fiyat mekanizmasının karşılıklı anlayış içerisinde alıcı ve satıcıların kontratları ve vaatleri gerçekleştirilmesiyle oluşur. Adalet ise bu süreçlerin nasıl gerçekleştirildiği konusunda devreye girer. Usuli adaletin tanımları konusunda ortak bir bilinç ve yargı bulunmaktadır. Modern çağda bazı detaylarda anlaşmazlıklar olsa da ilk durum sonrasındaki mal ve hizmetlerin dağılımı ile ilgilenen usuli adaletin modern çağdaki imajı ve misyonu belirlidir. Günümüzde de zenginliğin artmasında, bugünkü refah seviyesinin özgürce bu noktaya gelmesinde usuli adaletin önemli bir payı olmuştur.

Bu çalışmada ele alınan prosedürel adaletin klasik liberalizmdeki en önemli temsilcisi Hayek'tir. Düşünür piyasa kapitalizmi içerisindeki büyük gelişmenin, büyük toplumu oluşturan serüvende kendiliğinden oluşan düzenler içerisindeki adaletin tesis edilebilme yolunun usuli adaletin korunmasıyla mümkün olduğunu savunmaktadır.¹⁹ Nitekim bu usul ve süreçlerin nasıl oluşturulacağı konusunda çok önemli bir eser olan *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* isimli eserini bizlere miras bırakmıştır. Adil davranış kurallarının nasıl tesis edileceğini düşünür bu eseriyle tarif etmektedir. Başka amaçlar peşinde olan insanların büyük toplumlar içerisinde yaşamalarını mümkün kılan bu kurallar genellik, eşitlik ve soyutluk gibi özellikleri üzerlerinde taşırlar.

Usuli adalet dağıtımla ilgilenmemektedir. İlk pozisyondaki dağılım ile ilgili bahsedilmiş olan mal, hizmet, genetik şans, coğrafi avantaj gibi konuların yaratmış olduğu adalet/adaletsizlik, eşitlik/eşitsizlik gibi konular etik ve ahlâk konuları içinde ele alınarak adaletten ayrılmaktadır. Sosyal adalet ile usuli adalet arasındaki en önemli farklardan biri budur. Usuli adaleti pratik biçimde bu konuda aklımızda tutmak istersek doğal halinde dağılan mal ve hizmetlerin sonrası dağılım kısmının sağlığının korunması usuli adaletin ilgi alanı iken, ilk pozisyondaki dağılımın nasıl dağıtılacağı kısmı sosyal adalet teorisyenlerin ilgisini çekmektedir. Usuli adalet teorisyenleri, kalıplandırılmış (unpatterned), amaç bağımsız, genellenebilir, evrensel, soyut ve ön görülebilir usuli adalet kanunlarının günümüz dünyasında adalet arayışı içerisinde zenginlik, refah, resmi eşitlik gibi konularda oldukça iyi sonuçlar verdiğini savunmaktadır. Bu adalet anlayışının hayatın akışı içerisinde gereksinimlere daha hızlı cevap verebildiklerini düşünmektedirler.

Usuli adaletin normatif olmayan yapısı ve diğer adalet teorileri gibi içeriğe odaklanmaması sayesinde uzun kapsamlı bir özellik listesi ya da karmaşık ilkelere dayalı protokolleri yoktur. Usuli adalet kuralları negatif karakterlidir. Sözleşmelere

¹⁹ Friedrich A. von Hayek, *Kurallar ve Düzen*, çev. Atilla Yayla, c. 1, Hukuk Yasama ve Özgürlük: Adaletin ve Politik İktisadın Yeni Bir İfadesi (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996), 200.

dayanan usuli adalet içerisinde insana dair olmayan durumlar adil ya da gayrı adil olamazlar. Bir sel felaketi sonucu sorun yaşama durumu insan ya da insan kaynaklı bir kurumun aleni kusuru değil ise adillikten ya da gayrı adillikten bahsedilmesi usuli adalet ilkelerine göre tanımsız bir durumdur. Bir A kişinin B kişisine göre oldukça fazla kazanıyor olması da aynı minvalde adillik ya da gayrı adillik konusuna dahil edilemez.

Negatif karakterli olması açısından usuli adalet liberal teorilerin özgürlük konsepti ile aynı doğrultuda hareket etmektedir. Aynı doğrultu deltasına(Δ) sahip olması da onun gelişim ve büyümedeki vektörünün ivmesinin büyük olmasını sağlamaktadır. Bu durum insanlara, kurumlara daha fazla hareket alanı sağlayarak girişimciliği, verimliliği ve müşevvikleri artırmaktadır.

Usuli adalet kuralları kalıplaştırılmış olmadıklarından ötürü amaç bağımsızlardır. Kurallar yazıldıkları ya da iletişime dahil edildikleri anda bir görev ya da amaç belirtmemektedirler. Sadece kırmızı çizgiler belirlendikten sonra korunması gereken değerler belirlenirler. Bu durum bireylerin kendileri ile ilgili kararlar verirken daha özgür olmalarını sağlar.

Usuli adaletin içerikten ziyade prosedürlere odaklanmasıyla ilgili olarak Yayla: “Adil davranış kurallarının uygulamada vereceği sonuçlar daima bu kurallar tarafından belirlenmeyen olgusal durumlara dayanacağından bir kuralın uygulanmasının adaletini onun belirli bir durumda üreteceği sonuçla ölçemeyiz. Önemli olan sonuç değil, kuralların uygulanıp uygulanmadığıdır. Öyle durumlar olabilir ki, biri adil bir değişimle çok fazla şey kazanırken başka biri aynı değişimle herşeyi kaybedebilir ve bu sözkonusu değişimlerin adaletsiz olduğunu kanıtlamaz. Adalet bir kendiliğinden doğan düzenin herhangi bir kimse tarafından tasarlanarak meydana getirilmemiş sonuçlarıyla alakalı değildir.”²⁰ demektedir.

²⁰ Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi* (Ankara: Liberte, 2000), 174.

Usuli adaletin ve ekolünün dayandığı prensipler, Hume çizgisinden günümüze kadar devam etmektedir. Bu prensipler “mülkiyetin istikrarı”, “mülkiyetin rıza ile transferi” ve “vaatlerin yerine getirilmesi”dir.²¹ Mülkiyet haklarının istikrarlı bir şekilde işletildiği bir sistemde takas esnasında tarafların karşılıklı rızaları mevcut, takas işlemine ait sözleşmede geçen vaatler yerlerine getiriliyorsa bu işlem adil olarak gerçekleşmektedir. Buradan yola çıkarak bir üçüncü taraf bu mübadelenin içeriğine bakarak bu işlemin gayrı adil olup olmadığı konusunda bir ekleme yapmamaktadır. Nitekim prosedürel adalet mübadelenin içeriği ile ilgilenmemektedir.

Özetleyecek olursak piyasa adaleti ve usuli adalet kuralları eylemlerin kurallara uygun olup olmadıklarıyla ilgilenerek kırmızı alanları belirlemek suretiyle en yüksek özgürlük alanlarını yaratmaya çalışır. İnsan yaratıcılığını ve verimliliğini ön plana almaktadır. Bunu yaparken de bir amaç ya da insani bir üst aklın geliştirdiği metotlarla bunları yerine getirmemektedir. İsminden de anlaşılacağı gibi usulü ve özgürlüğü ön planda tutar. Yayla *Özgürlük Yolu* isimli eserinde piyasa adaletin değer ile ilgili en belirgin özelliğini aşağıdaki gibi belirtmiştir:

“Pazar adaleti sübjektif değer teorisinin yürürlükte olduğu bir sistemdir. Bunun anlamı şeylerin objektif bir değerinin olmaması, değerın insanların kendi ilgi, bilgi ihtiyaç çerçevelerine bağlı olarak değişen bir şey olmasıdır.”²²

1.3.2. Sosyal Adalet

Sosyal adalet kavramı modern entelektüel tarihin ve aynı zamanda akademinin en gözde kavramlarından biri olmuştur. Sosyal adalet kelime olarak olumlu bir çağrışımında bulunsa da üzerine en fazla tartışmanın olduğu kavramlardan biridir. Bu tartışmalar adaletin nasıl tesis edilmesi gerektiğinden ya da kanunların nasıl tatbik edilmesinden çok kavramın nasıl tanımlanabileceği üzerinedir.

²¹ Hume, *A Treatise on Human Nature*, 768.

²² Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, 177.

Atilla Yayla *Özgürlük Yolu* isimli eserinde sosyal adaletin özünü “Sosyal adalet genellikle adil davranış kuralları ve prosedürlerden ziyade kişilerin ve kurumların eline geçen ne olduğuyula ilgilenmektedir”²³ şeklinde belirtmektedir. Sosyal adalet bir çeşit insanlığa çağrı şeklinde çalışmaktadır.²⁴ Bir eksiklik ya da bir problem üzerine bu çağrı yapılabilir. Yeryüzündeki mal, hizmetler, şans, toprak, su, doğal kaynak dağılımı oldukça büyük bir kavramın parçasıdır. Bu kaynaklar insan eliyle düzeltilemeyecek boyutta bir farklılık göstermektedir. Sosyal adalet penceresinden bakan biri bu farklılığı zaman zaman anlaşılabilir bir şekilde eşitsizlik gibi yorumlamaktadır. Sosyal adalet düşünürleri şans ve şanssızlıkları düzeltmek ve dağıtımını yoluna koymak üzere yola çıkmaktadırlar. Bu sebeple sosyal adaletin ana meselesinin dağıtım olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Semantik problemler üzerinden sosyal adalet kavramının tanımına dönülecek olursa, adaletin sadece beşer ve beşerî üniteler arasında aranması gereken bir kavram olduğunu anlamak zorunda olmamız gerekliliği sosyal adaletin aslında bulanık bir kavram olduğunu da bize göstermektedir. Çünkü Hayek’e göre adalet hali hazırda insana dair bir kavramdır²⁵. Başka bir ülkedeki doğal kaynakların çok olması hem Rawls’a hem de Hayek’e göre bir adaletsizlik değildir bir olgudur. Zira bu dağıtımını bir insan ya da kurum gerçekleştirmemiştir.

Yukarıda belirtilen sebeplerle sosyal adaletin dağıtım tarafını savunan sosyal adaleti destekleyen Rawls, Dworkin gibi düşünürlerin fikirlerini harmanlayarak sosyal adaletin bir tanımı yapılabilir. Dağıtımcı adalet günümüzdeki insanların hiç de azımsanamayacak olan bir kısmının dağıtım kalıplarından memnun olmamasından dolayı ortaya çıkmış bir kavramdır. Dağıtımın günümüze kadar getirdiği süreçler içerisinde üretim faktörlerinin nasıl geliştiğini, meslek ve meslek gruplarının dönüşümünü, para teorisini, ticaretin yapılış şeklini ve endüstrileri iyi anlamak gerekmektedir. Fakat burada alan ve çalışmanın sınırından dolayı sadece şu konuya

²³ Yayla, 179.

²⁴ Yayla, 179.

²⁵ Friedrich A. von Hayek, *Sosyal Adalet Serabı*, çev. Mustafa Erdoğan, c. 2, Hukuk Yasama ve Özgürlük: Adaletin ve Politik İktisadın Yeni Bir İfadesi (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995), 58.

değnilmesi oldukça önemlidir: Yukarıda belirtilen alanların dinamiklerini açıklamak için bile milyonlarca veri gerekmektedir. Bu bilgilerin hasadı ve doğru çıkarımlarıyla mümkün olacak modeller kullanılsa dahi doğal olaylar, iklim, zaman ve sosyal dinamikler sebebiyle bu modellerin istikrarını sağlayabilmek oldukça zor gözükmeğdir. Bu sebeple tek merkezden yapılabilecek hareketlerin çoğunluğu mükemmel bilginin eksik olması sebebiyle hatalı ya da yetersiz olma riskini taşımaktadır. Sosyal adalet teorileri bu ve buna benzer sorunlara çözüm yaratma, yeni bir soru ya da yaklaşım bulabilmek üzere fikri evrimine devam etmektedir. Çünkü insanlık ve bilgisizlik mefhumları devam ettikçe adalet ve dağıtım her zaman başlıca tartışılması gereken konulardan biri olmaya aday olacaktır.

Sosyal adalet teorilerinin bir diğler yapısal farklılığı bu adalet sistemlerinin kalıplaşmış ve amaç odaklı kanunlardan oluşmasıdır. Bu da onların kolektivist yapıda olmasına ve bireycilikten bir hayli uzakta bir cephede tecessüm etmesine sebep olmaktadır. Bu durum özgürlük konusundaki alanları daraltabilme tehlikesinden kaçınmasını gerektirmektedir. Amaç odaklı ve kalıplaşmış şekilde formüle edilen adalet kuralları genellikle pozitif karakterli olup, negatif özgürlükle doğrudan bağdaşmayacak uygulamalara sebep olabilmektedir. Bu konudaki en yoğun eleştirileri Robert Nozick *Anarşi Devlet ve Ütopya* isimli eserinde dile getirmiştir. Nozick eserinde şunu belirtmiştir: “Refahı artırmak istemek ile refah devleti olmak aynı şeyler değildir. Çünkü refah fonksiyonu devreye konulduğunda devletin genişleyeceği alan sebebiyle uzun vadede vazgeçilen şeylerden birinin refahın kendisinin olma ihtimali bir hayli yüksektir.”²⁶

Sosyal adalet teorileri içerisinde dağıtım, eşitsizliği azaltma gibi konular irdelenirken unutulmaması gereken bir diğler konu, özgürlüktür. Önceki saydığımız tüm hedeflere ulaşılması mümkün olsa dahi adil davranış kuralları aynı zamanda özgürlüğü öncelemelidir. Sosyal adalet teorilerinin çağımızla ilgili en önemli sınavı da bu husus üzerinde verilmektedir. İnsan sosyal yaşamında, ilkel toplumlar içerisinde yaşadığı zamanlarda da özgür olmamıştır. Yalnızca geniş toplum içerisinde özgür olabilmıştır

²⁶ Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, 48.

ve doğal durumunda insan özgür değildir. Günümüzde birbirimize besin sağlamak, iş bulmak, eğitim vermek, mal ve hizmetlerimizi taşımak için kullandığımız piyasa düzeninin devamlılığı için de özgürlük oldukça önemlidir. İkel toplumdaki az yönlü ticaret akışları ve iş bölümü artık günümüz gelişmişliğinde devam ettirilmesi zor aksiyonlardır. Dağıtımcı adalet teorileri dağıtım kararları üzerine düşünürken bu çok yönlülüğü korurken dezavantajlı grupların durumunu dağıtım prensiplerini düzenleyerek avantajlı ya da daha az dezavantajlı konumlar sağlamak üzere sorularını sorar ve bu sorulara cevap vermeye çalışırlar. Bu cevapların verilebilip verilemeyeceğini ancak zaman gösterecektir.

Dağıtımcı (sosyal) adaletin derli toplu bir tanımı yapılmaya çalışılırsa: Sosyal adalet teorileri, Plato ve Aristo döneminden bu yana yeryüzüne dağılmış mal, hizmet ve şansın insanlar arasındaki birbirleriyle yarışan ihtiyaç ve iddiaların hakkaniyetli bir tahsisi üzerine kurulmuş adalet teorileridir. Sosyal adalet teorilerinin tartışılma amacı, piyasa içerisindeki eşitsizlik olarak düşünülen, şanssızlık sebepli, yolsuzluk ya da kapitalizm sebepli temerküzlerin oluşması sonucu dezavantajlı görülen grupların dezavantajlarının sona erdirilerek genel refahın aynı şekilde en az bedelle korunmasını sağlamaktır. Bu az bedel dağıtım süreçlerinde ellerinden mal ve hizmet stokları alınacak özne ve nesnelere mümkün olduğunca üretim faktör verimliliklerine zarar vermemektir. Bu, kişi ve kurumların siyasal ve kanuni haklarını gasp etmemek anlamına gelmektedir.

2. BÖLÜM

HAYEK'İN ADALET TEORİSİ

Friedrich August von Hayek, 1899 yılında Viyana'da doğmuştur. Klasik liberalizm akımının Smith-Hume-Menger çizgisinin çağdaş temsilcisidir. Siyaset felsefesine kattıklarının yanı sıra ekonomi teorisinde yarattığı eserlerle de tanınmaktadır. Nobel ödüllü bir düşünür olarak yaşadığı döneme damgasını vuran Hayek ile ilgili yapabileceğimiz en kısa ve en öz tanım şudur: Özgürlüklerin korunmasını garanti edebilecek bir zenginlik yaratma düzeninin teorisyeni. Hayatını bu iki olguya vakfetmiştir ve bıraktığı entelektüel miras halen bu mücadelenin mümkün olmasını sağlamakta, taşı ileriye atmamıza yardımcı olmaktadır.

Kendisinin ekonomi üzerine yaptığı çalışmaları takip eden yıllarda bir toplum teorisyeni olarak ön plana çıkması çoklu disiplinlerdeki birikimin beklenen bir sonucu olmuştur. Politik-ekonomiye yıllarını vermiş, katalaktik süreçlere ve kozmik değerlere evrensel lenslerle bakabilen Hayek'in adil davranış kurallarını sezip onların bizlerle olan iletişimi sağlayacak dili yakalaması toplumun en büyük ihtiyaçlarından biri olan adaletin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Geniş anlamda liberal adalet teorisyenleri arasında olan Hayek negatif karakterli bir prosedürel adalet teorisini ve aynı zamanda sosyal adalet eleştirisini *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* isimli üç ciltlik eserinde ele almıştır.

2.1. Hayek ve Akademik Kariyeri

Hayek 1918 yılında Avusturya Ekonomi ekolünün içinde akademik hayatının en önemli yıllarına Menger'in etkisi ile başlamıştır. Menger ile yolları kesiştiği anda ekonomi alanında Hayek'i hareketlendiren düşüncelerden Ebenstein'in eserinde şu şekilde bahsedilmiştir:

“Hayek, Menger’in bireysel ve süjektiv yaklaşımının Menger’in ekonomiye kattığı en önemli şey olduğunu düşünmektedir. Bu yaklaşım ekonomik aktivitenin odağının; eylemler, kararlar, değerler ve bireylerin bilgilerinin olduğunu önceler.”²⁷

Bu etki ilerleyen yıllarda Hayek’in bilgi teorisini de şekillendirmiş ve kendiliğinden doğan üzerine yaptığı çalışmalarda kendisine oldukça yardımcı olmuştur. Menger ile çalışmalarından sonra Marx, Böhm-Bawerk ve Wieser gibi düşünürlerle ilgili yakın çalışmalar ve okumalar yaparak dönemin en çetin entelektüel üretim dönemlerinde akademik temellerini atmıştır.

Hayek’in entelektüel kronolojik haritasının çizimine ekonomi üzerine yaptığı çalışmalarla başlanabilir. Hayek, ilk olarak sermaye, para teorisi ve enflasyon üzerine ünlü yayınlar yapmıştır. Ekonomi-katalaksi tanımı, fiyat sinyalleri, dağıtılmış bilgi ve ekonomik hesap problemleri gibi kavramlar alandaki en bilinen kavramlarıdır. Hayek konjonktürel dalgalanmalar, enflasyon gibi konularda da eşsiz nitelikte yayınlara imza atmıştır.

Bu gelişmeler esnasında dönemin en ünlü bir başka ekonomisti olan Keynes ile entelektüel bir tartışma yaşamıştır. *Sermayenin Saf Teorisi (The Pure Theory of Capital)* isimli eseriyle başlayan bu tartışma Keynes’in *Para Üzerine Bir İnceleme* adlı eserindeki yöntemlerin Hayek tarafından eleştirilmesi ile devam etmiştir. İkili arasındaki tartışmanın bel kemiğini oluşturan yegâne öge hükümet harcamaları kullanılarak para tabanını genişletmek ve bu çözümlerle krizlerin bypass edilmesinin sonuçları üzerine oluşturmuştur.

Hayek ekonomiyi daha organik bir olgu olarak incelerken Keynes daha çok mekanik bir yapı ve ayarlanması gereken bir model gibi görmüştür. Akademik kamplarda bu iki görüşü de ayrı ayrı kabul eden ekonomistler bulunmaktadır. Buldukları çağda Keynesyen modeller akademi, politika ve iş alanında daha çok desteklenmiştir. Keynes’in dönem içerisinde yazdığı en ünlü olan eser *İstihdam Faiz ve Genel Teori*

²⁷ Alan Ebenstein, *Friedrich Hayek A Biography* (Chicago: University of Chicago Press, 2003), 43.

dönemi domine eden eserlerden biridir. Fakat Eamonn Butler'ın kendi eserinde de belirttiği gibi Keynes *Para Üzerine Bir İnceleme* isimli eserindeki fikirlerini zamanın reddettiği için Hayek bu *Genel Teoriyle* ilgili sistematik bir reddiye üzerine çalışmamıştır. Kariyerinin ileriki yıllarında bu konuyla ilgili pişmanlık duymuştur.²⁸ Hayek totaliterizmin ilerlemesini gördükçe ekonomi alanından uzaklaşıp bilim, sosyoloji, psikoloji ve siyaset felsefesine odaklanmaya başlamıştır. Eamonn Butler'a göre bu onun kendi eğilimi ve özel hayatının etkisinden kaynaklanmaktadır.²⁹ Biyolog, zoolog, bakteriyolog ve hukukçu bir aileden gelen Hayek'in bu alanların hepsi ile ilgili kaliteli eserler üretmesi bir sürpriz değildir. Hayek'in ekonomi alanının dışına çıkarak akademik evrimine ilk adım attığı eserlerini *The Counter Revolution of Science* isimli eseri altında toplamıştır. Dönemin devamında sosyalizm etkisinde kalmasından korkulan İngiltere'nin bu yola gireceğini düşünerek politik-ekonomi alanındaki sonraki entelektüel atılımını *Kölelik Yolu* isimli eseriyle yapmıştır.

Kölelik Yolu sadece akademik çevreler tarafından değil aynı zamanda genel okuyucu tarafından da çok beğenilmiştir. Dönemde yükselen sosyalizm ve irileşen devlet ekolünün özgürlükleri nasıl kısıtladığının anlatıldığı ve totaliter sistemlerin yapısal bir eleştirisinin yapıldığı kitap, okunma rekorları kırarak Hayek'in siyaset teorisindeki güçlü dilini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu gelişmelerin sonucunda Hayek sadece bir ekonomist değil, en fazla tartışılan sosyal teorisyenlerden biri olmuştur.

Hayek o dönemde hem akademik teamüller gereği, hem de çağın ruhuna muvazi olacak bir biçimde bir düşünce topluluğu olarak 39 akademisyenle beraber 1947 yılında Mont Pellerin Cemiyeti'ni kurmuştur. Cemiyet halen faaliyetlerine devam etmektedir ve liberal düzenin korunması, özgür düşüncenin savunulması gibi alanlarda entelektüel çalışmalar yapmaktadır. İsmi Lord Acton Topluluğu olarak başlayan cemiyetin ismi, yine akademik bir tartışma sonucunda ilk toplantının yapıldığı yer

²⁸ Eamonn Butler, *Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkisi*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya (Ankara: Liberte, 2001), 5.

²⁹ Butler, 3.

olan Mont Pelerin şeklinde değiştirilmiştir. Cemiyetin dönem içindeki en etkili çalışması 1951 yılında yapılan *Capitalism and Historians* isimli çalışması olarak kabul edilmektedir.³⁰ Eser o dönemde yapılan emek sömürüsü ya da işçilerin standartlarının kapitalizm sebebiyle düştüğü iddalarına yönelik olarak geliştirilen argümanların bir reddiyesi olarak hazırlanmıştır. Hem akademik üretkenlik açısından hem de değerli entelektüel bağlantıları taze tutmak açısından Cemiyet hala önemli olan konumunu muhafaza etmektedir.

Şikago'ya taşınma hamlesinin sonucunda Hayek toplum bilimleri alanında edindiği etki sayesinde entelektüel dünyada siyaset teorisyenleri arasındaki yerini sağlamlaştırmıştır. Buradaki görevinde özgürlük ve özgürlüğün prensipleri üzerine çalışmış ve bu konudaki en önemli eserlerinden biri olan *Özgürlüğün Anayasası* isimli eserini yayımlamıştır. Bu eser özelinde o dönem *Kölelik Yolu* isimli eserin ulaştığı miktarda bir okuyucu kitlesine ulaşamadıysa dahi düşünürün bu alandaki en etkili dili kullandığı eserlerden biri olmuştur. Sistematik ve disiplinli bir özgürlük paradigması oluşturmanın yollarının teorize edildiği bu eserde bugün dahi gerçekleştirilmesi ufuklar açabilecek, her alanla ilgili değerli fikirler ve zaman-ötesi önermeler bulunmaktadır. Bunlardan en ilgi çekici olanları; Hayek'in devletin refah fonksiyonunu kullanarak sosyalizme bir alternatif oluşturmanın, dünyayı totaliter sistemlere geçmek suretiyle eksen kaymasına karşı koruyacağını belirtmesidir. Kendisi refah fonksiyonlarının olası risklerini de göz önüne alarak bu çıkarımlarını yapmaktadır ve olası risklerin özgürlüğü yeniden risk altına alabileceğini vurgulamaktadır.³¹

Hayek'in bir diğer katkısı da kanunun üstünlüğü kullanılarak devlet zor kullanma tekelinin de kısıtlanacağını sistematik bir şekilde çözümlemesidir. İki fikir de hala tazeliğini ve geçerliliğini korumaktadır. Hayek, bu eserinin sonuna "Neden Muhafazakar Değilim" isimli bir metin eklemiştir. Bu metnin ekleniş sebebini Ebenstein *Friedrich Hayek: A Biography* isimli eserinde şöyle

³⁰ Butler, 7.

³¹ Friedrich A. von Hayek, *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya (Ankara: Bigbang, 2011), 384.

aktarmaktadır. “Artan devlet gücü üzerine gerçekleştirilen çağdaş savaşta klasik liberalizmin destekçileri zaman zaman muhafazakarlarla aynı safı tutmak durumunda kalmışlardır. Hayek bu taktiksel hamlenin özünde liberalizmin kendi içkin değerlerinin değişmesi olarak görmemektedir. Yine de hem sosyalizme hem de muhafazakârlığa karşı mesafeli olduğunu belirtmektedir.”³²

Özgürlüğün Anayasası’nın yayınlanmasından sonra Hayek ilgi alanlarından diğer biri olan adaletle ve hukukla ilgili en önemli eserlerinden biri olan *Hukuk, Yasama ve Özgürlük*’ü akademik hayatının sonlarına doğru kaleme almıştır. Noktaları geçmişe doğru birleştirirsek bu magnum-opusu hayatının o döneminde eserleştirmesi azim ve üretkenlik dolu bir yaşamın sonucudur. *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* üç farklı cilt şeklinde hazırlanmıştır. Dönem içerisinde Hayek’in yayın planının yanı sıra, sağlığı sebebiyle üç ciltin yayını 1973’ten başlayarak 1979’ a kadar sürmüştür. Kendisi de o zaman için bu eseri daha yayınlamadan öleceğini düşündüğünü belirtmiştir.³³ Çalışmanın temel kaynaklarından biri olan eser, hukuktan, ekonomiye, sosyolojiden, biyolojiye ve antropolojiye uzanan geniş bir yelpazede liberal adalet sistemini kökten sağlamlaştıracak bir prensipler çerçevesi sunmaktadır. Bu hacimli çalışmanın en dikkat çekici yanı negatif karakterli bir adalet teorisinin prosedürlere uygun bir biçimde rehber gibi kullanılabilmesini sağlamasıdır. Hume-Kant çizgisinin devamı niteliğinde olan *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* gelecekteki meşaleyi devralacak olan teorilere de amaçladığı şekilde büyük bir alan açmaktadır. Eser, bir doktrin olmaya çalışmayan, özgürlük alanları açmaya çalışan negatif karakterli bir kılavuz gibi planlanmıştır.

Hukuk, Yasama ve Özgürlük hukuk-özgürlük ilişkisini anlamak için eşsiz bir kaynak olmuştur. Hakiki hukuk kurallarının, özgürlüğün yaşanması için vazgeçilmez bir öncül olduğunu bir anlamda biz okurlarına göstermiştir. Bu eserle birlikte Hayek felsefi bir çerçeve oluşturarak gelecek nesillere kendi adalet ve özgürlük paradigmasını tanıtmıştır.

³² Ebenstein, *Friedrich Hayek A Biography*, 286.

³³ Ebenstein, 421.

Hukuk, Yasama ve Özgürlük isimli eserinin ilk cildi yayınlandığı yıl Hayek aynı zamanda hayatının en önemli yıllarından birine şahitlik etmiştir. Ekonomi alanında yaptığı doğrudan çalışmalarından yıllar sonra, 1974 yılında Nobel ödülüne layık görülmüştür. Yine aynı senelerde hem sağlık sebepli yorgunluk hem de umutsuzluk içerisinde motivasyonunun düştüğü gözlenen Hayek bu ödülle beraber daha iştahlı ve daha iyi bir dönem geçirmiştir.³⁴ 1979 yılı itibariyle hem *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* eserinin üç ciltini tamamlamıştır hem de *Fatal Conceit (Meşhur Kibir)* isimli eserini yayımlama şansını yakalamıştır.

2.2. Hayek ve Bilgi Teorisi

Siyaset adalet, dağılım ve dağıtım gibi konularla ilgilenen ana disiplinlerden biridir. Bu alan içinde çalışılan birçok konu göz önüne alındığında bilgi asimetrisi ve bilgi felsefesi gibi konuların Hayekçi ekonomi paradigmasının önemli çıkış noktaları olduğu görülür. Günlük takas ve ekonomik aktivitenin temelini oluşturan aktörler kararlarını alırken dünyaya sibernetik bir şekilde dağılmış olan bilgi parçalarını işleyerek karar alırlar. Bu sebeple de bilgi ön plana çıkmaktadır.

Rasyonel ya da irrasyonel aktörlerin kararları, mülkiyet, devlet ve siyasa yapmayı kolaylaştıran kurum ve enstitüler bu bilgilerin, kanunların ve yasakların iletişimi ile medeniyetimiz mümkün olabilmektedir. Belirtilen bu kurumlar tekrar göz önüne alındığında örneklemin büyüklüğü ve yönetilmesi beklenen bilginin enginliği tek merkezden yönetilemeyecek bilginin toplumumuzdaki yerini net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Hayek ekonomi çalışmalarını piyasa düzeni anlayışı içerisinde yürütürken entelektüel olarak bilgi teorisi ve fiyatların iletişimi üzerinde ihtimamlı bir çalışma yapmıştır. 1945 yılında yayınlanmış olan “Bilginin Toplumumuzdaki Kullanımı” isimli eseri bu çabasının eserlerinden biri olmuştur. Makaledeki genel düşünceleri Donald J. Boudreaux Hayek üzerine yazmış olduğu *Yeni Başlayanlar için Hayek* isimli

³⁴ Ebenstein, 366.

çalışmasında bir analogi ile fiyatların, bilginin dağılımının ve iş birliğinin önemini bizlere aktarmaktadır.

Milyarlarca parçadan oluşan bir puzzle yapılması beklensin ve parçaları yüzlerce milyon metrekaresel bir alana dağılmış olsun. Bu puzzle'ı tek başına yapmamız mümkün olmayacaktır. Bunu tek başına yaparsak başarısız olmanın yanı sıra bu yapboza ihtiyaç duyabilecek olan diğer insanlara da zarar verecek olma ihtimalimiz de oldukça yüksek olacaktır. Aynı yapbozu binlerce kişiden yardım almak suretiyle dağınık bir şekilde yapmaya çalışmak hem coğrafyaya dayalı bir avantaj hem de zamana dayalı bir avantaj sağlayacaktır.³⁵ Tek başına yapılmak istendiğinde yıllarca sürebilecek bir görevi iyi bir disiplin ve organizasyon ile saniyeler süren bir çalışma ile bitirmek mümkün görünmektedir. İnsan iş birliği hayal edilenin oldukça ötesinde bir verimlilik potansiyeli taşımaktadır. Fakat bu iş birliği kavramını liberal düşüncede kolektif anlamındaki bir iş birliği ile birbirinin yerine geçecek nitelikte olmadığı unutulmamalıdır.

Modern dünyada ekonomik aktivite ve günlük hayatlarımız dahilinde ihtiyaçlarımız alışkanlıklarımızı ve yaşayış şeklimizi doğrudan etkilemektedir. Dünya çapında dağılmış olan kaynakların günümüz refahının sağlanması küresel ölçekte ihtimamlı bir iş birliği sürecine ihtiyaç duymaktadır. Bu iş birliği sınırlı bilgi problemine rağmen bir üst akla ihtiyaç duyulmadan fiyat mekanizması sayesinde yüksek bir uyumlulukla sağlanabilmektedir. Böylece piyasa, ihtiyaç duyduğumuz mal ve hizmetleri bizlere sağlamaktadır. Bu durum dağınık bilginin aynı günümüz blok zincir ekosistemlerindeki dağınık defter teknolojisinin bilgileri işlediği gibi organik düzlemde başarılı bir şekilde bilginin ve kaynakların işlenmesini sağlamaktadır. Hayek "Bilginin Toplumumuzdaki Kullanımı" eserinde tam olarak bunu belirtmek istemiştir. Prosedürel adaletin süreçlerini benimsemiş, fiyat mekanizmasına müdahale edilmeyen bir serbest piyasa düzeni mutlak yoksulluğun en verimli çözümlerini bulmamızı sağlamada işlerimizi kolaylaştırması mümkün araç kutusunu bize sunmaktadır. Üretim ve araç kullanımı konusundaki bu ahengi daha yakından

³⁵ Donald J Boudreaux, *The Essential Hayek* (Canada: Fraser Institute, 2014), 11.

inceleyen Read *Ben, Kurşun Kalem* isimli eserinde bu uyumu öyküleştirmektedir. Ham maddenin girişimcilik, inovasyon ve sermaye sayesinde mal ve hizmetlere dönüşmesinin ucuz, hızlı ve sürdürülebilir hale geldiğinin karmaşık süreçlerini anlaşılır bir dilde anlatmaktadır. Eser, günümüz çoklu kaynaklandırma (multi-sourcing) kullanılarak üretilen uzay araçları, uçaklar, ağır sanayi vb. ürünleri bir planlama teşkilatı ya da tek bir planlamacı bir ekiple üretmenin oldukça verimsiz bir çözüm olacağını aktarmaya çalışmaktadır.³⁶

Ebenstein, mutlak bilginin olmadığına daha iyi anlaşılması ile fiyat mekanizmasının piyasalardaki tatbikinin ekonomik denge kavramına yeni bir soluk getirdiğini belirtmektedir.³⁷ Israel Kirzner ekonomik denge teorisinde dengesizlikten dengeye geçiş ilişkisi ile ilgili şöyle de belirtmektedir: “Ekonomik dengesizlik durumundan denge durumuna geçmenin eskiden mükemmel olmayan bilgiden mükemmel olan bilgiye geçiş süreci gibi anlaşılmaktadır ama aslında olan koordinasyonsuzluktan koordinasyona geçiştir.”³⁸ Hayek de bu görüşe katılmaktadır. Hayek’e göre fiyat sistemi bir bilgi taşıma, iletişim kurma ve koordinasyon yaratma aracıdır.³⁹ Avusturya ekonomi ekolü bireysel insan eyleminin ekonomik çıktılarının önemini vurgulamaktadır. Kişiler arası eylemler ve takas süreçleri her nihayete erdiğinde bu işlemler bir bilgi transferlerine dönüşürler. Bu durum o an içerisinde öngörülebilir olma özelliğini kaybeder. Bu sebeple katalaktik süreçlerdeki akışkanlık durumlarına dair mükemmel bilginin tek bir akıl altında toplanması mümkün gözükmemektedir. Buna ek olarak her insanın kendi çıkarımsal dünyasında toplam bir ortalama düşünüldüğünde rasyonel ya da mantıklı bir çıkarım yapacağını beklemek kurucu rasyonalist bir tutumdur. İşte tam burada Hayek’in odak noktasına aldığı fiyat sinyallerinin iletişimi devreye girmektedir. Bu iletişim aracı hangi ürünün nerede büyütüleceğinin hangi hammaddenin ne kadar çıkarılıp taksim edileceğinin bize iletişimini sağlayan bir araçtır. Bu iletişimin zaman zaman yanıldığını düşünenler

³⁶ Leonard E Read, *I, Pencil* (Georgia: Foundation for Economic Education, 2019).

³⁷ Ebenstein, *Friedrich Hayek A Biography*, 142.

³⁸ Kirzner, *Competition and Market Entrepreneurship*, 218-9.

³⁹ Friedrich A. von Hayek, “Bilginin Toplumda Kullanımı”, çev. Turan Yay, *Liberal Düşünce* 12, sy 45 (2007): 6.

olmaktadır fakat unutulmamalıdır ki devlet ya da para politikası araçlarıyla suni bir şekilde müdahale edilmeden bu iletişim sağlanmalıdır. Bu sağlanmadığı takdirde kurgusal bazı senaryolar ortaya çıkabilmektedir. Para tabanının kontrolsüz gelişmesi pandemi sonrası 2019-2022 yıllarını da içine alan enflasyonist sonuçları beraberinde getirdiği gibi hükümet harcamaları da müşevvikleri azaltarak kamu transferleri sonucu hane halkında enflasyonist sonuçlara yol açacak suni bir birikim durumuna sebep olabilmektedir. Yapılan kamu transferleri sonrasındaki enflasyonist dalga sebebiyle fiyatlar ya kontrolsüz artacaktır ya da daha müdahaleci nitelikte fiyat sabitleme gibi politikalarla üretimde aksaklıklara sebep olacaktır. Bu durum da amaçlanan sosyal adalet çıktılarıyla yakından uzaktan alakası olmayan bir duruma sebep olmaktadır.

Hayek ekonomik verilerin objektif bir çıktı olarak kullanılmasını ve bu konuda tamir, planlama, harcama gibi araçlar kullanarak planlama niyetiyle piyasa düzenine ve fiyat sistemine pozitivist yaklaşılmasını tehlikeli bulmaktadır. “Bilginin Toplumda Kullanımı” isimli makalesinde Hayek ekonomik denge ve nesnel veri ile ilgili akışkanlığı anlatmak için şöyle bir ifade kullanmıştır: “Bir insan ve başka bir insanın ekonomik dengede buluşması için gerekli olan ilk plan orijinal halinde sabit kaldığı takdirde mümkündür. Şayet plan içerisinde bir değişim gerçekleşecek olursa ve bu değişimden aktörlerden birinin diğer aktörlerden daha önce haberi olması durumu da vuku bulursa artık bu denge yerini başka bu duruma bırakacaktır.”⁴⁰ Ekonomik denge, arzın taleple geçici olarak buluştuğu noktalarda dahi mükemmel bilginin eksikliği ve bireysel aksiyonların öngörülemezliği sebebiyle yeni bir denge noktası gerektirecek farklı noktalara ihtiyaç duymaktadır. Bu durum ekonomik denge kabulünün akışkan bir kavrama dönüşmesine sebep olmaktadır.

Bölümü özetlemek gerekirse mükemmel bilgi bir kişinin tekelinde oluşabilmesi için büyük ve sınırsızdır. Bilginin kendisi durağan ya da stabil de değildir. Bilgi akışkandır. Bu akışkanlık onu sürekli güncel ve biraz da nükleer kararlılığı az olan bir radyoaktif madde gibi dengesiz kılmaktadır. Bunu dengelemek için bizim imdadımıza serbest

⁴⁰ Friedrich A. von Hayek, “Economics and Knowledge”, *Economica* 4, sy 13 (Şubat 1937): 40, <https://doi.org/10.2307/2548786>.

piyasa düzeni, kârlılık ve fiyat gibi araçlar yetişmektedir. Hayek bu araçların bilginin toplumda kullanımını kolaylaştırdığına canı gönülden inanmıştır ve teorik eserlerinin çoğunda piyasa düzeni ve evrimsel süreçleri başat ilkeler olarak benimsemiştir.

2.3. Hayek'in Genel Toplum Teorisi: Akıl ve Kendiliğinden Oluşan Düzen

Hayek'in adalet teorisi kendi paradigması dahilinde bilgi, toplum ve ekonomi teorilerinin çakıştığı alanlar üzerinde inşa edildiği için akıl, düzen ve toplum teorisi adil davranış kurallarının filizlendiği bir alana denk düşmektedir. Fakat düzen, toplum gibi tanımlar yapılmadan önce Hayek'in metodolojik ve ontolojik bireyciliğine değinmek kendisinin belirtmiş olduğu genişletilmiş düzen, kendiliğinden doğan düzen, cosmos, taxis ve organizasyon gibi kavramların entelektüel konumlandırılmasını mümkün kılacaktır.

Toplum, toplumlar, gruplar ölçülebilirliği zor yığınlar gibi görülmektedir. Bu kavramlar homojen bir grubu simgelememektedir. Onu oluşturan elemanlar çoğunlukla farklı değerlere, görüşlere, yaşam biçimlerine, üretim-tüketim alışkanlıklarına ve etik, metafizik değerlere sahiptirler. Kısacası toplumları standardize etmek, öngörülebilir kılmak, ölçmek ya da sosyal mühendisliği tartışmak kurucu rasyonalistlerin de zamanında düşmüş olduğunu düşündüğümüz hatanın aynısına düşmek olacaktır.

Bu yüzden Hayek paradigmasını birey üzerine bina etmiş gibi görünmektedir. Birey konusunda Kukathas atomize bireycilik ve moleküler bireycilik şeklinde iki teori ortaya sunmaktadır. Toplumun yapı taşı şeklinde bireyi tanımlamak kolay olan gibi görünmektedir. Burada toplum, izole edilmiş bireylerden mi oluşmaktadır yoksa moleküllere benzeyen ağ yapı içerisinde dinamik ilişkilerle yaşamını devam ettiren bireylerden mi oluşmaktadır?⁴¹ Hayek'in bireyciliği burada ikincisine benzemektedir. Bireyi hem beşeri ilişkilerden hem de beşeri ünitelerle olan ilişkilerinden ayırmak

⁴¹ Chandran Kukathas, *Hayek and Modern Liberalism* (Oxford [England] : New York: Clarendon Press ; Oxford University Press, 1989), 124.

imkansız olacağı için bireyi moleküller düzeyde ve bağlantıları üzerinden incelersek hem ekonomik, hem adalet paradigmasını daha iyi gözlemlenebilir.

Hayek bireycilik ile ilgili olarak gerçek bireycilik ve sahte bireycilik şeklinde ikili bir ayrım yapmaktadır. Gerçek bireycilik diye isimlendirdiği ekol Locke, Mandeville ve David Hume ile başlamıştır. Kıta Avrupası ekolünden gelen rasyonalist düşüncenin temsilcilerinin olduğu damarı da sahte bireycilik şeklinde tanımlamıştır.⁴² Bu ekolleri kendi toplum teorisine, ekonomik teorisine uygun bulmamaktadır. Kıta Avrupası düşüncesinin kolektivist, kumanda ekonomilerini güzellediği ve sebep oldukları ekonomik modellerin sosyalist rejimlere evrildiğini gözlemlediği için Hayek bu tarz bir bireyciliği sürdürülebilir bulmamaktadır.

İskoç filozoflarının faydalı bulduğu bu sürdürülebilir yaratıcı süreçleri bizlere kazandıran faydalı bireycilik günümüzdeki ilerlemeyi, zenginliği ve refahı da mümkün kılmıştır. Tek bir zihinden tertip edilmemiş olan bu düzenin yapı taşı olarak moleküler bireycilik kendiliğinden oluşan düzenleri bir planlama olmaksızın bizlere sunmaktadır. Toplum aslında tecrit edilmiş bireylerden oluşmadan, bireylerarası ilişkilerin hızının doruğa çıktığı bu kendiliğinden doğan düzen içerisinde yakın çağın en uzun barış ve zenginlik sürecinin inşa edilmesine tanık olmuştur.

Bireycilikten bir sonraki adımda, Hayek paradigmasını anlamak adına, zihnin konuşulması gerekmektedir. Çünkü zihin insanın günlük hayatını eyleme dökmektedir, kararlar almaktadır ya da vazgeçmektedir. Bir veri setini inceleyen milyonlarca zihin aynı veri setinden sonsuz olasılıkta çıkarımda bulunarak kendisi ya da medeniyet için en faydalı ve yararlı olanı seçmektedir ya da seçmesi beklenmektedir. Bu seçim çoğunlukla çevresi ile olan (iki yönlü) etkileşim sonucunda gerçekleşir. Mikro olandan makroya kadar da bütün gerçekliğimizi düzenler. Genişletilmiş toplumun büyük dinamizmi bu zihnin yolculuğu ile başlamaktadır.

⁴² Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, 107.

Hayek'in *Sensory Order* isimli eseri hem toplumun mihenk taşı olan zihni hem de bireyin kararlarını alırken dikkat ettiği süreçleri anlamamızı sağlamaktadır. Hayek tarafından katalaksi ismini verilen ekonomik düzenin ve kendiliğinden doğan düzenin prensipleri zihin ile ilgili bu eser incelendiğinde daha iyi temellendirilebilir. Hayek bu eserde insan zihnini fizyolojik olarak teorize etmiştir. Hayek bu eserde merkezi sinir sisteminin taksonomik bir sınıflandırma sistemi şeklinde çalıştığını söylemiştir. Düşünür aynı zamanda sınıflandırma derken burada bir sürecin ya da bir olayın tecessüm ettiği bir anda özellikle bu süreçlerin ya da olayların tekrar etmesi gibi bir durumda ortaya çıkan benzer durumların ürünlerinin aynı sınıf altında zihnimiz tarafından sınıflandırıldığını belirtmiştir.⁴³

Zihnimiz içerisindeki bu engin sinir ağlarının sınıflandırma ilgi kurma ve eleştiri yaratma becerisi kendi içerisinde bir tutarlılığı olsa da bireyden bireye dışarı vuracağı performansın ürünleri değişim gösterebilmektedir. Kaynakların dağılımı ve üretimi esnasındaki karar verme süreçlerini incelerken ekonomik oyunun ön görülemez olmasının sebep olan en başat sebeplerden biri insan zihninin sınırsız olasılıklar yaratabilecek kapasitesidir. Nöron bağlantıları ve onları harekete geçiren uyaranlar hayal edilecek olursa ekonomik aktörlerin vereceği birçok karar, ön yargı ve çıkarımlar da bu büyüklükte bir vektör etkisi altında olasılıklar demetlerini geometrik bir hızda artıracaktır. Bu noktadan hareketle Hayek'in toplum, birey, zihin alışverişinin kendisinin bilgi teorisi ile eklektik bir iletişim şekline sahip olduğu anlaşılabilir.

Hayek zihinle ilgili olarak elimizde duran problemi iki farklı dünyanın varoluşu şeklinde yorumlamaktadır. Birincisi fiziksel dünya ikincisi ise fenomenolojik dünya olarak zuhur etmektedir.⁴⁴ Bu yüzden fiyat oluşumlarında, siyasi kararlarda, etik, ahlâk dil gibi yapılar dahilinde fiziksel ve fenomenolojik dünyadaki sonucunda kararlarımızı ve kaynaklarımızın yönetimini ön görülemez şekilde gerçekleştirmekteyiz. Bu durum

⁴³ Friedrich A. von Hayek, *The Sensory Order: The Sensory Order An Inquiry Into the Foundations of Theoretical Psychology* (Chicago: The University of Chicago, 1952), 146.

⁴⁴ Hayek, 28.

yaratıcılığı, girişimciliği, verimliliği, gönüllü takastan ve ticaretten dolayı oluşan faydalı kapital temerküzlerine sebep olmaktadır.

Bireycilik ve zihnin bu yapısal nitelikleri bizlere içinde olduğumuz medeniyetin iç içe geçmiş yapılarını ve kurumlarını sunmaktadır. Bu kurumlar ile ilgili görüşünü Gary Becker şöyle aktarmaktadır: “İnsanlar piyasada kendileri arasındaki işlemleri, iletişimleri ve sosyal kurumları aracılığı ile düzenli olarak hem meta hem de bilgi alışverişinde bulunmaktadır. Bu sebeple bireylerin zevklerinin, dünya algılarının ve anlayışlarının durağan ve tek düze olmasını beklemek zordur.”⁴⁵ Bu yüzden Hayek ekonomik dengeyi bir andan ve bir duruştan ziyade bir akış şeklinde tanımlar. Nakit ve takas aracı olarak paranın da ağlar arası ziyaretlerini nakit akışı (cash nexus) olarak tanımlamaktadır. Özetle bakacak olursak, zihinden düzene giden mikrodan makroya uzanan bu düzen lineer bir yapı olmaktan daha çok yöndeşik (convergent) bir yapıda tecessüm etmiştir. Tesis edilmemiştir çünkü bu yapı kendiliğinden oluşan düzenin kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendiliğinden oluşan düzenler tek bir akılla tertiplenemezlerken aynı zamanda bir iradenin kararıyla da yapıları değiştirilemez. Birikim, zaman ve çoğulcu bir kullanım sonucu ortaya çıkan yapılar genellikle kendiliğinden oluşan düzenlerin karakteristiklerini taşırlar.

Bu noktada kendiliğinden doğan düzenin tanımlanmasından önce düzenin tanımlanması gerekmektedir. Kafamızı ilk kaldırdığımız anda fiziksel düzeni gözlemlemek kolaydır. Soyut olarak bakıldığında ise hem insan hem de hayvan türleri arasında aynı şekilde düzen dediğimiz konsepti algılayabilmekteyiz. Soyut olanı algılamamız daha uzun sürecek olsa da hem zihnimizdeki sahip olan ağ yapısını hissedip hem de bağlantıları takip ederek düzene ilişkin neden-sonuç ilişkilerini takip edebilmekteyiz.

Bunu sosyolojik olarak incelersek düzenin oldukça eskiye dayandığını ileri süren bir çok düşünür vardır. Özellikle sosyal sözleşme teorisyenleri buna en büyük örnektir. Çok sayıda amacın ve beklentinin uyuşması ve bir tatmine ulaşması yalnızca bir düzen

⁴⁵ Bruce Caldwell, *Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F.A. Hayek* (Chicago: University of Chicago Press, 2004), 282.

aracılığı ile olanaklı hale gelir.⁴⁶ Bunun sonucunda da sistemler, rejimler, yönetim şekilleri, hukuk kuralları, kurumlar oluşturulmuş ya da keşfedilmiştir. Keşfetmek mi oluşturmak mı konusunu da tartışmaya açık görünse de bu kısım kendiliğinden doğan düzenlerin tanımını yapıldıktan sonra daha berrak bir hal alabilecektir. Günümüzdeki düzenin devamı için oluşan yapılar, beşeri eylemlerin nasıl gerçekleştirileceği konusunda bazen yazılı bazen sözlü bazen de teamülen birey ile iletişime geçerek bugün medeniyet adını verdiğimiz bilgi ve kaynak yönetiminin ön planda olduğu takas sistemini geliştirmiştir. Bu sistem bugün bir bireyin gün içinde üretebildiğinden daha karmaşık ve fazla miktarda bilgi, mal ve hizmetten daha fazlasını tüketebilecek duruma gelebilmemizi sağlamıştır. Hayek medeniyetin en etkili özelliklerinden birinin bu olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Medeniyet ve kendiliğinden oluşan düzenler noktasından yola çıkarak Hayek'in düzen kavramına geçildiğinde karşımıza iki kilit sözcük çıkmaktadır. Bunlar: Cosmos ve Taxis'tir. Taxis daha çok tasarlanmış, suni ve insanın üzerinde bilinçli bir şekilde çalıştığı düzenin adıdır. Cosmos ise kendiliğinden oluşan düzendir. Dış bir faktöre ihtiyaç duymaz. İçsel bir düzen olarak karşımıza çıkar.⁴⁸ Düzene karşı bu iki farklı yaklaşımın da entelektüel cemiyetlerde karşılığı oldukça fazladır.

Hayek *Kurallar ve Düzen* eserinde insanların düzen algısı ile ilgili şu şekilde ekleme yapmıştır: Ne zaman bir düzen görürsek alışkanlıklarımız yüzünden bize bunun mutlak bir şekilde dışsal güçler tarafından tasarlandığını düşünürüz.⁴⁹ Pozitivist düşünürlerin, kurucu rasyonalistlerin de düştüğünü düşündüğümüz tuzaklardan biri bu gibi görünmektedir. Sosyal yapılara baktığımızda bu durumlar daha çok fenomenolojik bir karakterde oluşmaktadır. Hatta çoğunlukla cisimleşmeden ve kelimelere dökülmeden hayatlarımıza sirayet etmektedir. Kelimelerin kendisi olarak kullandığımız dil kavramı

⁴⁶ Sururi Aktaş, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi* (Ankara: Liberte, 2019), 56.

⁴⁷ Hayek, *Özgürlüğün Anayasası*, 22.

⁴⁸ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:57.

⁴⁹ Hayek, 1:57.

Hayek'in de belirtmiş olduğu gibi kendiliğinden oluşan bir düzen olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁰

Düşünür bu tabiri hem aydınlanma dönemi İskoç filozoflarından etkilenerken hem de Popper'in açık toplum kavramı ve evrim yaklaşımınının da etkilenerken ileri sürmüştür. Hayek ve düzen düşüncesini kavramak için önce Popper'in evrim yaklaşımını anlamak önemlidir. Popper evrim yaklaşımında üç farklı dünyadan bahseder. Dünya I, maddi ve nesnel şeylerle ilgilidir. Dünya II, öznel zihinlerle ilgilidir. Dünya III ise hukuk, dil, ahlâk ve felsefe gibi soyut alanlardan oluşmaktadır.

Popper'a göre bu alanlar ve yapılar insana özgüdür fakat hiçbirisi insan tarafından biliçli bir şekilde yaratılmadığı gibi insan tarafından değiştirilmeleri de oldukça güçtür.⁵¹ Bu gibi düzenler insan tasarısından daha çok Adam Fergusson ve Hayek'in de belirttiği gibi insan eylemindeki formülasyona benzemektedir. Toplumsal düzenlerin kendiliğinden oluştuğuna dair düşüncelerini belirtmek için Hayek doğadaki kendiliğinden doğan düzen örneklerini kullanmaktadır. Termodinamik yasaları düşünüldüğünde bir maddenin kırılması sonucunda yeniden toplanması ve aynı yonga dizilimi şeklinde birleştirilmesi imkansızdır. Mutlak bozulma, düzensizleşme olarak bilinen entropinin, insan eliyle tersine çevrilmesi şu an itibariyle mümkün değildir. Bu yüzden de karmaşık olan düzenlere insanlar tarafından gelecek müdahaleler düzensizliğin oluşmasına, artmasına hatta zaman zaman ise kaos yaratmasına sebep olabilmektedir. Bu gibi önermeler bizi piyasanın kendiliğindenliği konusunda da ikna etmektedir. Nitekim piyasanın kendisi hem mantıksal hem de tarihsel olarak devletten önce gelmektedir.⁵²

Piyasa düzeni, kendiliğinden doğan düzen gibi düzenler iç ve dış etkiler ile sürekli iletişim halinde olduklarından dolayı evrim geçirirler. Hayek, evrimi esas itibariyle

⁵⁰ Hayek, *Özgürlüğün Anayasası*, 400.

⁵¹ Magee Bryan, *Philosophy and the Real World: An Introduction to Karl Popper* (La Salle, Illinois: Open Court Publishing Company, 1985), 54.

⁵² Radnitzky Gerrard, "Knowledge, Values, and the Social Order in Hayek's Oeuvre", *Journal of Social and Evolutionary Systems* 16, sy 1 (Ocak 1993): 12, [https://doi.org/10.1016/1061-7361\(93\)90004-B](https://doi.org/10.1016/1061-7361(93)90004-B).

kültürel bir süreç olarak görmektedir. Bu arada kültürün ne doğal ne de suni bir şey olduğunu ne genetik olarak nakledildiğini ne de rasyonel olarak şekillendirildiğini vurgulamaktadır.⁵³ Bu cümleye bakılığında düşünürün Darwinizm ve kültürel evrim konusundaki entelektüel konumlandırmasıyla ilgili iyi bir fikre sahip olunabilir. Sosyal evrim teorisi ve Herbert Spencer'in düşünceleri zaman zaman çarpıtılmış olsa da terminolojinin çerçevesi kültürel evrim şeklinde sabitlendiğinde düşünürlerin gerçek yaklaşımı daha iyi anlaşılabilir. Böylece kendiliğinden doğan düzenleri ve yapıları tanımak da kolaylaşmaktadır.

Kendiliğinden oluşan düzenler nelerdir? Hangi isimlerle çağrılmışlardır? Bu iki soru farklı yaklaşımlarla getirilmiş tanımlamaları da beraberinde getirmiştir. Kendiliğinden doğan düzenler şu isimlerle de anılmışlardır: kendi kendini üreten sistem, kendi kendini düzenleyen yapı.⁵⁴ Bu farklı isimleri özellikle kullanmasının sebebi okuyucuların yaklaşımlarını kolaylaştırmak ve bu soyut kavramı daha algılanabilir hale getirmektir. Düşünür bu konularda sistem gibi daha mekanik çağrışımları olan ve organizasyon gibi kelimeleri çağrıştıran kurucu analitik isimlerdense genişletilmiş düzen şeklinde kullanılan terimleri kullanmayı daha uygun bulmuş ve eserlerinde genişletilmiş düzen ve kendiliğinden düzen şeklinde isimleri daha çok zikretmiştir.⁵⁵

Hayek'in kendiliğinden doğan düzen ismini verdiği bu kavram evrim, oyun teorisi ve catallaxy gibi kelimelerle daha da detaylandırılmıştır. Piyasa ekonomisinin zenginlik yaratan bir oyun gibi işlemesi sonucu bu düzen içerisindeki yapının tarihsel evrimi ilerlemeye ve refahı artırmayı beraberinde getirmiştir.

Hayek bu gibi kendiliğinden oluşan düzenlerin, büyük toplumu, açık toplumu meydana getirdiğini öne sürmektedir. Organize edilmiş düzenlerin etkisinde kalan toplumlar genelde kabile refleksleri taşıyan yapılara, normlara ve prensiplere sahip olmaktadır. Buna karşın Hayek'in tasvir etmiş olduğu büyük toplum; ortak medeniyetler paradigmasını benimsemiş, herkesin birbirine dolaylı ya da doğrudan

⁵³ Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, 108.

⁵⁴ Yayla, 111.

⁵⁵ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:57.

yardım ettiği ama birbirlerini tanımadığı ya da tanımına gerek kalmadığı, kanun karşısında eşit, amaçları ve ödevleri belirlenmese de kuralları belirlenmiş bir bağlamda bireysel eylemleri ile kurdukları medeniyette yaşayan insan topluluklarını barındırmaktadır. Bu iki mefhum iki anahtar kelimenin türediği simetrik kavramlarla özetlenebilir: cosmos'a karşı taxis, organizmaya karşı organizasyon, kabile toplumuna karşı açık toplum. Her ne kadar büyük toplumu, kendiliğinden doğan düzenleri ikiliklerle tanımlamak pozitivist ve düalist bir yaklaşım olsa da bazen tanımlamaları yaparken ikilikler üzerinden gitmek kavramsallaştırmayı kolaylaştırmaktadır.

Öncelikle kendiliğinden doğan düzenler doğal süreçlerle meydana gelirler. Hukuk sistemleri ve kanunları, varoluşları itibariyle doğal hukuk kanunlarının normlar hiyerarşisine uygun türerler. Türerler kelimesi burada amacına uygun kullanılması için önemlidir çünkü kendiliğinden düzenler bir düzenleyicinin aklında tasarlanıp tasvir edilerek tertip edilmezler, oluşurlar, türerler ya da doğarlar. Bu düzenlerin ihtiva ettikleri kural ve kurumlardan başlıcaları: bireysel mülkiyet, özel hayata dair kurallar, ahlâk , dil gibi kavramlardır. Kendiliğinden oluşan düzenlerde kaynaklandırma konuları, takas, alışveriş, mülkiyet gibi konular aynı doğal hukuk kanunları gibi yapı içerisinde bir düzenleyicinin aklından ve düzeninden bağımsız olarak vardılar. Piyasa kuralları, doğal hukuk kuralları ve düzenin ana hatları insanın beceri setine dair herhangi bir araç kullanılmadan değiştirilememektedir. Değiştirildiği düşünülse dahi büyük ihtimalle bir bedel karşılığında yeniden doğal takas kanunları içerisinde değişimin gerektiği bir nihayete varmaktadır. Bu sebeple Adam Smith yıllar önce görünmez el⁵⁶ kavramını oldukça öngörülü bir biçimde düşünce dünyamıza kazandırmıştır.

Kendiliğinden doğan düzenler yukarıda da bahsettiğimiz sebeplerden dolayı nomokratiktirler. Hukuk kurallarına dayalıdır. Bir amaç hiyerarşisi olması yerine, bireylere seçim yapma alanları tanırlar ve özgürlükçü düzenlerdir.⁵⁷ Kurallar çoğunlukla negatif karakterli olup bireye ödev ya da sorumluluk yüklemektense, yasak

⁵⁶ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (London: Printed for A. Millar, and A. Kincaid and J. Bell, 1761), 278.

⁵⁷ Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, 120.

ve sınırlandırmalar getirir. Tasarlanarak yapılmış düzenlerin aksine kendiliğinden düzenler oldukça karmaşıktırlar. Organize edilmiş tasarlanmış düzenlere göre oldukça soyut ve algılanması nispeten daha zordurlar. Bu düzen dahilindeki kurallar evrim süreçlerinden geçerek bir seleksiyona uğrarlar.⁵⁸ Herhangi bir amaca hizmet etmezler. Daha çok kuralları belirli olup insanların kendi amaçlarını belirleyecek ortamı sağlarlar.

Sonuç olarak günümüz toplumunu açık toplum diye adlandıracak olursak, kendiliğinden oluşan düzen bunu mümkün kılan bir kavramdır. Yapısı gereği karmaşık olsa da aslında günlük hayatımızı kolaylaştıran bir konsepttir. Fakat bu karmaşıklığı yönetmek adına sürekli toplum içerisinde gelen organizasyon odaklı reflekslere maruz kalmaktadır. Kendiliğinden düzeni muhafaza etmek zenginlik yaratma oyunu şeklinde adlandırabileceğimiz katalaksiyi, prosedürel adaletin istikrarını, özgürlüklerin sürdürülebilirliği başta olmak üzere açık toplumun devamı için gerekli olan bütün nitelikleri de korumak anlamına gelmektedir. Özetleyecek olursak, Hayek'in düşünce sistemi içerisinde toplumu refaha taşımanın, adil davranış kuralları çerçevesi içerisinde ilerleme ve zenginleşmenin yolunun, bu düzenlerin korunmasından, kurallarla onun gitmeye çalıştığı yönü tahlil ederek evrim süreçlerinin mümkünse hızlandırılmasından geçtiğini öne sürmektedir.

2.4. Hayek'in Adalet Teorisi

2.4.1. Adalet Nedir

Adalet türleri pazar (prosedürel) adaleti ve dağıtıcı adalet olarak ikiye ayrılarak çalışmanın çerçevesi sınırlandırılmıştı. Hayek liberal adalet teorileri başlığı altında piyasa adaleti üzerinden adil davranış kurallarını incelemiş ve teorisini bu yönde şekillendirmiştir. İncelenen kurallar genel kanunların koruyucu özelliklerini vurgulamaktadır. Korunan en temel alanlar mülkiyet hakları, sözleşmelerin korunması, zor kullanımının sınırlanması gibi alanlardır. Prosedürel adaletin altında

⁵⁸ Yayla, 122.

pazar adaletine dahil sistemler içerisinde en başat unsur bireylerin kendi hakkeşleridir. Bu tarz bir düzende adaleti sağlamak üzere bir yeniden dağıtım süreci veya mekanizması tertiplenmemektedir. Bu sebeple piyasa ekonomisi ve prosedürel adalet arasında oldukça uyumlu bir ilişki vardır. Bu iki olgu birbirlerini karşılıklı olarak beslemektedirler. Prosedürel adalet dahilinde adil davranış kurallarının herkese eşit olarak uygulanabilmesi önemlidir.

Hayek'in adalet tanımlamalarına baktığımızda, negatif karakterli, özgürlüklerin korunduğu, piyasa ekonomisinin dahilinde adaletin sınırlarını çizen negatiflik testi uyguladığı bir tanımlama görmekteyiz. Kendisi durağan, normatif ve değişken olmayan bir tanım belirlemekten ziyade insanlar için ileride de tekrar başvurulabilen kanunların ruhunu vermek suretiyle bir rehber oluşturmuştur. Düşünür, anlık gözlemlerini, sezgisel çıkarımlarını hem sözcüklerle hem de güçlü tasvirler aracılığıyla bizlere aktarmaktadır ve adil davranış kurallarının olması gerektiği sınırları çizerek adaletin organik kimliğini bize oldukça güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Hayek adaletin beşeri bir kavram olduğunu ve bilgi asimetrisinden kaynaklandığını belirtmektedir. Çözüm olarak da ilk olarak bu durumun kabul edilmesi olduğunu bizlere anlatmaktadır.⁵⁹ Adalet ve adil davranış kuralları kendiliğinden doğan düzen içerisinde insan ve kurumların içine alındığı çevre ile karşılıklı ve yoğun bir etkileşim içerisinde deneme yanılma sonucu gelişmiş olan kurallardır.

Adil davranış kuralları insan ya da beşeri ünitelere dair olan işlemlerle ilgili konuları adil ya da gayrı adil şeklinde tasniflemektedir. Açık ve fiziksel bir gerçek iyi, kötü, rahatsız edici ya da estetik olabilir fakat adil ya da gayrı adil olamaz. Bunu böyle sınıflandırmak bir kategorilendirme hatası olacaktır.⁶⁰ Bir bireyin dünya üzerindeki konumu, ekonomik imkanları, içine doğduğu aile gibi kavramların o birey için nasıl tayin edilip edilmeyeceği herhangi bir bireyin ya da beşeri bir ünitenin elinde değildir. Karmaşık düzenlerde bu gibi durumlara bir insan, bir yapı, bir organizasyon değil, çevrenin kendiliğindenliği karar vermektedir. Yukarıda örneklendirilen durumları bir

⁵⁹ Hayek, *Sosyal Adalet Serabı*, 2:65-68.

⁶⁰ Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, 172.

insan, bir kurum ya da herhangi bir beşeri ünite belirlemediği için de bu durumların sonuçlarına da adil ya da gayrı adil demek yine bir sınıflandırma hatası olacaktır ve anlamsızdır.

Özetle Hayek'in adalet teorisi Hume ve Kant geleneğinden devralınmış, prosedürel, negatif karakterli bir adalet teorisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Adalet teorisinin odak noktasına kendi bilgi teorisini koyarak ilerlemektedir. Mükemmel bilginin olmadığı bir dünya kabulü ile şu ön plana çıkmaktadır: Halihazırda mükemmel bilginin hepsinin bütün bireylerde olduğu bir evrende, gerçekleşen takas faaliyetleri, kurallar ve kurumlar çark içerisinde işlerken adil davranış kurallarına ihtiyaç duyulmayacaktır. Zira bu bilginin eşit bir şekilde tam dağıtılması demek neredeyse kaynakların doğal fiyatlarının teorisini dahi mümkün kabul edilebileceği bir zemine gitmektedir ki bu pek mümkün değildir. Piyasa kabullerine göre bir mal ya da hizmetin doğal fiyatı yoktur. Bundan ziyade arza ve talebe göre oluşan, zaman zaman bilgi asimetrisinden, zaman zaman kaynak kısıtlarından sebepli fiyat arbitrajlarının bulunduğu örnekler bulunmaktadır. Bazı aşırı durumlarda insanların çözümleri başka insanların hazinesi de olabilir. Çevresi ile doğrudan ve senkronize bir şekilde iletişim halinde olan adil davranış kuralları, genişletilmiş düzenin diğer unsurları gibi halihazırda durmaktadır. Lamarkçı bir evrim süreci ile bizim keşfedip prensiplerin seçilmesi suretiyle ilerlememizi sağlamaktadır.

Bu durum aslında Hayek'in içkin kriticizm⁶¹ dediği süreçlerin nomokratik toplum ve kanunlar arasındaki ilişkinin benzer bir analogisini bize yansıtmaktadır. Bu yüzden bir kurallar dizini ile ilgili bir inceleme yapmak suretiyle sistemi toptan incelemek mümkün olsa da adaletin bütüncül bir analitiğini yapmak şu anki kaynaklarımızla mümkün değildir. Tekrar edilecek olursa tüm sebeplerle adil davranış kurallarının bir rasyonel zihin tarafından tekçil bir yapı şeklinde normlar üzerinden inşa edilmesinin mümkün olmaması Hayek'in anladığı şekliyle bir adalet teorisinin yaratılmasını imkânsızlaştırmaktadır.

⁶¹ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:149.

2.4.2. Adaletin Özellikleri

Hayek'in Adalet teorisi ontolojik ve metodolojik bireycilik üzerine bina edilmiştir. Teori, genişletilmiş düzen içerisindeki birey ve bireye dayalı beşeri ünitelerin çevreyle olan ilişkisini odak noktasına alan ve mükemmel bilginin bir zihinde toplanamayacağı ön kabulü ile tasarlanmıştır. Adaletin özelliklerine madde madde bakılacak olursa öncelikle adalet kavramının başlı başına yalnızca insan eylemlerinin sonucuna bakarak karar verilebilecek, insana dair bir kavram olduğunu söylenerek başlanmalıdır.⁶² Coğrafyadan, zamanın ruhundan kaynaklanan zorluklar, talihsizlikler ya da eksiklikler bir insan tasarısının sonucu ortaya çıkamayacak kadar makro olaylardır. Bu makro olaylar düzeltilmeye çalışılsa dahi kompleks süreçlerin sonucu olarak ortaya çıktıklarından dolayı bilgi asimetrisi, kaynak sınırlılığı, tek noktadan bir planlama gerektirmesi sebebiyle verimlilik ve özgürlük açısından tehlikelidir.

Hayek'in adalet teorisinin bir diğer önemli özelliği de dağıtıcı adaletin reddinin üzerinde durmasıdır. Subjektif değer teorisi benimseyen ve doğal fiyat kavramının karşısında duran bu yaklaşım, kaynakların dağıtımının planlanması açısından dağıtıcı adaletle ilgili ortaya çıkabilecek sorunları sistematik olarak eleştirmektedir. Üstüne üstlük dağıtıcı adaletin fonksiyonlarını kullanarak piyasa süreçlerine yapılması muhtemel bir müdahale ve plancı iktisadi faaliyetlerin beklenenin aksine adaletsizliğe sebep olacağını vurgular.⁶³

Adalet kavramı Hayek'e göre halihazırda insan ve bireyin davranışını odağına aldığı için sosyal bir fenomen olarak düşünülmelidir. Ahlâk ya da dil gibi kavramlar nasıl insan davranışı, el yordamı, deneme yanılma ve keşif süreçleriyle keşfedildiği ise adalet de zaman içerisinde birçok aklın piyasa düzleminde etkileşimleri sonucu

⁶² Hayek, 1:31.

⁶³ Friedrich A. von Hayek, *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldray Arsan, ve Atilla Yayla (Ankara: Liberte, 2013), 111-26.

keşfedilmiştir. Bu hususu Hayek şöyle belirtir: Sosyal dilden söz etmek ne kadar anlamsız ise, sosyal adaletten söz etmek de aynı derecede anlamsızdır.⁶⁴

Adaletin diğer bir özelliği de insanların bilinçli eylemlerine dair bir değer ölçüsü olarak var olmasıdır. Burada insan eylemlerinden bahsederken bu insan eylemlerinin bireysel düzlemde gerçekleştirilmesinin altını tekrar çizmek önemlidir. Bu yüzden insan ya da insan kaynaklı olan kurumların eylemleri dışında gerçekleşmiş olan olgulara adil ya da değil sınıflandırılması yapılmamalıdır. Hayek, adalet kavramı konusunda yapılan yanlışları, cansız, bilinçsiz varlıkların kişileştirilmesine (antropomorfizme edilmesine) bağlamaktadır. Fakat insan gücünün ve sorumluluklarının dışında kalan alanlarda vuku bulan bazı niyetlenilmemiş ve istenilmeyen durumlara dair olan çıktılarını adil ya da gayri adil kabul etmek ya da adalet kavramları içerisinde tasniflemeye çalışmak kabul edilebilir bir durum değildir.⁶⁵

Toplumsal düzen içerisinde devletin, bireyler ve insanın yarattığı kurumların iç içe geçtiği noktalarda adaletin niteliği ise kendiliğinden oluşan düzen üzerinden tanımlanmalıdır. Siyaset, piyasa ve ekonomi (katalaksi) iç içe geçerek Hayek'in adalet paradigmasını oluşturur. Bireyin konumunu tüm bu kompleks sistemlerin birleşmesi sonucu oluşan eylemler, olaylar ve çıktılar belirler. Adaletin niteliği kendiliğinden oluşan düzen üzerinden tanımlanabildiği vakit keyfi bir otoritenin, bir karar yapıcının ya da bir yazılımın dağıtımını yapmadığını düşündüğümüzde bir keyfekerlik olmayacağı için bir adalet sorunsalından bahsetmemize gerek kalmayacaktır.

Liberal teorilere ait adalet kavramı özgürlük gibi negatif karakterlidir. Bir düzenleyici prensip, yükümlülük olarak görevler yüklemek yerine yasakların belirlendiği ve teleokratik olmayacak bir şekilde adalet tecelli etmektedir. Başka bir deyişle insanlara amaçlar ya da ödevler vermekten ziyade insan-insan, insan-kurum, kurum-kurum ilişkilerinin nasıl olacağına sınırlarını belirleyen bir yapıdadır. Bu kurallar kabile toplumlarında amaç bağımlı kurallar olarak başlamış, ondan sonrasında ise açık toplumla, kural takip edebilen toplumlar ile hem soyut hem de negatif bir nitelik

⁶⁴ Hayek, *Sosyal Adalet Serabı*, 2:113.

⁶⁵ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:63.

kazanmıştır. Açık toplumu mümkün kılmanın yolu eylemlerin sonuçlarla değil de, kurallarla yargılanmasından geçmektedir.⁶⁶ Bu yüzden hukuki ilişkiler formel olarak bir sorun teşkil etmemektedir ve bütün aktörler verilmiş olan kurallara uydukları takdirde sonuçlarla ilgili durumlar sorunsallaştırılmaz. Özetle, adalet önceden belirlenmiş sonuçları kimseye garantilememektedir ve bu da onun hüviyetini negatif kılmaktadır.

Hayek'in adalet düşüncesi Benthamcı bir yaklaşımla devletin mutluluk ve haz konusundaki hesaplamalara dair olmasına ve bunun artırılması şeklinde amaç-belirli kalıplaşmış bir yasama formuna bürünmesine de karşı çıkmaktadır. Zira Hayek'in bilgi teorisi de mutluluk ve hazzın da ölçülebilmesi için mükemmel bilgiye sahip olunması gerektiğini öncüllemektedir.⁶⁷ Devlete bu görevi vermenin bilgi teorisi dışındaki bir diğer problemi de pozitif karakterli bir adalet kuramı üzerine inşa edilmesi, kurallara uyum ve nomokrasiden ziyade teleokratik -amaç odaklı- kuralların yapımı anlamına gelmesidir. Adalet narin ve istikrara gereksinim duyan bir kavramdır. Çoğu zaman politik, ahlâkî ve yukarıdan aşağıya (topdown) müdahalelerle kapalı özerk alanlar sayesinde ancak sağlıklı bir biçimde muhafaza edilebilmektedir.

Adalet, ahlâk , dil, katalaksi gibi kendiliğinden oluşan düzenler biz ne yaparsak yapalım organik bir şekilde evrimleşmesini beklediğimiz bir kavramdır. Zaman zaman onu sekteye uğratan uygulamalar olsa da adalet, varlığını her zaman idrak edebileceğimiz bir şekilde bizler için oradadır. Olması gereken adaletin mahiyetini ve verili özelliklerini işletebilmek, varmaya çalıştığı yere giderken piyasa düzenine ve açık topluma zarar vermeyecek şekilde tecelli edebilmesini hızlandırabilecek kuralların iletişimini nomokratik toplum içerisinde sağlayabilmektir. Hayekçi teori bu konuda bizi aydınlatan engin bir kaynak teşkil etmektedir.

2.4.3. Adalet ve Toplumsal Düzen

⁶⁶ Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, 174.

⁶⁷ Hayek, *Sosyal Adalet Serabı*, 2:42.

Kabile toplumlarından günümüz büyük toplumlarına uzanan süreçte adalet, kendiliğinden oluşan diğer düzenlerden beslenerek adil davranış kurallarının evrimsel süreçleri sayesinde bizleri bugünkü refahımıza kavuşturmuştur. Büyük toplum ve onun oluşmasını mümkün kılan kendiliğinden oluşan düzenler, insan eliyle oluşturulmuş olan yapma düzenlerle ilişki kurmak suretiyle evrimsel süreçlerini hızlandırabilmiştir.

Hayek'in adalet teorisine yön veren kendiliğinden düzen ve yapma düzen olguları kendisinin bilgi teorisi ile sosyal evrim süreçlerinin kendini düzenleyen düzenler üzerinde etkileri olmuştur. Bu teoriyi oluştururken Kartezyen rasyonalizmin toplum içerisindeki büyük yapıları tek akıl üzerinden monolitik bir şekilde tasarlanmış olduğu iddiasını da katıyetle reddetmektedir.⁶⁸

Bu gibi kendi kendilerini düzenleyen spontane oluşumların davranış kurallarının amaç odaklı olması Hayek açısından bakıldığında pek mümkün görünmemektedir.⁶⁹ Spontane karakteri bu kendiliğinden oluşan düzenlerin evrimleşebilme açısından hızlı, uyumlu ve dönüşebilir olmasını sağlamaktadır. Büyük toplumun sahip olduğu zenginlikler, refah ve özgürlük, amaçlı bir şekilde tertiplenmemiş olan kendilerinden oluşan düzenlerin mümkün kıldığı takaslar sayesinde sağlanmıştır.

Bu bilgi zenginliği ve mülk zenginliğidir ve bunlara ancak kurallara uyma ve onlara riayet etme özelliği gösteren açık toplumlar erişilebilmiştir. Hayek bu konuyla ilgili olarak insanları amaçlarının peşinde koşan canlılar olmalarının yanı sıra kural takip etme özelliği de olan canlılar şeklinde tanımlamaktadır.⁷⁰

Toplum kurallara uymasının yanı sıra tecrübelerini aynı sermayesi gibi biriktirebilmiş ve onların iletişimini dilde yapabildiği gibi kendiliğinden olan düzenler sayesinde geliştirebilmiştir. Bu biriken tecrübeleri ve bilgiyi serbest piyasa sayesinde karşılıklı yardımseverlik (limited benevolence) ile birbirleriyle adil davranış kuralları

⁶⁸ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:57.

⁶⁹ Hayek, *Sosyal Adalet Serabı*, 2:58.

⁷⁰ R. S. Peters, *The Concept of Motivation* (London, 1959), p. 5

çerçevesinde takas etmiştir. Bugün yarı iletken teknolojisine dair en ufak bilgisi olmayan bir insanın bilgiyi işleyerek başka bir ürün ya da hizmete dönüştürmesi ve bu bilgi ve hizmetin bir uçak pilotuna sunularak başka bir insanın kıtalararası yolculuk sapmasını sağlayacak bu durum medeniyetin bir tanımı haline gelmiştir.⁷¹ Bu medeniyet, adil davranış kurallarının serbest piyasa dahilinde nomokratik toplumların amaç odaklı değil ama kural izleme odaklı yaşayabilmelerinden dolayı mümkün olmuştur. Bugüne kadar bizleri bu seviyeye getiren kendiliğinden oluşan düzenlerin kattığı kazanımlar bir akılda tasarlanmadan elde edilmiştir. Bu kazanımları edebildikten sonra kendiliğinden oluşan düzenlerin sosyal mühendislik ve kurucu rasyonalizm ile daha tekçi ve merkezci bir sistem haline kökten dönüştürmek kozmik bir ironi gibi durmaktadır. Bu sebeple Hayek, toplum mühendisliği ya da yukarıdan aşağıya bir düzenleme yapmanın yıllar boyunca süregelen kazanımlar için bir tehdit oluşturabileceğini belirtir. Kendisi bu düşüncesinden yola çıkarak pozitif karakterli ve normatif yaklaşılan adalet teorilerine mesafeli durmaktadır.

Adil davranış kurallarının bir bilgi sorunu ihtiyacı olduğu günlük ekonomik aktivite ve toplum incelendiğinde gözlemlenebilmektedir. Toplum içerisinde bireyler kendi amaçlarını takip etmekte özgürdürler ve zihnin sonsuz seçim kapasitesi sayesinde karar alma süreçlerinde sınırsız sayıda olasılıklar herhangi birini seçebilirler. Olasılıkların zenginliği, kaynakların sınırlılığı ve bilgi probleminden kaynaklanan asimetrikler sebebiyle beklenebileceği gibi nispi zenginlik ya da nispi fakirlik gibi durumlar meydana gelebilmektedir. Bu kaçınılmaz bir durumdur. Bu durum insan elinde tasarlanmış bir düzenle vuku bulmadığı gibi bir insan tasarısıyla çözüme kavuşturulabilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple Hayek hem toplum mühendisliğine hem klasik faydacılık düşüncelerine karşı oldukça mesafelidir.

Büyük toplum düzleminde insan soyut düşüncesini aktarabilme ve soyut düşünebilme yeteneğini tatbik ettikleri tüm alanları en yüksek verimlilikte kullanabilmektedir. Yaratılan bu medeniyet amaçları önceden belirlenmemiş soyut kuralların kendilerine uyan bireylerin kişisel amaçlarını özgürce takip edebilmesinden dolayı var olup

⁷¹ Hayek, *Özgürlüğün Anayasası*, 22.

günümüze kadar aktarılabilmıştır. Bu gözlemi ve analizleri sebebiyle Hayek iki farklı düzen için büyümüş düzen (cosmos) ve taxis (yapma düzen) şeklinde iki farklı düzenden bahseder. Büyümüş düzenleri kafamızda düzen kelimesi yerine cosmos şeklinde kullandığımız zaman bu konseptin karmaşıklığını, büyüsunü ve aşırı müdahaleye olan hassasiyetini anlayabilmekteyiz. İlk başta ezoterik bir kavramsallaştırma gibi görölse de doğa içerisindeki arıların yön bulmasındaki detaylara, günümüzde Mandelbrot'un çalışmalarında da kullanmış olduğu fraktal teorisine, kuantum ve sicim teorisi gibi alanlara baktığında cosmos kavramının aslında engin bir iç görü ile terminolojimize kazandırıldığı anlaşılacaktır.⁷²

Düzen denildiğinde Hayek bir ilişkiler durumunu tasvir etmektedir. Düzen içerisinde muhtelif türden unsurların birbirleriyle derinden bağlantılıdır.⁷³ Bütün bilgi parçalanmış bir şekilde bu düzlem içerisindeki unsurlara sınırlı bir şekilde dağılmıştır. Doğru iş birliğinin keşfedilmesiyle bireyler bu engin düzlem içerisinde harikalar yaratabilmektedir.

Bu kozmoloji altında düzenin kendi içerisindeki elemanlarının kanunlar ve kurallar izlerken ihtiyaç duydukları kurumlar, kurallar ve organizasyonlara yine düzenin normlar hiyerarşisi altında ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç duyulan kurumların kozmik düzendeki ana çerçeve ile evrenselleştirilebilir olanları ve evrim süreçlerindeki seçim enstrümanına uygun olanları tarihi süreçler içerisinde kendilerini muhafaza edebilmişlerdir. Sonuç olarak spontane düzenlerin dahil ettiği faydalı organizasyonlar olarak yerlerini almışlardır. Bunlardan pek tabii ki en çok bilineni hükümet dediğimiz organizasyondur. Bireylerden oluşan topluluğunun organizasyonel bir kurumu olarak işlemektedir ve yapma düzenler yaratmada oldukça etkin roller almaktadırlar.⁷⁴ Çıkardıkları kanunlar kendiliğinden doğan düzenin ana prensipleri ve evrimsel

⁷² Mandelbrot doğadaki geometrik fraktallerin alanlarının hesaplanması ve ikinci derece kompleks değişkenli polinomların dinamiklerinin açıklanması gibi çalışmalar yaparak karmaşık sistemler üzerinde matematiksel teoriler geliştirmiştir Mandelbrot Seti bu çalışmalarda kullanılan önemli bir kümedir ayrıntılı bilgi için bkz: Benoit B. Mandelbrot, *The Fractal Geometry of Nature* (San Francisco: W. H. Freeman and Company, 1982).

⁷³ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:85.

⁷⁴ Hayek, 1:69.

süreçlerle ne kadar ahenk içinde olurlarsa o kadar uzun soluklu bir varoluş içerisinde olmaktadır.

Hayek çalışmaları dahilinde iki farklı toplumdaki bahsetmektedir. Bunları kısaca kabile toplumu ve açık toplum olarak nitelendirmektedir. İki farklı toplum arasındaki örüntüler incelendikten sonra, ödev ve yükümlülüklerin açık toplumlarda ancak bireyler için bir düzenleyici ülke olarak benimsenmesi olağan karşılanabilmektedir. Hayekçi adalet teorisi dahilinde medeniyetin sürdürülebilirliği için nomokratik toplumun önemi ve özgür amaçların bireylerin inisiyatifine bırakılması sıkça tekrarlanmaktadır.

Hayek'e göre insanoğlu kanunlar olmaksızın hiçbir zaman var olmamış olmasına rağmen, hiç şüphesiz, onları ifade etmeye muktedir olmak anlamında kanunları bilmeksizin binlerce yıldır var olmuştur.⁷⁵ Hayek kabile topluluklarının dahi dil ile iletişimi yapılmayan kanunları kullandığını ve onlara uyararak evrimsel süreçler sonucunda günümüz medeniyetindeki bilgi, zenginlik ve teknoloji birikimini sağlayabildiğimizi belirtir. Peki kabile toplumu nedir? Düşünür İngilizce olarak kavrama "troop" ismini vermiştir.⁷⁶ Kabile toplulukları iç içe olan insanların aynı amaçlar uğruna beraber yaşayageldikleri, yaşanan alanlardaki insanların birbirini fazlaca tanıdığı bir düzen olarak tanımlamıştır.

Bu tarz düzenlerde soyut kurallar belirlendikten sonra beraber uymak gibi refleksler yerine daha çok amaçların belirlenmesi ve grupta hareket etmek suretiyle amaçlar üzerine odaklanmak daha baskın bir eğilimdir. Bu gibi toplumlarda iyi niyet, dayanışma gibi durumlar ön plana çıkmaktadır. Fakat bu gibi toplulukların oluşması ve hayırseverlik gibi durumlar grup mensuplarının sayısının kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. Olumlu anlamda sosyal birliktelik ön plana çıksa da verimlilik, inovasyon, gelişmişlik, iş bölümü gibi alanlarda kabile toplulukları kalıcı problemler yaşamaktadır.⁷⁷ Kurumsallaşmada ya sorun yaşamaktadırlar ya da kurumları varsa

⁷⁵ Hayek, 1:100.

⁷⁶ Barry Norman, "Hayek's Theory of Social Order", *Il Politico* 60, sy 4 (1995): 16.

⁷⁷ Barry, 17.

dahi sıkça erozyona uğramaktadır. Mikro ekonomik anlamda en olumlu durumlardan biri ise liberal toplumlarda olan bedavacılık (free-rider) probleminin bu gibi toplumlarda ortaya çıkmasının zor olmasıdır. Yine de medeniyet dediğimiz kavramın içini dolduran birçok durum, kurum, değer ve bilgi kabile toplumları tarafından üretilmemektedir. Adalet açısından baktığımızda da, Hayek modern dünyada sosyal adalet ile ilgili çağrı yapılmasını geçmişte başarısı kanıtlanmış medeniyetin gelişmesini sağlayan değerlerin bir çoğunu geride bırakmak üzere düşünülmüş beyhude bir amaç olarak görmektedir.⁷⁸ Bu gibi bir girişim zaten kıt olan kaynakların taksiminin düşen inovasyonla beraber daha da zorlaşacağına öncü göstergesi gibi algılanmaktadır.

Kabile toplumuna kıyasla adil davranış kurallarının kendiliğinden doğan düzenler dahilinde nomokratik bir toplum tarafından takip edildiği bir açık toplum, kabile toplumlarının sahip olmadığı birçok farklı özelliğe sahiptir. Açık toplumlarda ya da Hayek'in deyimiyle büyük toplumlarda tanımlanmış bir amaç bireylere ödev olarak yüklenmez, onun yerine herkesle iletişimi yapılmış soyut kurallar verilerek bireylerin kendi özgür yollarını izlemesinin yolu açılır. Büyük toplumların fertleri onlara sağlanan mal ve hizmetlerin nasıl ya da kim tarafından sağlandığını bilmez ve bireylerin çoğunu tanımaz. Fakat toplumun büyük çoğunluğu diğer bireylerin ve kendilerinin hayat standardını görünmez el sayesinde olabildiğince yüksek verimlilikte yükseltmeye çalışırlar.

Bu gibi toplumlarda sosyal adalet üzerinden adil bir payın nasıl dağıtılması gerektiğini tartışmak hem bir oksimoron hem de sosyal olarak tahrip edici bir hareket olabilmektedir. Fakat Kant ve Hume çizgisinin hibrit ekolünü izleyerek Hayek'in geliştirdiği adil davranış kurallarının ruhu sayesinde nomokratik bir toplum ile açık toplumun sağladığı karşılıklı yardımseverlik (limited benevolence)⁷⁹ şeklinde tanımlayabileceğimiz bireylerin birbirlerine piyasa ekonomisi çerçevesinde en verimli olacak şekilde fayda sağlama isteği sayesinde Hayek'in toplum teorisi, kendisinin adalet teorisi ve bilgi teorisi ile kucaklaşmaktadır. Kendisinin paradigmasını anlamak

⁷⁸ Hayek, *Sosyal Adalet Serabı*, 2:101.

⁷⁹ Kukathas, *Hayek and Modern Liberalism*, 23.

ise piyasadaki görünmez el teorisinin kavranması, zenginlik yaratacak fikirlerin üretilmesi ve özgürlükleri artırmak açısından gayet hayatidir.

Hayek'in adalet teorisi dahilinde toplumsal düzenin ana tezi şu olarak gözümüze çarpmaktadır: Herhangi bir tek beyinin tahkik veya manipüle edebileceğinden çok daha fazla miktardaki gerçekleri kapsayan çok karmaşık düzenler yalnızca kendiliğinden doğan düzenlerin oluşumunu teşvik eden güçler vasıtasıyla hasıl olabilirler.⁸⁰ Kısaca bu sava paralel olarak adil davranış kurallarının da yasama süreçlerindeki yeri keşfedilmiş olan kozmik teamüllerin uygulamadaki süreçlerinin hızlandırılması gibi okunmalıdır. Bu yüzden pozitif hukuk ve normatif karakterli adalet teorileri inşası sürecinde düşünürün yer yer eleştirileri olmuştur. Bu düzen hakkında *Kurallar ve Düzen* eserinde bizlere sunulmuş ana tez kendisinin bilgi teorisi, toplum teorisi ve hissel düzen ile ilgili araştırmaları ile tutarlı bir çizgide ilerleyerek ekonomi teorisi ile de örtüşerek bir paradigma oluşturur. Klasik liberalizm düşüncesi içerisindeki en değerli adalet teorisini oluşturduğu üçleme eseri de aslında açık toplumun bir kullanma kılavuzu gibi bizlere hizmet etmektedir. Burada kullanım kılavuzu demek daha doğru olacaktır ama bir üreticinin gönderdiği bir kullanım kılavuzundan daha çok bir gözlemcinin bulguları dahilindeki bir kullanım kılavuzudur.

⁸⁰ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:91.

3. BÖLÜM

RAWLS'UN ADALET TEORİSİ

Çalışmanın üçüncü bölümünde John Rawls'un sosyal adalet teorisi ile ilgili detaylı bilgiler verilecektir. Kendisinin kısa akademik kariyeri ve kişisel yaşamı ile ilgili bilgiler Rawls'un talih ve şans ile ilgili görüşlerinin kronolojisini dökmekte yardımcı olacaktır. Pozitif karakterli, dağıtımcı bir adalet teorisi üzerine çalışan Rawls adaleti incelerken ahlak ve ince teori üzerine yaptığı çalışmaları kullanmıştır. Toplumun çekirdek yapısı ve ahlak değerleri kendisinin orijinal pozisyonundaki adalet ilkelerini belirlemek için önemli bir rol oynamaktadır.

3.1. Rawls'un Kısa Akademik Kariyeri

John Rawls geniş anlamda liberal adalet teorisyenleri arasında yer almaktadır. Fakat kendisi dağıtım ile ilgili kısma odaklanarak adalet teorisini planlarken sosyal adalet kavramını zikretmektedir. Bu sebeple de zaman zaman sosyal liberal, eşitlikçi liberal ya da sol-liberal şeklinde de anılmaktadır. Karşılaştığımızda Hayek de Rawls da farklı ekollerden gelip farklı disiplinlerden çıkarak kendi adalet teorilerini bina etmişler ve diğer çalışmalarının yanında liberal adalet teorilerinde yön tayin eden bir konuma gelmişlerdir.

Hayek adalet teorisini bina ederken ekonomik araştırmaları ve kaynakların taksimi konusudaki çalışmalarından faydalanmıştır. Politika ile ilgilenen bir ailenin çocuğu olarak Rawls ise, dini eğitimi ve askeri kariyerinde edindiği deneyimlerini harmanlayarak ahlâk ve ince teori üzerine olan fikirlerinin temellerini atmıştır.

Rawls 1921 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Massachusetts eyaletinde dünyaya gelmiştir. Babası Woodrow Wilson'ın ve Milletler Cemiyet'inin sıkı bir destekçisidir. Princeton üniversitesindeki öğrencilik yıllarında ise Askeri Yedek Subay Eğitimleri'ne katılmıştır. Almanya'nın Polonya'ya yapmış olduğu saldırıdan

sonra kendisi bu durumdan etkilenmiş gibi görünmektedir. O dönem doğrudan savaşa katılmasa da savaşlar ve özellikle Birinci Dünya Savaşı üzerine araştırmalar yapmaya başlamıştır.⁸¹

Felsefe çalışmalarında kendisinin ilk hocası Walter Stace'tir. Kant'ın *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* üzerine çalışırken aynı zamanda Mill'in faydacılığı üzerine de yoğunlaşmışlardır. İlerleyen yıllarda Rawls, Notman Malcolm ile çalışma şansını elde etmiştir. Kendisinin ilk tanışması kayıtlara göre çok da müspet olmamıştır. Bir makale üzerine Malcolm'un ölçsüz sayılabilecek bir eleştirisi ile karşı karşıya dahi kaldığı belirtilmektedir. Bu kötü anıya rağmen Malcolm kendisi üzerinde oldukça olumlu bir etki bırakmıştır. Bu tanışmanın akabindeki yıllarda Rawls din ve ahlâki eğitiminin arka planı kullanarak Platoncu, Augustineci okumalar yapmış ve insan kötülüğü üzerine olan bir seminer almıştır. Bu seminer kendisini yeniden din ve ahlâk üzerine olan çalışmalarına dönmek üzerine oldukça ateşlemiş gibi görünmektedir.⁸²

Felsefe, ahlâk ve din üzerine yaptığı çalışmaları tamamlamasının hemen akabinde piyade eğitimini tamamlamasına rağmen Pasifik'te askeri görevlerine başlamamayı tercih etmiştir. Bu dönemde kendisi her ne kadar parlak bir dönem geçirmediyse de subaylık teklifi alabilecek başarılarla imza atmıştır. Bu süreç içerisinde kendisinin geçirmiş olduğu entelektüel ve ruhani dönüşüm sebebiyle Rawls, subaylık kadrosunu reddetmiştir. Savaşın karanlık yüzü ve deneyimleri sonucunda yayınlanmamış kısa bir makale yazmıştır ve başlığı da "İnancım Üzerine" olarak belirlemiştir. Kişisel eksen kaymasını üç ana hatıra dayandırır: Kilei Ridge, arkadaşı Deacon'ın ölümü ve Holokost ile ilgili duydukları ve düşündükleri⁸³.

Kilei Ridge olayında kendilerine atanan din görevlisinin savaş için dini manipüle etmesi husunda Rawls oldukça içerlemiştir. Kurumsal din aygıtının bu seviyelerde düşünür kalırsa hadsizce ve yanlış bir şekilde kullanılması kendisini oldukça

⁸¹ Thomas Winfried Menko Pogge, *John Rawls: His Life and Theory Of Justice*, çev. Michelle Kosch (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2007), 9.

⁸² Pogge, 14.

⁸³ Pogge, 14.

etkilemiştir.⁸⁴ Arkadaşı Deacon'un ölümünde iki farklı yere sevk edilecek asker bataryalarının kan grupları ile belirlenmesi ve bu seçim şekli sonucunda Deacon'un Japon askerleri tarafından öldürülmesi Rawls'un şans ile yakından ilgilenmesine sebep olmuştur. Özellikle milyonların öldürüldüğü Holokost olayında kendi içsel hesaplaşmaları ve Tanrı iradesi gibi konularda oldukça zorlanan ve savaş travmalarının akabinde oldukça yıpranmış gibi gözükten Rawls bu üç olayı ve savaş tecrübelerinin sonucunda talih, adalet ve eşitlik gibi konularla yakından ilgilenmeye başlamıştır.

Bu dönüşümün sonunda ilahiyat konusundaki çalışmalarını bir kenara bırakan Rawls Walter Stace'in yanına dönerek akademik çalışmalarına onunla devam etmeye karar vermiştir. Bu dönemde ekonomi alanında seminerlere katılarak bu alanla ilgili önemli temelleri Princeton ve Cornell üniversitesinde atmıştır. Siyaset ve dalet ile ilgili okumalarını o dönem için "Özgür Hükümetler: Amerikan Politik Düşünce Tarihi Üzerine Okumalar" isimli seminer dahilinde yapmıştır. Sonraki yıllarda ekonomi alanında P. Samuelson ve J. R. Hicks ile de çalışma fırsatı bulan Rawls akademik çevresinde oldukça ünlü düşünürlerle fikir alışverişinde bulunabilme şansını yakalayabilmiştir. 1953 yılında Cornell üniversitesinde doçentlik kadrosunu elde etmiştir. Üretkenliğinin doruğundaki yıllara doğru çalışmalarının birikimlerini toplamaya hazırdır. Bu yıllarda "Philosophical Review" isimli yüksek itibarlı bir akademik derginin editörlüğünü yapmıştır. Sonraki yıllarda hem Ithaca'nın iklimi hem de coğrafik konumu sebebi ile MIT'den gelen bir teklif üzerine bir teknik üniversite olmasına rağmen üniversitenin felsefe bölümünün yönetimine geçmiştir.

Rawls yayınlarında ve akademik hayatında topluma ait kurumların aksadığı konulara eğilmeye odaklanmış ve bu sorun ile ilgili ne gibi çözümlerin sunulabileceği üzerine hayatını vakfetmiş bir düşünürdür. Bunları yaparken de kaynakların dağılımı ve sosyal adalet üzerine bu kurumları inceleyerek aynı zamanda ekonomi politik alanında yoğun çalışmalar ortaya koymuştur. Kendisinin magnum opus diyebileceğimiz eseri *Bir Adalet Teorisi* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eser yanında vermiş olduğu derslerin el yazmalarında da oluşan *Hakkaniyet Olarak Adalet* eseri oldukça ünlüdür ve

⁸⁴ Pogge, 14.

ortalama bir okur için teorisini anlamak adına daha sade tasarlanmıştır. Eserlerinde kurumsal ve bireysel eşitsizlik sorunları üzerinde çalışmıştır. Ölümüne yakın yıllarda kendisi *Siyasal Liberalizm* isimli eserini tamamlamış ve kurumların nasıl tertip edileceğinden, adalete, kaynakların dağıtımından, özgürlüğe kadar liberal siyaset felsefesi ile girilmesi gereken çoğu alana kendi paradigması çerçevesinden değinmiştir. Rawls, adalet teorisi ve siyaset teorileri dahilinde kişinin kendinden kaynaklanmayan sebeplerle içine düşmüş olduğu zorlukların bir adaletsizlik olup olmadığını ve bu durumların düzeltilmesi için neler yapılabileceği sorununa akademik hayatını vakfetmiş bir düşünürdür.

3.2. Rawls'un Toplum Teorisi

Rawls'un yaşadığı iki acı tecrübe kendisinin, şans ve nesiller arası adalet gibi konularda kişisel bir ilgi duymasına yol açmıştır vardır. Rawls ahlâk konularında da akademik olarak yoğun bir uğraş sarfetmiştir. Kardeşinin kaybı kendisini derinden etkilemiş gibi gözükmektedir ve kendisine hep neden ben değil de kardeşim sorusunu sormuştur.⁸⁵ İnancı hakkında savaş sonrası yazmış olduğu “İnancım Üzerine“ isimli yayınlanmamış makalede de Deacon isimli arkadaşının kaybindan bahsetmektedir. Bu olaylar kendisinin düşünce dünyasını şekillendiren önemli olaylar olmuştur.

Rawls daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi hayatını tamamıyla ahlâk, iyinin teorisi ve adalet konusuna vakfetmiştir. Bunu yaparken de beklenebileceği gibi bir toplum teorisi oluşturmak durumunda kalmıştır. Hayek kaynakların taksimi ekonominin işleyişi ve fiyat mekanizmasındaki denge noktası gibi konularda ekonomik çalışmalar yaparken Rawls bu denge teorisini toplum üzerine bina etmek üzere normatif bir adalet teorisi oluşturmaya çalışmış gibi görünmektedir.

Rawls toplumu iyi yapılandırılmış toplum şeklinde tasarlamak üzere normlar belirlemek istemektedir. Bu sebeple de eserlerinde iyi düzenlenmiş toplum şeklinde isimlendirdiği bir düzen belirlemiştir. “Peki iyi düzenlenmiş toplum nedir?” Düşünür

⁸⁵ David A. Reidy, ed., *John Rawls*, International Library of Essays in The History of Social and Political Thought (Aldershot ; Burlington, VT: Ashgate, 2008), 14.

bu noktada ilk eleştiriyi faydacılık üzerinden yaparak başlar. Bu çerçevede deontolojinin öneminden bahsederek yola çıkar.

Deontolojiyi tanımlamadan önce Rawls'un faydacılık ile ilgili eleştirilerine değinmek kendisinin toplum teorisini neden ve nasıl bina ettiğini anlamakta bizlere yardımcı olacaktır. Öncelikle Rawls kurumlarla ilgilenmektedir. Toplumun çekirdek değerlerini belirleyen yaşamları kökten ilgilendiren kurumların aynı zamanda hem adaletin hem iyinin hem de toplumun temel paradigmasını belirlediğini düşünmektedir. Rawls bütün değerlerde ve kararlarda genel bir oy birliğinin sağlanmayacağını düşünse de kendisi seçici detaylarda toplumun paydaşları tarafından bir oy birliğinin sağlanabileceğini savunmaktadır. Bu kamuoyundaki birliğin sağlanması için temel yapı ismini verdiği kurumları önceden belirlemesi de ön plana çıkmaktadır. Bu kurumlar sadece dünya bankası ya da birleşmiş milletler gibi kurumlardan ibaret sanılmamalıdır. Kendisi sosyal kurumlar adı altında kültürel kurumları da bu kurumları incelerken ilgili daireye dahil etmektedir.

Peki bu sosyal kurumlara neleri dahil etmektedir? Rawls insanlar ve ajanlar arası karmaşık-sosyal kurumlara akrabalık, ekonomik iş birlikleri, suç ve ceza, siyasa kararları gibi konuları dahil etmektedir. Bu karar ve ilişkilerin çemberlerinin çakıştığı ahlâki değerlendirmeleri içine alan her alanı da sosyal adaletin alanı şeklinde kabul etmektedir. Karmaşık yapıları sosyal adalete dahil ederken bireylere düşen alanı da etik alanına dahil etmektedir. Kendisi bu iki alanın karşılıklı olarak birbirinden ayırmanın pek mümkün olmadığını öne sürer. Çünkü günün sonunda birçok sosyal kurum bireylerin doğrudan aksiyonlarının sonucunda tecessüm etmek durumunda olmaktadır. Bu yüzden zaman zaman kurumların yaratımında da ahlâk tarafından değerlendirmelerin yapılabileceğini öne sürmektedir. Örneğin bir bankacılık kurumu, bir aile kurumu ya da akrabalık kurumunu sadece adalet alanı olarak kabul etmenin yanı sıra onları değerlendirirken ahlâk alanından da beslenmemiz gerektiğini savunmaktadır.

Bu kurumları ister değerlendirirken ister yeniden tesis ederken Rawls düşünsel denge (reflective equilibrium) isminde bir kavram ortaya atmaktadır. Bu kavramı

ekonomide arz-talep sonucu fiyatların oluşması gibi kurumlar içerisindeki dengenin bulunması şeklinde düşünebiliriz. Farklı olan durum ise Rawls'un biraz daha fenomenolojik alana kayan kompleks bir sistem için bu fikri ortaya atması ve bunun tartışmasını bir konsey şeklinde sınırlandırmak suretiyle belirlemeye çalışmasıdır. Bu çalışma Rawls'un toplum teorisinin tamamını oluşturmasa da modus vivendi ismiyle adlandırılan şu anki düzenin alternatifini oluşturmak üzere düşündüğü en önemli motif olarak teorisinde konumlanmıştır.

Çekirdek yapı adı verilen temel süreçlere yeniden dönmeden önce Rawls'un toplum teorisi çerçevesinde eleştirilerinin yoğunlaştığı bir konu faydacılığın reddidir. Rawls, hayatların mutluluğunu artırmak üzere yapılan her eylemin her zaman doğru olmayacağı üzerinde durmaktadır. Bazen ne kadar ahlâklı olursak olalım toplam mutluluğu artırmak üzere yapılacak olan her davranış, her zaman doğru değildir. Sadece mutluluğu artırmak üzere alınan bazı kararlar sonucunda bazı bireylerin mutluluğunun da elinden alınmasını gerekebilmektedir. Rawls'a göre bu iyi olarak kabul edilse dahi doğru kabul edilmemelidir.⁸⁶

Bu konumlandırmaları da düşünecek olursak çok karmaşık olan modern toplumları Rawls nasıl değerlendirmektedir, toplum içerisinde adaletsizlik ya da eşitsizlik gibi gördüğü konulara yönelik çözümleri nelerdir? Öncelikle kendisi çözümleri yaparken işlemlere dayalı ahlâki analizler yapmaktansa kurumlar arası ahlâki analizler yapmayı tercih etmektedir. Bu kurumsal analizin en faydalı resmedildiği yerin ekonomik alan olduğunu Thomas Pogge öne sürmektedir. Kendisi Anglikan toplumlarında bu konularda pozitif görevler yüklenilmesinden bu kurumlardaki etik kuralların negatif karakterli olduğunu savunmaktadır. Hem Rawls hem de Pogge açısından bakacak olursak fakirlik, istihdam gibi büyük ölçeklerdeki problemleri negatif olarak yüklenilmiş ahlâk ve etik kuralları çözememektedir.⁸⁷ Rawls da toplum

⁸⁶

John Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition* (United States of America: Harvard University Press, 1999), 21.

⁸⁷ Pogge, *John Rawls*, 31.

ve adalet teorisini bina ederken bu etik etkileşimlerden, şans, şanssızlık gibi alanlardan beslenmektedir.

Adalet, siyaset, bilgi teorisi ve toplum teorileri açılarından kendisine bu alanlarda eleştiriler gelmesine rağmen kendisinin toplum ve adalet teorileri, ince teori ile yıllarca konuşulmuş ve kaynak gösterilmiş teorilerdir. Yine de ahlâk ve etik ilkelerin toplumun kurumlarına işletebilmek üzere çıkılan bu yol belki de devlet aygıtını uzun vadede daha ehil, daha az agresif bir hale getirecek yolun başlangıcı olabilir. Peki istihdam, fakirlik gibi konularda kendisi ekstradan ne söylemektedir? Vergi uygulamaları ve ekonomik organizasyonların yönetimlerine daha etkin müdahalelerde bulunmak gibi çözümler Rawls tarafından öne sürülmektedir. Bu gibi sorumlulukları hem devlete hem de vatandaşlara görev ve yükümlülük şeklinde atamaktadır. Bu şekilde bir kurumsal reformun gerçekleştirilebileceğini ummaktadır.⁸⁸

Peki bu politik iş birliği ile gerçekleştirilmesi beklenen nokta Rawls tarafından nasıl tanımlanmaktadır? Bunun cevabını örtüşen fikir birliği (overlapping consensus) öne sürülerek vermeye başlanabilir. Rawls kurumların bir şekilde adalet ve diğer değerler konusunda bir fikir birliği oluşturarak denge noktasına gelebileceği var sayımıyla toplumun temel yapısını ana hatlarda belirli bir diyalog platformuna getirebileceğini ummaktadır.⁸⁹ Bu fikir birliğine ulaşmışlık halinin bizim modus vivendi dediğimiz şu anki kurumlar ve ilişkiler durumundan biraz farklı şekilde işlemesi beklenmektedir. Öncelikle düşünürün modus vivendi şeklinde şu anki durumu tanımladığı kurumsal yapıyı nasıl gördüğü aktarılmalıdır. Pogge'ye göre bu modelde kurumsal düzen farklı gruplar halinde oluşan kurumların anlaşmaları ve pazarlık yapmaları üzerine kurulmuştur ve bu çizgide devam etmektedir.⁹⁰

Bu pazarlık hali ilgili grupların o andaki değerlerine, kabullerine, çıkarlarına ve birbiri üzerindeki nispi güç ilişkilerine dayanmaktadır. Böyle bir durumda kabul edilen bu yaşam şeklindeki bazı değişiklikler durumunda aynı kalmasını beklemek biraz zor

⁸⁸ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 94.

⁸⁹ Rawls, 340.

⁹⁰ Pogge, *John Rawls*, 36.

olabilmektedir. Pogge'ye göre bu düzende gizli bir tehlike potansiyel olarak büyümektedir. Tehlike bu kurumsal düzene ortak olan bazı güçlerin kendi konumlarını yavaş yavaş kaybetmesi üzerine düzenin yeniden pazarlıklarla aşındırılıp başka bir hale gelecek şekilde pazarlıklarla dönüştürülmesi halidir.⁹¹ Bu durumdaki tehlike yapabilenin haklı olabileceği bir düzen inşa edilmesi tehlikesini doğurmaktadır. Rawls kurumlar arası analizlerinde bu iç görüyü bizlere sunmaktadır. Her ne kadar kompleks sistemlerde bu normatif duruş yeniden yapılandırma ve kurucu rasyonalizme başvuran bu çözümler radikal gibi gözükse ve uygulanabilirliği tartışılır olsa da Rawls'un zaman içerisindeki kurumlara dair yapmış olduğu anlık analiz literatürde dikkate almaya değerdir. Genel kabul görülen sözleşmeler üzerine olan yorumları, sezgicilik ve faydacılığa dair söyledikleri ve analiz ettiği yapıları tekrardan inceleyecek olursak, kendisinin toplum teorisi; hayatını vakfetmiş olduğu ahlâk , adalet ve ince teoriyi de içine alarak paradigmasının en önemli kısımlarını oluşturur.

3.3. Rawls'un Adalet Teorisi

3.3.1. Toplumun Adalet İhtiyacı ve Adaleti Kurgulama

Rawls'a göre kanunların ve hukukun doğru düzenlenmediği her sistem reddedilmelidir. Adil bir toplum için özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar iyi anlaşılmalı olmalıdır. Adaletsizliğe yalnızca daha büyük bir adaletsizliği önlemek adına hoşgörü gösterilebilir.⁹²

Toplum içerisinde bir sosyal iş birliği söz konusu olmasına rağmen zaman zaman çıkar çatışmaları da ortaya çıkabilmektedir. Bu yüzden avantajların ve dezavantajların çıkar çatışmalarıyla karşı karşıya gelebileceği bu sosyal iş birliği çerçevesinde bir ilkeler seti belirlemek ve toplumun paydaşları açısından dağıtım hisseleri üzerinden bir teori geliştirmek Rawls açısından lazım gelmektedir.

⁹¹ Pogge, 36.

⁹² Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 4.

Rawls'a göre iyi düzenlenmiş bir toplum sadece mal ve hizmetlerin kendi paydaşlarına sağlandığı bir toplum olmasının yanında kamusal adaletin etkin bir şekilde işletildiği bir toplumdur. Böyle bir toplumda herkes kamusal adalete dair olan kuralları bilir ve kabul eder. Temel kurumlar ve enstitüler de bu bilinen kuralları yerine getirirler.

Bu kurumlarla ilgili işleyiş aslında her detayda belirlenmemektedir. Hayatın her alanında detaylara işlemiş her değer, ahlâk ve iyi gibi değişkenlere dokunmamaktadır, fakat iyi düzenlenmiş bir toplumda kurullarla ilgili geniş bir oybirliğine dayalı bir sağduyu şeklinde kabul edilmiş hususlar vardır. Kurumlar da bu belirlenmiş hususlarda gereklerini ve vaatlerini yerine getirmelidirler.

Adaletin kamusal alanı ve kurumlarla ilgili olan kısımlarında belirli bir ölçüde anlaşma sağlanabilmiş olsa da bazı farklı temel problemler Rawls'un teorisi açısından oldukça önemlidir. Kendisi koordinasyon, verimlilik, ekonomik istikrar⁹³ gibi konuları da adaletin kamusal tarafını inceledikten sonra temel sosyal problemleri arasında listeler. Fakat buradaki çözümünün sosyal düzleme dahil olan bireylerin kendilerinin arasındaki iş birliğine ait olan sosyal dengenin kurulması ile çözüleceğini ya da dağıtım fonksiyonu sayesinde çözüleceğini vurgulamaktadır. Sosyal iş birliğini medeniyet, ahlâk, hoşgörü gibi değerlerin artırdığını belirtmektedir. Rawls bu konuda anlaşılmalı ve kurumlar ve insanlar tarafından da kabul görülmüş bir düzen dahilinde ilerlemenin ekonomik istikrar ve verimlilik gibi problemlerin de çözülmesine katkıda bulunacağını düşünmektedir.⁹⁴ Rawls'un toplum değerlerine dair belirttikleri siyasal liberalizm ile ilgili çok ayrılmaya gitmese de dağıtım fonksiyonunun devreye sokulması ve fiyat sistemine müdahalenin üstü kapalı şekillerde kurumlara aktarılacağına iması kendisinin adalet teorisinin klasik liberal adalet teorilerinden ayrıldığını bizlere göstermektedir.

Rawls kendi adalet teorisini kurgularken hem sosyal sistemlerin hem de bireylerin davranışlarına dair olan hareket örüntülerinin adil ya da adil⁹⁵ değil şeklinde tasnif

⁹³ Rawls, 5.

⁹⁴ Rawls, 6.

⁹⁵ Rawls, 6.

edilebileceğini öne sürerek başlamaktadır. Bu kapsam ile çalışmasına başlarken odaklanacağı konunun sosyal adalet olduğunu söyleyerek bu noktada yeni bir başlık açmaktadır ve kendi adalet teorisinin mahiyeti ve konusu açısından ayrı bir yola girmektedir. Kelime kullanımı açısından sosyal adalet terimini öne sürdükten sonra temel yapıdan ilk bu anda bahsetmektedir. Sosyal adaletin ana konusu Rawls'a göre toplumun temel yapısıdır.⁹⁶ Rawls kurucu rasyonalizmden esinlenerek pozitif karakterli bir adalet kuramı inşa etmiştir. Kendisinin topluma dair olan temel yapı ile ilgili normatif bir şekilde belirlediği kriterlerin kendisi tarafından yapısal bir şekilde ele almasından bu durumu anlayabilmekteyiz.

Rawls temel yapıya dahil olan katmanları listelerken bu alanları siyasi anayasa, ana ekonomik ilkeler ve sosyal düzenlemeler olarak belirlemiştir. Kendisi sosyal kurumlara örnek verirken de düşünce özgürlüğünün korunması, vicdan özgürlüğü, aile kurumu gibi örnekler vermektedir.⁹⁷ Kendisinin vermiş olduğu bu örnekleri anlamak ve temel yapıya dair iyi bir fikre sahip olmak sonrasında kendisinin kullanacak olduğu metodolojik araçlarla beraber adalet teorisinin kurgusunu anlamamıza yardım etmektedir.

Rawls temel yapıyı tanımlarken bu listelemeyi yapmak durumunda olması teorisinin pozitif karakterli olması, normatif olmasından kaynaklanmaktadır. Yine de kendisi bu listelemeyi yaparken metnin muhtelif yerlerinde bu alanlar ya da değerlere dair her konuda tam bir fikir birliği beklenmediğini, sadece geniş bir fikir birliği üzerinden kurumların yeniden tertiplenmesi ya da teşkilatlanmasının yeterli olacağını belirterek tartışmasına devam etmektedir.⁹⁸

Peki neden temel yapıyı tanımladıktan sonra bu yapıyı adalet teorisinin ortasına yerleştirmektedir? Aslında bu sorunun cevabını şöyle verir: bu yapıya dair olan her şeyin etkisi oldukça derin ve her şeyin en başından itibaren etkilidir.⁹⁹ Kendisi talih ve şans gibi konulardan kişisel olarak etkilendiği gibi bu gibi kozmoza dair büyük

⁹⁶ Rawls, 6.

⁹⁷ Rawls, 53.

⁹⁸ Pogge, *John Rawls*, 35.

⁹⁹ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 7.

yapıların da bir şekilde organize ve disipline edilmiş kurumlarla ehlileştirilebileceğini düşünmektedir.

Temel yapının etkisine dair sezgisel bir yaklaşım ile Rawls bu yapıya dair olan birçok kurumun sebep olduğu etkiler sonucunda toplumda derin eşitsizlikler ve talihsizlikler yaşandığını belirtir. Bunlardan en etkili olanların politik, ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu talihsizliklerin ve problemlerin yaygın olmasından yakındığı gibi bunların insanların hayata başlama şanslarını doğrudan etkilediğinin altını ısrarla çizmektedir.¹⁰⁰

Bu düşüncülerden yola çıkarak kendisinin adaletin dağıtım fonksiyonu ile doğrudan ilgilendiği söylenebilir. Adaleti kurgularken başat motifinin dağıtım olduğunu söyleyip bu kurguyu planlarken de temel yapıyı ortaya koyması teorisi ile ilgili iki önemli noktayı özetlemektedir. Kendisi bu temel yapıya dair belirlenecek olan adalet ilkelerinin kapalı bir toplum içerisinde uluslararasılaşmadan çözümlenmesine dair olan önerinin gerçekleşecek olması dahilinde bir adalet konsepti formüle edilmesinin öncelikli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰¹

Bu adil yapı nasıl formüle edilmelidir? Hangi kurumlar dahil edilmeli, hangi kurumlar dışarıda bırakılmalıdır? Bu soruların sorulacağı Rawls'un teorisinde de göz önüne alınmış durumdadır. Kendisi teorisi dahilinde bir liste ya da bir kriterle ilgili bu sorulara doğrudan cevap vermemiş gibi görünse de bu sorunun nasıl cevaplanacağına dair orijinal pozisyon, cehalet perdesi, ana çıkarlar, temel mal, hak ve özgürlükler gibi tanımlar ve metodolojik araçlar geliştirmiştir. Bu metodolojik araçların yanı sıra kurumsal faydacılığa karşın sezgicilik benimsenmiş ve kurumların ahlâki değerlendirilmesinde başat düşünce olarak kullanılmıştır.

Rawls'ın adalet teorisi Locke, Kant ve Rousseau okuluna benzeyen bir şekilde sosyal sözleşmeye dayalı bir teori şeklinde tertiplenmiştir. Fakat yönetim ve siyasa

¹⁰⁰ Rawls, 7.

¹⁰¹ Rawls, 401.

konusunda sözleşmeden doğan devlet, hükümet gibi kurumlar yerine baskın olan ve bizleri yönlendiren fikir bu teoride adaletin ilkeleri olup toplumun temel yapısı ile ilgili başat nitelikleri şekillendirmekte ve teşkilatlanmasına rehberlik etmektedir. Bu sözleşme, orijinal pozisyonundaki ilkeleri benimseyerek kendi çıkarlarını takip etmeye odaklanmış özgür, rasyonel bireylerin kabul ettiği bir sözleşmedir. Bu adalet ilkeleri sosyal iş birliğine ait olan toplumun temel yapısı üzerine tanımlı kurumların işleyiş biçimlerini ve kurumların insanlarla olan ilişkisinin biçimsel kodlarını da içermektedir. Bunlardan bazıları örnekle tanınan hak ve özgürlükler, sistemden çıkan sosyal faydanın üleştirilmesi ve bireylere zaman zaman tanınması gereken yükümlülüklerdir.

Yukarıda bahsedilen bu ilkeler, haklar, kurumların seçimi gibi konular Rawls'ın belirlediği bir metodolojik araç sayesinde belirlenmektedir. Kendisi bu doğal duruma benzeyen adalet ilkelerinin belirlendiği ilk noktaya orijinal pozisyon ismini vermektedir. Kendisinin Hakkaniyet Olarak Adalet adını verdiği bu adalet teorisinde orijinal pozisyon geleneksel sözleşmecilerde doğal durum olarak tanımlanmaktadır.¹⁰² Ve bu noktada adalet ilkeleri farklı bir iki metodolojik araç kullanılarak bireylerden oluşan bir komisyon tarafından seçilmektedir. Bu sözleşme noktasındaki doğal durumun özelliklerini Rawls eserinde şu şekilde belirtir:

Bu durum içerisindeki kimse sosyal hayatta ve toplumdaki yerini bilmemektedir. Talihini, varlıklarını ve doğal bahşedilen yeteneklerinden bihaber olan bu kişiler, zekalarından, güçlü yanlarından ve buna benzer diğer türlü her mefhumdan habersizdirler. Hatta kendilerinde hali hazırda bulunan iyi ve kötü kavramının yanında kendi psikolojik yatkınlıklarından da habersiz olmalıdırlar. Adaletin ilkeleri böyle bir cehalet perdesinin ardından belirlenirler.¹⁰³

Rawls orijinal pozisyonun yanı sıra bir de cehalet perdesi ismindeki ikinci bir metodolojik aracı teorisine eklemektedir Orijinal pozisyonda cehalet perdesinin ardından belirlenen değerlerin, ilkelerin ve çekirdek yapı tasarımının genel bir güven

¹⁰² Rawls, 10.

¹⁰³ Rawls, 10.

oyu alması çok önemlidir. Detaylarda her ne kadar bir fikir birliği sağlanabilmesi mümkün olmasa da genel bir kabul adaletin işleyişi açısından Rawls'un teorisi için bir mihenk taşıdır. Fakat orijinal pozisyonda belirlenmesi ve açıklanması gereken genel adalet kavramlarından önce Rawls klasik faydacılık ve sezgicilik ile ilgili açıklamalar yaparak toplumda bu değerlerin nasıl ele alınması gerektiğinden bahsetmektedir. Klasik faydacılığın yetersizliğinden mütevellit sözleşme geleneğine dayalı olan bu adalet teorisinin sezgicilik kullanarak belirlenecek olan prensiplerinin daha hakkaniyetli olacağını öne sürer.¹⁰⁴

Faydacılığı ele alırken Rawls kurumsal faydacılığı özellikle Sigwick'çi tarafı üzerinden eleştireceğini eserinde özellikle vurgular. Bu tarz bir faydacılıkta kurumların toplumun ortalama toplam faydasını maksimize edecek şekilde tasarlanmış olacağını öne sürerek klasik faydacılıkla ilgili eleştirisini iletmektedir. Bu gibi teleolojik doktrinler Hayek tarafından bilgi, ölçülemezlik ve piyasadaki kozmik yapıyı monolitik bir akılla çözümlenemeyeceğinden dolayı reddedilirken, Rawls kurumsal faydacılığı ya da diğer teleolojik doktrinleri ahlâki sebeplerin yanı sıra kendisinin önemle vurguladığı deontoloji sebebiyle reddetmektedir. Deontoloji önceden belirlenmiş doğruları ele alırken, teleolojik doktrinler sonradan sonuçsallaştırılan iyi çıktılarla ilerlemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi her iyi, doğru olanı bizlere vermeyebilmektedir.

Burada Rawls'un teorisinde faydacılığa alternatif olarak düşünmüş olduğu sezgicilikten bahsetmekte fayda vardır. Kendisi sezgicilikle ilgili girişini yaparken görüşlerini şöyle aktarır:

Ben sezgiciliği genel bir yolla alışılmış yani birincil ilkeler ailesi içinde indirgemeci olmayan, düşünülmüş yargılarımızla birimizin diğerinin talebini tartarak dengeleyen adil bir doktrin olarak düşüneceğim. Biz belirli bir genelleme düzeyine ulaştığımızda sezgicilik, adaletin yarışan ilkelerinin uygun vurgularını belirleyen inşa edici hiçbir yüksek emir ölçütünün olmadığını iddia

¹⁰⁴ Rawls, 35-39.

eder. Ahlâki olgularının karışıklığı bir dizi ayırt edici ilkeyi gerektirir. Bu yüzden sezgici teoriler iki özelliğe sahiptir. Birincisi, bunların özel durumlarda verilebilen aykırı direktifler olan birincil ilkelerin çoğunu ihtiva etmemeleridir; İkincisi bunların, bu ilkelerin birini diğerine göre tartan hiçbir zımni metot, hiçbir öncelikli kural ihtiva etmemeleridir. Sezgicilikle biz sadece doğruya yakın görünen bir dengeye dikkat çekeriz. Öncelikli kuralların olduğu durumlarda ise, bunları az ya da çok önemsiz bir yargıya ulaşmak hususunda nispeten önemsiz kabul etmemizin gerektiğini düşünürüz.¹⁰⁵

Sezgicilik kısaca iyinin ölçülmesinde faydacılık yaklaşımında eksik kalan doğrunun tatbikini ön plana alabilmek ve bazen de deontolojik doktrinin öncelikle problemlerinde sorun yaşanmaması adına kullanılabilir bir sistem olarak Rawls'un teorisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sözleşme maddelerinin orijinal pozisyonda belirlenmesinden günümüzdeki tatbik edileceği hale kadar geldiğimizde sezgicilik ne yazık ki bilgi kapasitemizin aşılacağı durumlarda ve kanunların yetersiz kalabileceği durumlarda sık sık başvurulması gerekebilecek bir konudur.

Sosyal politikaların ve ekonomi politikalarının sezgicilik sayesinde nasıl tartışıldığına ve aksiyona geçildiğinde ilişkin geniş çaplı kabulün metodolojisi ile ilgilenecek olursak Rawls verimlilik, eşitlik, adil ücretler ve refah fonksiyonlarının konuşulduğu bir yapı üzerinden grafikler sunarak sezgicilikle ilgili olan örneğini bizlere açıklamaktadır.¹⁰⁶ Bu durumda emsaller üzerinden tartışılan bu kararları sezgicilik neyden vazgeçileceği ya da neye ağırlık verileceğinin öncelikler üzerinden bir sıralama yapılmasına şart koşmaz. Toplum refahı, kaynakların taksimi ve adil ücretler sağlanması üzerine çıkılan bir yolda hangisinden vazgeçileceği konuları kendi içinde diğer alanlardan bağımsız şekilde tartılırken, seçimin bireyler tarafından yapılması ile ilgili hiyerarşik bir düzen uygulanmaması sezgiciliğin en baskın karakterli özelliklerindedir. Eşitlikten bir nebze vazgeçebilmek koşuluyla adil ücretler, toplum refahının artması ve kaynakların taksiminin iyileştirilmesi mümkün oluyorsa düşünsel araçlar kullanılarak belirlenecek olan adalet ilkelerinde insanlar, sezgiciliğin bu

¹⁰⁵ Rawls, 30.

¹⁰⁶ Rawls, 33.

yönünü kullanabilirler. Böylece hem kişisel bilgilerinden bağımsız bir şekilde düşüncelerini dile getirebilirler hem de daha geniş alanlarda çok detaya girmeden örtüşen fikir birliklerini oluşturabilmektedirler.

Rawls'un sosyal adalet şeklinde adlandırmış olduğu teorisi ilgili alanın tamamına sirayet edecek şekilde kurgulanmamış, onun yerine kurumların ahlâki değerlendirmesi ve dağıtım üzerine odaklanmış bir çaba ile ortaya çıkartılmış bir teoridir. Peki kurumları ve temel yapıyı ahlâki açıdan değerlendirirken Rawls çabalarını ne şekilde sınırlamaktadır?

Birincisi teori kendisini sadece toplum ile sınırlamaktadır.¹⁰⁷ Toplumun tanımını da şu şekilde yapar: “Belirli bir coğrafya içerisinde nesiller boyunca yaşamış olan insanlar grubuna toplum adı verilmektedir.”¹⁰⁸ Bu sınırlamadan şunu anlamalıyız uluslararası adalet ya da küresel adalet gibi konular Rawls'un adalet paradigması içerisinde oldukça farklı bir mesele olarak ele alınması gereken bir konudur.

İkinci sınırlama ise toplumun belirli idealizasyonlarının bir kenara bırakılarak bütün bireylerin zihinsel kapasitelerinin olduğu ve fiziksel yeterliliklerin de bulunmadığı bir düzlemde düşünülmesidir. Bu düzlemde herkesin eğitim alabilecek, çalışabilecek ve siyaset alanında görev alabilecek durumda olduğu varsayılmaktadır.

Üçüncü sınırlandırma içerisinde Rawls toplum içerisindeki kaynakların nispi bir şekilde sınırlı ve az olduğu kabulü ile hareket etmektedir. Bu kabuldeki durumu Rawls şu şekilde çizmektedir: Uygun kaynaklar herkesin sosyal iş birliğini sağlaması açısından yeterlidir fakat bu her bireyin canının istediği miktarı istediği gibi tüketebileceği anlamına da gelmemektedir.¹⁰⁹ Kısıtlı arz üzerinden gerçekleştirilen bu

¹⁰⁷ Pogge, *John Rawls*, 56.

¹⁰⁸ Pogge, 56.

¹⁰⁹ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 110.

önerme adalet teorisinin önemli bir kısmını dağıtıma dayatan Rawls açısından önemli bir sınırlandırıcı faktör halini almaktadır.

Dördüncü sınırlandırıcı faktör belirlenmiş ve kamuya duyurulmuş olan adalet kurallarının hayatın her alanına değil de temel yapının belli başlı kısımlarına sirayet etmek suretiyle belirlenmesidir. Bunlar daha çok ekonomik, siyasi, sağlık ve eğitim gibi alanlara nüfuz eden kurumlara dair olan temel yapıların ele alınmasını öncelemektedir. Bu sınırlandırmaya ve kabullere rağmen temel yapının tasarımı ile ilgili bir değerlendirme yapılırken kuralların nasıl konulduğundan ziyade nasıl anlaşılıp uygulandığına odaklanılmaktadır.

Bir diğer sınırlandırıcı husus da Rawls'un adalet teorisinin kapsam olarak istikrar sağlayacak olan durağan bir an, bir yapı alıyor olmasıdır. Düşünürce göre modern hayatı göz önüne alırsak, adalet kavramı beklediğimiz istikrara ancak ve ancak örtüşen fikir birliklerinin sağlandığı durumlarda ulaşabilir. Bu durum da varoluşu gereği bireylerin çoğunun ahlâki, dini ve felsefi görüşlerinin yüksek seviyede bir çoğulculuğa ulaşabildiği bir düzlemde ya da tam aksine monolitik bir şekle büründüğü bir yerde mümkün görülmektedir. Çoğulcu toplumlardaki hoşgörü bu tarz değerlerin en üst seviyede kabul edilmesi şeklinde kolaylaşırken. Monolitik toplumlarda ise çeşitsizlik sebebiyle istikrar sağlanması olasıdır. İki durumda da istisnai bir örnekleme simgelemesi bu noktada muhtemeldir.

Kurgulanışı esnasındaki sınırlandırıcı faktörleri ele almanın akabinde adaletin bazı katmanlarını da Rawls çözümlememiz dahilinde ele almamız adalet prensiplerine geçmeden ve dağıtım fonksiyonu için belirlenmiş ilkeleri tartışmadan evvel sosyal denge unsurlarının belirlendiği çerçevede kavramın konumlandırılması açısından önemlidir. Rawls adalet teorisini üç katmana oturtarak, örtüşen fikir birliklerinin oluşturulabileceğini öne sürmektedir. Temel yapı verilen bu katmanların en alt kısmında yer almaktadır. Bu temel yapı içerisinde vatandaşlar adaletin kamusal kısmı tarafından yönlendirilirler. Bu kısımda Rawls bu katmanı ortaya koyar ve adaletin iki ilkesini de burada konumlandırır. Kamusal adaletin formulize edilmesi ve anlaşılabilir hale getirilebilmesi esnasında ise vatandaşlar için burada sözleşmecî bir düşünsel

deney olan orijinal pozisyon kullanılır. Bu da adaletin en üst katmanını ihtiva etmektedir. Orijinal pozisyon Rawls'un teorisi dahilinde ahlâki olarak en iyi adalet ilkelerinin belirlenmesi amacıyla belirlenmiş bir nokta olduğundan dolayı sosyal adalet açısından bir meta-kriter şeklinde de düşünülebilir. Orijinal pozisyondaki belirlenmesi beklenen ilkelere başlayarak adalet kriterlerinin belirlenmesinde ruhu inceleyecek olursak Rawls'un adalet teorisinin Nozick'in de deyimiyle kalıplandırılmış¹¹⁰ olmasının yanı sıra, alıcı odaklı bir adalet teorisi olduğunu söyleyebiliriz. Buna odaklanırken Rawls sonuçsalcı bir ilke ile harekete geçer. Bunu yaparken yine normatif bireyciliği ön plana çıkarır. Normatif hüviyetli adalet teorisi dahilinde kullandığı bireyciliğin aynı zamanda sonuçsalcı olması ve adalet teorisinin pozitif karakterli ilerlemesi kendisinin özgün paradigmasını oluşturur. Klasik liberaller ve liberteryen eleştirmenler onun bu yaklaşımlarını yukardan aşağı olarak ve sosyal mühendislik deneyi gibi görürken daha radikal bakanlar eşitliğin ancak müdahalenin ön plana çıktığı dağıtımçı çözümlerle sağlanabileceğini öne sürmektedir. Bu tartışmalar yüzlerce yıldır süre gelen akademik çabayı içinde barındırmaktadır. Hayek'in de deyimiyle adaletin evrimsel yolculuğuna da bu tartışmaları dahil edebilmekteyiz.

Rawls'un toplumun sosyal düzenine odaklanmasının sebebi bu düzenin etkilerinin derin ve etkileyici olmasıdır. Kendisi temel yapıya odaklanırken şunu da göz önünde bulundurmaktadır: Birey toplumun içine doğar. Bu doğduğu toplumda sadece kararları, seçenekleri etkilenmez bunun yanı sıra değerleri, karakteri, kişiliği ve tutkuları da bu toplumun dahilinde şekillenmektedir. Bu yüzden ana yapıyla ilgili yapılan doğrudan ahlâki değerlendirmelerin kurumların üzerinden yapılması, kamusal adaletin ve iyi düzenlenmiş toplumun oluşabilmesi için Rawls açısından ön plandadır.¹¹¹

Bu durum kurgulanırken sözleşmecî teorisinin takip ediliyor olması ve orijinal pozisyon metodolojik aracının kullanılması durumu herkes için bir nebze de olsa açıklayıcı

¹¹⁰ Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, 195.

¹¹¹ John Rawls, *Justice as Fairness*, ed. Erin Kelly (United States of America: Harvard College, 2004), 41,61,76.

kılmaktadır. Orijinal pozisyonla ilgili ele alınabilecek ana noktalar temel yapı ile ilgili belirlenecek olan ilkelerin belirlenmesi açısından bu noktada hem açıklayıcı hem de sınırlandırıcı bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

Öncelikle orijinal pozisyonundaki tarafların hepsinin belirli bir görev dağılımı vardır. Pratik edilebilir kurumların karşılaştırılmalı bir değerlendirmesini yapabilmek adına bireyler öncelikle görevlendirilir. Bu kişilerin kararı nihai ve bağlayıcıdır. Sonuç olarak verilmiş olan kararın kamuya olan iletişimi eksiksiz yapılmalıdır. Bu kararlar aynı zamanda uzun zaman içerisinde değişmeksizin örtüşen fikirbirliklerini sağlayacak şekilde alınmış olmalı ve ahlâki değerlendirmelerle uyuşacak şekilde ele alınarak adalet hiçbir zaman ahlâki değerlerin gerisinde kalabilecek şekilde formüle edilmemelidir.

İkinci olarak ise taraflar rasyonellikle donatılmış olmalıdırlar. Rasyonellikle donatılmış olan bu pozisyonda adalet ilkeleri belirlenirken bireylerin, bir avukatın müvekkil rolüyle çalışmasından ziyade o toplumun ilkeleri altında yaşayacak bir kişi olarak çekirdek yapıyı değerlendirmeleri önemlidir. Sonuç olarak Rawls bu bireyleri rasyonel bir problem çözücü olarak görmektedir.¹¹²

Son olarak karar alıcı olan sözleşmeye aynı zamanda taraf olarak da katılacak olan bireylerin anlaşması kalın bir bilgisiz perdesi ardında yapılacaktır. Bu bilgisizlik perdesinin ardında insanlar kendilerine dair olabilecek her türlü bilgiden mahrum olarak orijinal pozisyonda yer alacaktır. Vatandaşlıkları, cinsiyetleri, doğal yetenekleri, karakterleri, ilgi alanları, zevkleri ve tercihleri bu cehalet perdesinin ardında bırakılacaktır. Benliklerine dair olan neredeyse hiçbir şeyleri kalmayacaktır. Dworkin mülakatlarından birinde bu durumu tam olarak bir amnesia durumuna benzetmektedir.¹¹³Bunlara ek olarak bu bireyler aynı zamanda içine doğdukları topluma dair coğrafya, büyüklük, kalite, iklim, gezegendeki siyasi ve jeolojik konum, doğal kaynaklar, nüfus yoğunluğu gibi bilgilere de vakıf olmayacaklardır. Taraflar sadece ve sadece sosyal bilimler ve insan psikolojisiyle ilgili genel bir bilgiye haiz

¹¹² Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 547.

¹¹³ *Rawls vs Nozick*, t.y., <https://www.youtube.com/watch?v=T6QvKLCCNN0>.

olacaklardır. Kendi çıkarımları, değerleri ve ahlaki yapıları örtüşen fikir birlikleri oluşturarak reflektif dengeye ulaşmak adına orijinal pozisyondaki adalet ilkelerini belirleyeceklerdir. Bu son sınırlamada bilgisizlik perdesinin kalınlığı ne kadar olmalı gibi tartışmaları beraberinde getirirse de Rawls orijinal teorisinde bu konuda oldukça sıkı bir duruş sergilemiş ve mümkün olduğunca kalın bir perdenin ardından kurumların ilk kurgulanmasının gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Orijinal pozisyondaki sınırlandırmaları ve tarafların dikkat etmesi gereken konuları toplumun nasıl bir ana hatta kurgulanacağı takip etmektedir. Buradaki konu toplumun kurgulanmasından ziyade kaynaklarla ilgili kararların nasıl alınacağına dair bir genel sağduyu belirleme çalışmasıdır. Buna kısaca kişiler ve kurumlar arası birikmiş işlemler matrisi denilebilir. Birikmiş işlemler matrisindeki ya da toplam üretim faktörlerindeki çıktılarla ilgili doğrudan alınacak kararlarla ilgili ölçümün en iyi yapıma şeklinin Rawls en avantajlı üyenin şartlarının düzeltilmesi anlamına gelen *maximin* uygulaması olduğunu kabul etmektedir. Kendisinin teklif ettiği çözüm en dezavantajlı durumun yukarıya çekilerek en kötü senaryodan daha iyi bir senaryonun gerçekleşmesi üzerine kurgulanmış bir dağıtım fonksiyonuna odaklanmak suretiyle sosyal düzeni tertiplemektedir. Rawls'a göre bu kabul en iyi felaket senaryosudur.¹¹⁴

Tabii ki ekonomik kabuller, bedavacılık problemi, davranışsal finans faktörleri göz önüne alınıp Pareto Optimumu gibi teorilerle harmanlandığında, bu düşünce ile ilgili literatürde oldukça fazla alternatif eleştiri olsa da, şu an bu kabulün sunumuna odaklanılmalıdır. Dağıtım anındaki farklı t anları, teknolojik gelişmelerle toplam faktör verimliliğindeki değişimler, kalın cehalet perdesinin arkasından muhtemel verilecek olan zayıf mali kararlar bu dağıtım fonksiyonu ile ilgili oldukça fazla soru ve arzulara gebe dir. Yine de bu noktada maximin önerisinin en iyi sosyal minimumları sağlamak adına en dezavantajlı kişilerin en kötü senaryosunu iyileştirmek gibi özetlenebilir. Rawls bu en kötü senaryoda daha da iyileştirilecek şekilde sağlanması

¹¹⁴ Rawls, *Justice as Fairness*, 98.

gereken üç temel çıkarı en dezavantajlı kesimler için dahi güvence altına amaçlamaya çalışmaktadır. Peki Rawls'un teorisine dahil etmiş olduğu bu üç temel çıkar nedir?

Birincisi yaşanılan bölgenin korunması, vatandaşlarının siyasi çıkarlarının ve siyasi özgürlüklerinin güvence altına alınması. İkinci temel çıkar ise siyasi ve sosyal kurumların devamlılığın sağlanması ve medeni kültürün koruma altına alınmasıdır. Son olarak da temeli vatandaşlarının tarih ve kültürleri içerisindeki başarılarına dayanan halkın öz saygısının teminat altına alınmasıdır. Rawls temel çıkarları belirledikten ve bir protokol altında listeledikten sonra orijinal pozisyonda maximin esaslarını ön görebilmek için temel haklar mallar ve hizmetler şeklinde tanımladığı bir "primary goods" listesi yapmıştır. Bunlar:

1. Bir liste ile verilmiş temel hak ve özgürlükler
2. Hareket ve meslek seçme özgürlüğü.
3. Tüm makam ve pozisyonlar için fırsat eşitliği
4. Gelir ve refah
5. Sosyal alanlardaki geri kalan alanlardaki öz saygı ile ilgili haklardır.¹¹⁵

Bunlardan bazıları negatif karakterli hakları kapsamaktadır. Bazıları ise pozitif karakterli olup görevi devlete ya da bir organizasyona devreden bir tutumla tecessüm etmektedir.

Talih, şans, miras ve kozmik konulardaki rastlantılar konusunda yaşadığı tecrübelerden dolayı oldukça titiz analizler yaptığı gözlenen Rawls doğal yeteneklerin ve bunun gibi kozmos dahilinde gerçekleşen vakaların kontrolünün toplum dahilinde mümkün olmayacağını bildiği için temel mal, hizmetler ve hakların içine bunları dahil etmemektedir. Bunun yerine bu kısmı doğal birincil kaynaklar şeklinde tanımlamaktadır.¹¹⁶ Bu doğal kaynaklar bizlerin de gözlemleyebileceği gibi eşit bir şekilde taksim edilmemektedir. Şans eşitlikçileri bu gibi birincil doğal kaynakların, yeteneklerin ve hakların bir şekilde tazmin edilmesi gerektiğine inanırlarken, diğer

¹¹⁵ John Rawls, *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press, 1993), 181,308.

¹¹⁶ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 54.

tarafında bir konuda yetenekli olan bir bireyin, zekası, azmi ve yatkınlığı olan kişilerin meritokrasiye dayandığı bir ortamda fırsatlarının sonuna kadar iyileştirilmesine inanılan bir ortamda çalışabilmesini savunan kurumsal faydacılar bulunmaktadır.¹¹⁷ Rawls'un teorisi bu bağlamda daha çok şans eşitlikçilerine daha yakın olacak şekilde adalet prensiplerini belirlemek ve temel yapısını yeniden inşa etmek üzere konumlandırılmaktadır.

Bu temel yapının inşası esnasında orijinal pozisyonda belirlenecek olan ilkelerin nasıl ele alınacağı kısım tartışıldıktan sonra sıradaki soruyu ve sorunu Rawls öncelikler problemi¹¹⁸ olarak belirlemiştir. Adalet sorunlarıyla ilgili prensipleri ve önceliklerin belirlenmesi için de bazı çekirdek fikirler gerekmektedir. Rawls bu fikirlerin en başında temel özgürlükler ve haklar şeklinde bir tanımlama yapmaktadır. Teorisindeki bu sosyal hak, mal ve hizmetlerin dağıtımını üzerine odaklanırken dağıtımdaki eşitlik ve hakkaniyet ile ilgili şöyle bir ifadeye bulunur: “Eşit dağılmaması en dezavantajlı bireylerin avantajına olmadığı müddetçe, bütün sosyal birincil haklar eşit bir şekilde dağıtılmalıdır.”¹¹⁹

Burada sosyal hakların belirlenmesi ile ilgili bir bilgi probleminin yanı sıra bir fikir birliğine geniş çapta ulaşıp ulaşılamama gibi bir risk de ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden teori üç temel çıkar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu temel çıkar ve haklar içinse bir öncelik problem olduğunu belirten Rawls, bu öncelik sorununun çözümünün sözcüksel (lexical) olarak ya da tipografik bir yöntemle ele alınarak çözülebileceğini öne sürmüştür.¹²⁰ Bunu ileri sürerek Rawls ilk belirtilen durum ile ilgili gerekli tüm şartlar sağlanmadan diğer bir veri seti ya da ilkeye geçilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çocuk ve oyun özgürlüğü hakkındaki tüm şartlar sağlanmadan ikinci bir prensip olarak çocuk ve eğitim alma hakkı gibi bir hakkın uygulanması ile ilgili

¹¹⁷ Elizabeth S. Anderson, “What Is the Point of Equality?”, *Ethics* 109, sy 2 (Ocak 1999): 7, <https://doi.org/10.1086/233897>.

¹¹⁸ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 36.

¹¹⁹ Rawls, 54,303.

¹²⁰ Rawls, 37.

metodolojik ya da teorik bir geçişin yapılmaması konuyla ilgili bir örnek olarak verilebilir.

Rawls'un adalet teorisi görülmüş olabileceği gibi normatif bir teori olarak bina edilmiştir. Toplum teorisi, iyi düzenlenmiş toplum gibi kavramlar tanımlandıktan sonra sözleşmecî gelenek ve sezgicilik kullanılarak temellendirilmiştir. Sözleşme ilkeleri daha önce de belirtildiği gibi orijinal pozisyon anında olmak üzere cehalet perdesinin arkasından belirlenirler. Öncelik problemleri de sözcüksel bir sıraya konularak temel yapı sosyal iş birliği içerisinde hakkaniyet olarak adaletin uygulanması üzerinde vücut bulur. Burada var olan temel yapı esasında Rawls'un pozitif karakterli adalet teorisi tarafından ehlileştirilmeye çalışılmaktadır. Rawls bunun iletişimini adalet teorisinin iki ilkesi üzerinden yapmaktadır.

3.3.2. Adaletin İlkeleri

John Rawls'un yaratmış olduğu adalet teorisinin kurgulanmasının akabindeki en kritik noktalardan biri ilkelerin seçildiği yer olan orijinal pozisyondaki iki temel ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Teori dahilinde medeniyetimizin dahil olduğu sosyal iş birliği anlayışını kuvvetlendirecek olan bu ilkeyi Rawls teorisinde uzunca incelemiş olup kendini liberal adalet teorileri altında biraz daha farklı konumlandırarak olan fark ilkesinden burada bahsetmektedir. Bu ilkeleri eserinde şu şekilde belirtmektedir:

Birincisi: Her kişi, başkalarının özgürlüklerinin sunulduğu şemadakiyle yarışabilen en geniş temel özgürlükler şemasındaki benzer eşit haklara sahiptir. İkincisi: Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler şöyle düzenlenmelidir. Bunlar şu iki şeydir; (a) herkesin avantajının kabul edilebilir olduğu beklentisi ve (b) pozisyonların ve görevlerin herkese açık olması.¹²¹

¹²¹ Rawls, J. (1999). A Theory of Justice. Cambridge, Mass: Belknap. 53

Belirtilen bu hakların tatbik edildiği esnada Rawls önceliklerini sözcüksel¹²² sıraya göre belirlemiştir. Buna göre İlk tanımlanan ilke tam olarak gerçekleştirilemeden devamında gelen ilkelerin tartışılması ya da uygulanması mümkün olmayacaktır.

İlk ilkeye göz atıldığında en başat değer olarak özgürlüğün burada ele alındığı gözlemlenebilir. Fakat kelimelerin seçiliş biçiminden yola çıkarak Rawls özgürlüklerden¹²³ bahsetmektedir. Bu ilkeye dair olan temel özgürlükleri kendisi şu şekilde listelemektedir: Siyasal özgürlük (oy verme hakkı ve kamu görevi yapma hakkı) ve ifade özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü; vicdan özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü; kişi olarak hak sahibi olmak özgürlüğü (kişisel), psikolojik baskıdan ve fiziksel saldırıdan korunma ve vücut bütünlüğünü koruma hakkı (kişi bütünlüğü), mülkiyet hakkı, keyfi olarak tutuklanmama ve yakalanmama özgürlüğü gibi kişi özgürlükleri.¹²⁴

Kendisi özgürlükleri listeleterek burada aynı zamanda kısıtlanabilir bir olgu olarak özgürlük kavramını da tartışmaya açmıştır. Teorisinin içerisinde özgürlükler ile ilgili kısıtlanabilir ya da kaldırılabilir durumları eserinde maddelemektedir.¹²⁵ Buradan yola çıkarak kendisinin adalet ilkelerinde listelenmiş olan özgürlüğe dair olan ilkelerinin karakterinin pozitif özgürlük olabileceği şeklinde eleştiriler alması da muhtemel görünmektedir.

Tanımlanan haklar ve özgürlükler ile ilgili Rawls iki temelden bahsetmektedir. Buradaki ilk temel kişinin temel siyasal özgürlüklere sahip olmasıdır. İkinci temel ise insanın vicdan özgürlüğü çerçevesinde doğru ile ilgili karar verme kapasitesinin sınırlandırılmamasıdır.¹²⁶ Bu özgürlükler politik alanda bireyin kendi fikrini sunabilmesinin yanı sıra kendini yönetmesine dair ona fırsatlar sunarak temel yapıya

¹²² Rawls eserinde İngilizcesi lexical olan bir kavramı burada kullanmıştır.

¹²³ Age 53

¹²⁴ Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass: Belknap. 53

¹²⁵ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 206-13.

¹²⁶ Rawls, *Justice as Fairness*, 111-12.

doğrudan ya da dolaylı etki edebilme özgürlüklerini sağlaması amacıyla dile getirilmiş gibi görülmektedir.

Bahsi geçen siyasal özgürlüklerin ve Rawls'un üzerinde durmuş olduğu temel özgürlükler listesinin sınırlandırılabilenleri ve sınırlandırılmayanları mevcuttur. Rawls'a göre bazı istenen koşullar oluşmadığı takdirde birinci ilkenin tam olarak sağlanması açısından bazı engeller bulunabilir. Hatta bazen bütün şartlar olumlu olduğu durumlarda bile bazı toplumlar için birinci ilke henüz sağlanamamış olabilir. Bu durum istenmeyen bazı sebeplerden kaynaklanabilmektedir. Bürokrasi, yargı ya da hukuk ofislerinde görevliler maksatlarını aşarak adaleti engelleyebilmektedir ya da bir grup ya da zümre temel yapının reformu ile ilgili yeniliklere karşı pozisyonlarını kaybetmemek adına direnç gösterebilmektedir.¹²⁷

Sonuç olarak Rawls'un tanımlamış olduğu özgürlükler yeri geldiği zaman sınırlandırılmaya yeri geldiği zaman ise bazen eşit olmayacak şekilde uygulanmaya açık olarak formüle edilmiş özgürlük tanımlamaları gibi düşünülmüştür. Rawls özgürlüklerin sınırlandırılması ile ilgili şunu not düşmektedir: Sadece temel özgürlüklerin artırılması ya da faydası adına bir temel özgürlük kısıtlandırılabilir.¹²⁸

Bu kısıtlanabilir özgürlükler aynı zamanda yine eşitlik, özgürlük ve adaleti sağlamak adına eşit olmayan bir şekilde de dağıtılabilir görmektedir. Rawls eserinde Mill'den örnekler vererek eğitilmiş bireylerin oy ağırlıklarının çok olması ile ilgili olan savı bu konu dahilinde ele alır ve şu koşulu sunar. Buradaki eşitsizlik toplumdaki tüm bireylerin özgürlük haklarını ve temel çıkarlarını koruyacak sonuçları sağlıyorsa Rawls'a göre buradaki özgürlüklerin dağıtımında bir problem yoktur.¹²⁹

Kısıtlanabilir durumların yanı sıra Rawls bu özgürlüklerin hiçbir şart altında kısıtlanamayacak olanlarını da sıralamaktadır. Eserindeki özgürlükler ve fark ilkesi ile ilgili en can alıcı kısım burada göze çarpmaktadır. Özgürlükler sadece ve sadece

¹²⁷ Rawls, *Political Liberalism*, 297.

¹²⁸ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 266.

¹²⁹ Rawls, 205.

özgürlüklerin faydası adına kısıtlanabilir, başka hiçbir şeyle takas konusu edilemezler. Özetle hiçbir birey sosyoekonomik bir kazanım elde etmek adına temel özgürlüklerini hiçbir devletle, kurumla ya da insanla takasa sokamamaktadır. Temel özgürlükler barınma yemek gibi ihtiyaçları kapsamamaktadır. Bu gibi tüm sosyoekonomik konular adaletin ikinci prensibinde Rawls tarafından tartışılmaktadırlar.

Adeletin ikinci ilke olarak konumlandırılmış olan ilke adaletin konusunun dağıtım olduğunu eserinde yer yer tekrar etmekte olan Rawls tarafından aynı zamanda fark ilkesi olarak da bahsedilmektedir. Bu ilke Rawls açısından özellikle talih ve şans zaman zaman da bazı doğal başka olasılıkları da yumuşatabilmek adına cehalet perdesinin arkasından olası şanssızlıkların en kötü senaryosunun en iyi versiyonunu elde edilebilmek adına planlanmış gibi gözükmektedir. Eserinin “Demokratik Eşitlik ve Fark İlkesi” isimli başlığında ilk olarak fark ilkesi terimini kullanan Rawls iyi düzenlenmiş toplumunun benimseyeceği yapıyı bir tablo üzerinden inceleyerek ilkelerini dört farklı olası sosyal yapıda ele almaktadır. İlgili ilkeyi Rawls şu şekilde dile getirmektedir:

“İkincisi; Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler iki şartı karşılamalıdır; a) adil tasarruf ilkesiyle uyumlu olarak, en az avantajlının en çok faydasına olmalıdır (fark ilkesi), b) hakkaniyetli fırsat eşitliği şartları altında makam ve mevkiler herkese açık olmalıdır.”¹³⁰

Kendisi aşağıda belirtilen tabloyu yukarıda belirtilen kriterlerin 4 olası anlama geleceğinden dolayı önemli olduğu belirtir.

¹³⁰ Rawls, 53.

<u>“Herkesine eşit açık”</u>	<u>“Herkesin avantajına”</u>	
	<u>Verimlilik ilkesi</u>	<u>Fark ilkesi</u>
Mevkilerin yeteneklere göre açık olması	Doğal özgürlük sistemi	Doğal aristokrasi
Mevkilerin hakkaniyetli fırsatlara göre açıklığı	Liberal eşitlik	Demokratik eşitlik

Kaynak: *Bir Adalet Teorisi*, s. 97 ¹³¹

Hem bazı haklar hem de kaynak ve hizmetlerin dağıtımı ile ilgili doğrudan ilgilenilen bu ilke dahilinde Rawls, Pareto optimumundan söz etmektedir. Pareto optimumunda başkalarını kötü hale getirmeden diğer bir bireyi iyi hale getirme durumu söz konusu değildir. ¹³² Başka bir deyişle kaynakların takası Pareto optimumuna ulaşıldıktan sonra en nihayetinde birilerinin kaybedeceği bir değişime dönüşecektir. Bu sebeple bu değişim ve dağıtım ile ilgili Rawls titiz olunmasını önceleyen bir prensip belirtmiştir. Bu ilkeyi belirlerken minimumların tamamen üst seviyelere çıkarılmasını ön gören ve en kötü senaryodaki temsil edilen bireylerin en iyi ihtimalini planlayan bir amaçla maximin prensibi ile dağıtımların yapılmasını planlamaktadır. Yine de farklılıklar bulunduğu vurguladıktan sonra ilkesinin fark ilkesi olarak anılmasının daha doğru olacağını belirtmektedir. ¹³³

Rawls’un akademik hayatından önce askeri hayatı dahilinde yaşadığı deneyimler sonucu talih gibi olgularla ilgili kendi ahlâki yaklaşımlarını geliştirdiği çalışmada daha önce dile getirilmişti. Fark ilkesi ile Rawls doğal loto olarak tanımladığı durumlardan kaynaklanan eşitsizliklerle ilgili doğrudan bir müdahale sunmamaktadır. Fakat bu olgulardan kaynaklanabilecek sonuçlarla ilgili vergilendirme ya da çeşit yetenek primi uygulamasıyla bu fonun en dezavantajlı gruba dağıtılmasından bahsetmektedir. Kendisi bir şans eşitlikçisi olarak kabul edilmese de talih ve şans konusu ile ilgili hassasiyeti yüksektir.

¹³¹ John Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, çev. Vedat Ahsen Coşar (Ankara: Phoenix, 2017).

¹³² Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 59.

¹³³ Rawls, 72.

Rawls doğal aristokrasi ve meritokrasiye dayanan alternatiflerden ziyade rastgele dağıtılmış yetenekler, kaynaklar ve hizmetlerden kaynaklı eşitsizlikleri gidermek ve hakkaniyetli bir başlangıç sağlayabilmek istemektedir. Bu yüzden demokratik eşitlik sistemini kendi önerdiği iyi düzenlenmiş toplumun çekirdek yapısı için vurgulamaktadır.¹³⁴

Doğal aristokrasinin ve meritokrasinin sonucunda gerçekleştirilmiş olan kaynak dağılımlarından hoşnutsuzluğu öne çıkaran Rawls klasik faydacılığın reddinin sebeplerinden biri olarak yine bu durumu göstermektedir. Zira doğal lotodan kaynaklanan ya da talih sebebiyle kaynaklanan eşitsizliklere klasik faydacılık üzerine bina edilmiş kurumlar toplam fayda en üst düzeyde en fazla sayıda insana ulaştığı müddetçe mücadele edilmesi gereken bir eşitsizlik gibi görünmemektedir. Fakat Rawls'un fark ilkesi bir eşitsizliği sadece eşitsizlikleri azaltmak adına ya da en az avantajlı olan grubun durumunu iyileştirmek adına kullanmayı önceler.¹³⁵ Etrafıca değerlendirildiğine bunu gerçekleştirmek için gerekli protokolleri örneklerle verse de örnekleri şimdilik sadece düşünce deneylerinde modellenmiştir. Günümüz literatüründe kendisinin fark ilkesine dair hem liberal hem de radikal adalet teorisyenleri tarafından yüksek sesli eleştiriler yükselmiştir ve fark ilkesi bu eleştirilen ilkelerin hedef ilkesi olarak tartışmalar içerisinde yer almaktadır.

¹³⁴ *Justice: What's The Right Thing To Do? Episode 08: "WHAT'S A FAIR START?"*, 2009, https://www.youtube.com/watch?v=VcL66zx_6No.

¹³⁵ Rawls, *Justice as Fairness*, 42.

4. BÖLÜM

HAYEK VE RAWLS'UN ADALET TEORİLERİ: BENZERLİKLER VE ZİTLİKLER

Çağdaş siyasi felsefecilerin arasında gösterilen ve aynı dönemlerde kendi adalet teorilerini inşa etmiş olan Hayek ve Rawls liberalizmin zengin düşünce hinterlandı içerisinde döneme ve günümüze etki etmişlerdir. İki düşünür adalet üzerine olan çalışmaları doğaları gereği zaman zaman benzerlikler ile birbirlerine yakınlaşırken, zaman zaman da uzaklaşmaktadır. Düşünce düzlemindeki yönelim, adaletin karakteri, şansa yaklaşımları, toplumun tanımı ve toplum teorileri üzerinden yapılabilecek karşılaştırmalar iki teori ile ilgili yapılabilecek ilk gözlemlerdir.

Hayek ve Rawls metodoloji olarak da iki farklı yol izleyerek toplum teorilerini geliştirmiştir. Hayek doğrudan bireyciliği hem ontolojik hem de metodolojik düzlemde kullanırken, Rawls sonuçsalcılık ve bireyciliği harmanlamaktadır.¹³⁶ Rawls'un teorisi dahilinde deontolojinin tanımını yapması ve kalıplandırılmış adalet ilkelerinin benimsenmesinin kendisinin adalet teorisinin altında yatan metodoloji farklılıklarından bir tanesi olarak göze çarpmaktadır. Rawls'un içerisinde bir bilgi teorisi geliştirmek suretiyle adalet teorisini desteklemese de iki düşünür de bilgi ve bilgiye dayalı kendi pozisyonlarını adalet ilkelerini belirlerken en yoğun derecede kullanmışlardır. Hayek'in bilgi teorisi ekonomi ve siyaset paradigmasının en büyük halkasını oluşturmaktadır. Diğer yandan Rawls simetrik bir konumlandırma ile bilgisizlik perdesinin ardından bilgi üretimi yapmaya çalışan orijinal pozisyonun paydaşlarına dair olan bilgi problemlerinin farkındadır. Kurumları, bireyleri ve diğer tüm toplum paydaşlarının bu bilgi probleminin çözülmesi üzerinde teşkilatlandırmaya çalışmaktadır.

¹³⁶ Pogge, *John Rawls*, 73.

4.1. Hayek ve Rawls'un Bilgi Teorileri

Hayek adalet teorisi tasarlarken adalet kavramının bir bilgisizlik durumunun sonucu olarak tecelli ettiğinden bahsetmektedir.¹³⁷ Bu sebeple hem Hayek hem de Rawls için bilgi-bilgisizlik sorunsalları çok önemli bir konu haline gelmiştir.

Hayek'in kendini konumlandığı nokta mükemmel bilginin bir yerde tek-merkezli bir biçimde toplanamayacağı kabulünden gelirken, Rawls'un konumlandırması ise bilgisizlik sorununun daha yönlendirme ve normatif bir yönetimle altından kalkılabilecek bir problem olduğu kabulünden gelmektedir. Rawls'un adalet teorisine göre adaletin esas sorunsalı bir dağıtım problemini çözmeyi gerektirmektedir ve kendisi adalet ilkelerinin belirlenmesi esnasında orijinal pozisyonda bilgisizlik perdesini kullanmaktadır. Fakat kalın bir bilgisiz perdesinin arkasından seçimlerini yapacak olan üyeler sadece ve sadece sınırlı bir sosyal bilim bilgisine sahip olacaklardır. Piyasada açık toplum, fiyat mekanizması ve rekabet sayesinde teknoloji, verimlilik ve inovasyondan yoğun bir şekilde faydalanılmaktadır. Bunu düşünecek olursak bu kalın bilgisizlik perdesinin ardından çok az bilgi ile takas ekonomilerinin egemen olduğu bir çekirdek yapı kurgulanmasının olası tehlikeleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi olan fark ilkesi ile düzeltilmesi beklenen eşitlik gibi değerlerin sosyal kooperasyon ve evrimle beraber yeniden dönüşüme uğramasıdır. Bu dönüşümün yeni orijinal pozisyonları gerekli kılması ihtimaller dahilindedir.

İki düşünür de epistemolojik olarak güçlü meydan okumalar olduğunun farkındadır. Fakat yaklaşımları özünde farklılık göstermektedir. Hayek mükemmel bilginin zorluğunu ve tek bir akılda toplanamayacağını savunurken, Rawls da bu durumu bilgisiz perdesi ile riskten kaçınma üzerine kurulu bir seçim anıyla yumuşatmaya çalışmaktadır. Fakat dağıtım fonksiyonu üzerinden fark ilkesini işleme koymak isteyen Rawls fiyat ve malların taksimi konusunda daha müdahaleci bir süreç benimsemektedir. Bu müdahaledeki en önemli problem mülk sahipliğine dayalı demokrasi sistemi benimsendiğinde fiyatın bizlere sağlayacağı dağıntık bilgi probleminin koordinasyonundan yararlanamamaktır. Fiyat düzlemi, kelimelere

¹³⁷ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:60.

dökülemeyen bazı verilerin, sonuçların ve piyasa dinamiklerinin nicel ve özgür dışavurumu olarak bizlere önemli çıktılar sağlamaktadır. Bu sebeple iki düşünürün bilgiye olan simetrik yaklaşımları adalet teorilerindeki dağıtım-dağılım çatışmasını da beraberinde getirmektedir.

Mükemmel bilginin imkansızlığı Hayek'in adalet teorisi açısından daha mütevazı daha gözlemci ve evrimsel eleştirel bir karakter gerektirirken. Rawls'un bilgisiz perdesi arkasından belirlenen ilkeleri daha normatif ve daha sonuca odaklı bir karakter ile karşımıza gelmektedir. Bu epistemolojik meydan okuma ile ilgili yaşanacak problemleri Daniel D'amico *Cehalet Perdesinin Arkasındaki Bilgi Problemleri* isimli makalesinde dile getirmiştir. Yapılmış olan antropolojik değerlendirmede teknokrasi ve ilerlemenin zaman zaman eşitliğe tercih edilmesinin bu toplumlarda yaşlı bireylerin toplumdan dışlanmasına kadar gidebilecek dramatik sonuçlara sebep olabileceği sonucuna varılmıştır.¹³⁸

Hayek *Sosyal Adalet Serabı* eserinde her ne kadar Rawls ile farklılıkların aslında temelde değil fakat kelimelerin kullanımında olduğunu belirtse de bilgiye ve dağılıma olan yaklaşımları açısından farklılıkların aslında hiç de düşünüldüğü gibi az olmadığını D'amico vurgulamaktadır.¹³⁹ Dağıtım ve refah fonksiyonlarındaki bilgiye yaklaşımlarındaki farklılıklara ek olarak Rawls'un kurumların değerlendirilmesi ve ilkelerin belirlenmesi için bir metodolojik araç olarak kullandığı orijinal pozisyonda topluma dayalı bir düşünümsel denge beklentisi vardır.¹⁴⁰ Burada sözü geçen düşünümsel dengeyi Rawls takas ekonomisindeki fiyat, arz, talep dengesindeki gibi toplum üzerine uygulamak istemektedir. Buradaki kurucu rasyonalist yaklaşım bu denge anolojisini kurarken fiyat düzleminin aksine bizlere nitel ya da nicel bir düzlem belirlememektedir. Bu düzlem belirlense dahi gibi senelere yayılmış uzun bir keşif sürecinin kompleks sonucu olan ahlâkın bile sınırlı sayıdaki zihinlerin geniş fikir birlikleri altında istikrarlı bir konuma gelmesi mümkün gözükmemektedir. Orijinal

¹³⁸ Daniel J. D'Amico, "Knowledge Problems from behind the Veil of Ignorance", *The Independent Review* 24, sy 1 (2019): 9.

¹³⁹ D'Amico, 3.

¹⁴⁰ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 18.

pozisyondaki konsey ne kadar geniş bir çoğulculuk altında toplanırlarsa toplansınlar bu geniş fikir birliklerine ulaşmak teori için en çetin noktalardan biridir.

Burada bu geniş fikir birliğine ulaştıktan sonra düşünümsel dengeye aynı ekonomideki teorik fiyat dengesi gibi ulaşıldığını var saysak da akışkan ve stabil olmadığını öne sürmektedir.¹⁴¹ Bu dinamizm sonuç olarak yeni bilgi problemlerini doğuracak ve süregelen tekrarlı bir orijinal pozisyon anını gerektirecek gibi durmaktadır. Gerek toplumun çekirdek yapısının yeniden şekillendirilmesi, gerek dağıtım fonksiyonun devreye alınmasındaki kalın cehalet perdesi daha derin bilgi problemlerini beraberinde getirmeye gebedir. Bu yüzden çoklu orijinal pozisyon noktaları anlamsal olarak bir paradoksu da beraberinde getirmektedir. Özetle bakacak olursak adalet bir bilgisizlik problemi sonucu ortaya çıkmıştır diyen Hayek’le, adaletin kamusal kavramını bir bilgisizlik perdesinin ardından daha iyi düzenlenmiş bir toplumla sağlayabiliriz fikrini öne süren Rawls arasında adalet-özgürlük-piyasa-birey çemberlerine yaklaşım açısından dramatik farklıklar bulunmaktadır.

4.2. Hayek ve Rawls’un Toplumsal Düzen Görüşleri

Bilgi teorisinde farklı noktalardan yola çıkarak teorilerini şekillendiren Rawls ve Hayek topluma karşı yaklaşımlarında da benzerlikler ve farklılıklar göstermektedirler. Şüphesiz ki iki filozof da özgürlük ve siyasal liberalizmde buluşmaktadırlar. Fakat özgürlük konusunda Hayek negatif özgürlük kavramı üzerinden yoğunlaşarak adil davranış kurallarından nomokratik bir toplum için bahsederken, Rawls daha çok hak olarak verilmiş özgürlükleri pozitif şekilde dağıtarak iyi düzenlenmiş toplumunda konu etmektedir. Negatif özgürlük başka bireylerin özgürlük alanları dışında sınırlandırma ya da kısıtlamaya gidilemeyecek kadar sert iken, Rawls’un özgürlükleri orijinal pozisyonda belirlenmiş olan ilkeler dahilinde en az avantajlının lehine olacak şekilde özgürlükleri de artırmak amacıyla kısıtlanabilmektedir. İlk bakışta kısıtlamaların amaçları sebebiyle özgürlükleri artırmak hedefli çıkılan bu yol özgürleştirici bir yaklaşım gibi görünse de özgürlüğün amaç-değer, araç-değer

¹⁴¹ Hayek, “Economics and Knowledge”, 16.

tartışmasının yanı sıra verili bir değer mi yoksa hali hazırda olan bir değer mi olduğu tartışmasını da beraberinde getirmektedir.

İki düşünür arasındaki özgürlük ve özgürlükler farklılıklarını faydacılığa olan reddiyelerindeki benzerlik takip etmektedir. Klasik faydacılığın topluma uygulanması konusuna her iki düşünür de menfi yaklaşmaktadır. Fakat bu olumsuz yaklaşımların temellendiği düşünsel konular farklılık göstermektedir.

Hayek'in klasik faydacılık gibi holistik ve aynı zamanda yakın bilgi ve gözlem yoğun doktrinleri izlemenin günümüz toplumlarının son dört yüz sene içinde geldiği noktada imkânsız olduğunu düşünmektedir. Karmaşık süreçlerin sonucu olarak ortaya çıkmış olan büyük toplumun bu kadar holistik bir paradigma ile işleyecek olması Hayek'e makul gözükmemektedir. Hayek'in toplum teorisi kendi kendini düzenleyen ve sosyal evrimci bir fikre dayanmaktadır.¹⁴² Genişlemiş karmaşık düzenler içerisinde klasik faydacılığın neden uygulanamaz olduğunu orta-karmaşıklık ve yüksek karmaşıklık seviyeleri gözlemlendikten sonra daha somut bir durum almaktadır. Hayek'in toplumsal düzenleri bu sebeple kabile toplulukları ve açık toplumlar olarak ikiye ayırmaktadır. Russel Hardinin ilkel bir toplulukla ilgili şöyle bir röportaj metni paylaşmaktadır:

“Axel Leijonhufvud onbirinci yüzyıl Fransasında Bodo isimli bir köylünün yaşadığı kırsal bir toplumu karakterize etmektedir. Toplumla ilgili detaylı bilgilere St. Germaine bölgesindeki kilise dokümanlarından ulaşabilmekteyiz. Bugün için kilise merkezde gibi görünse de aslında geçmişte Paris'ten oldukça uzak bir kırsal olarak konumlanmaktaydı ve bölgedeki çoğu kişi Paris'i görmemiştir bile. Bodo'nun tükettiği neredeyse her şey aynı köyden çok iyi tanıdığı seksen kişi tarafından üretiliyordu. Bu seksen kişinin dışında en çok

¹⁴² Gaus Gerald, “Hayekian ‘Classical’ Liberalism”, içinde *The Routledge Handbook of Libertarianism*, ed. Jason Brennan (Routledge, 2017), 3.

insan tarafından Bodo'ya ulaştırılan tek şey okyanustan sağlanan tuz ve uzun yollar kateden baharatlar idi.”¹⁴³

Buradaki röportaj metnine baktığımızda Hayek'in bahsettiği kabile toplumuna benzer, herkesin herkesi tanıdığı, yüksek teknoloji ve paylaşımlı üretimin küreselleşmeden henüz payını almadığı ve kararların yerinden alınarak ahlâk ve benzeri kuralların şeffik sistemi üzerinden işletilebileceği bir toplum görmekteyiz. Bu tarz toplumlarda kararlar ve bireysel fikirler çoğunlukla homojen olmaktadır. Bu gibi toplumlarda insanlar genelde aynı amaçlar üzerine birleşebilir ve bu paylaşılan amaçlar üzerine sosyal iş birlikleri kurulabilir. Yine bu gibi toplumlarda kurallar ya da düzenlemeler belirli bir amaç ya da değeri yerine getirmek üzere tertiplenebilmektedir.¹⁴⁴ Fakat bu kabile topluluklarına binler yüz binler eklediğimizde durum aynı doğrultuda ilerlememektedir. Belirli sayılar geçildikten sonra homojenleşen fikirlilikleri yerlerini çoğulculuk, çatışma ve fikir ayrılıklarına bırakmaktadır. Artık bu gibi toplumlarda kurallar bir iletişim aracı haline gelip amaç belirten kurallar olmaktan evrilip daha çok nomokratik bir toplum tarafından takip edilen kurallar haline gelmektedir. Bu toplum artık bileşenlerinin temel taşlarından çok daha farklı bir özellik göstermektedir. Bireye indirgenemeyecek karakteristikleriyle farklı bir faza geçmektedir. Auyang'ın sistem teorisi ile ilgili eserinde okyanus dalgalarının incelemesine dair olan analogisini kullanarak karmaşık sistemler ve toplumlar daha iyi açıklanabilir. Ön görülemeyen okyanus dalgaları kendilerini oluşturan sudan farklı davranışlar sergilemektedir. Yine aynı şekilde iki hidrojen bir oksijen elementinden meydana gelen su yanıcı özelliğini de kendi üzerinde taşımamaktadır.¹⁴⁵ Açık toplum da buna paralel bir şekilde büyüdükçe temelindeki bireye indirgenemeyecek yeni bir organizma yeni bir kozmoz halini almaktadır. Bu sebeple karmaşık sistemlere mühendislik müdahaleleri yapmak düşünüldüğü gibi kolay ya da uygulanabilir olmayabilmektedir.

¹⁴³ Russell Hardin, “From Bodo Ethics to Distributive Justice”, *Ethical Theory and Moral Practice* 2, sy 4 (1999): 401.

¹⁴⁴ Gerald, “Hayekian ‘Classical’ Liberalism”, 5.

¹⁴⁵ Sunny Y. Auyang, *Foundations of Complex-System Theories: In Economics, Evolutionary Biology, and Statistical Physics*, 1999, 177.

Bu sebeple Hayek'in açık toplumu içerisindeki üretilen bilgi ağları yöndeşik ilerlemektedir ve hissel düzen de göz önüne alındığında epistemolojik üretim sadece veriye indirgenemeyecek derecede yüksek bir aşamaya ulaşmaktadır. Her üretilen, tüketilen ve oluşturulması muhtemel bilgi pozisyonları da beraberinde kuantum olasılıklarını getiren işlemler silsilesini doğurmaktadır. Bu sebeple bu sisteme dair yapılacak büyük bir değişiklik sistem içerisinde büyük rezonanslar yaratabilme olasılığını da taşımaktadır. Bahsedilen bu bilgi problemi ve karmaşık toplumsal düzen dahilinde klasik faydacılık gibi bir modelin uygulanamayacak olma sebebi bu gibi karakteristiklere dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bireylerin, kurumların, şirketlerin ve girişimlerin kararlarını takip edebilecek ve her defasında toplam faydaya uygun olup olmadığını denetleyebilecek, bunu ölçümleyebilecek ve yasamasını yapabilecek tekçi bir yapı mümkün gözükmemektedir. Kendisi bu sebeple klasik faydacılığın reddini desteklemektedir.

Rawls'un iyi düzenlenmiş toplumuna baktığımızda ise sezgiciliğe ve Kantçı kategorik imperatife dayalı deontolojik bir adalet teorisinin ilkelerini gözlemleriz. Toplumun çekirdek yapısını kendi metodolojik araçlarına göre günümüz toplumlarına göre biraz daha farklı tertipleme amacı ile yola çıkan Rawls klasik faydacılıkla ilgili arazlar görmektedir. Bu arazlardan en büyüğü ise klasik faydacılığa dayalı iyinin toplumun bireyleri arasında üleştirilmesine bakılmaksızın artırılmaya odaklı olmasıdır.

Bu sebeple kendisi sözleşmecî geleneğe dayalı bir alternatif önermektedir.¹⁴⁶ Rawls yukarıda belirtilen problemlere ek olarak klasik faydacılığın iyiye odaklanmasının da bir problem olduğudur. Zira Rawls zaman zaman iyinin doğruya üstün gelmesini sağlıksız bulmaktadır. Rawls klasik faydacılığın bireyler arası farklılıkları da ciddiye almamasını bir sebep olarak sunmaktadır.¹⁴⁷ Bunlara ek olarak Rawls'un adalet teorisinin mihenk taşlarından biri olan orijinal pozisyonda bireylerin Rawls'un iki ilkesini faydacılığa tercih edecek olması Rawls'un ön kabullerinden biridir.¹⁴⁸ Bunun sebebi orijinal pozisyondaki bireylerin risk açısından nötr ya da risk alan bireyler

¹⁴⁶ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 14.

¹⁴⁷ Rawls, 24,48.

¹⁴⁸ Rawls, 14.

olmaması kabulüdür. Rawls'a göre bu bireylerin çoğu riskten kaçma isteği yüksek olan üyelere meydana gelmektedir.¹⁴⁹ Rawls'un iki prensibi en kötü senaryoların en iyisini vermek üzere tertiplenen maximin prensiplerine göre belirlendiği için Rawls bu çıkarımda bulunmuştur.

İki düşünür arasındaki topluma dayalı farklardan biri de bireyciliğe yaklaşımları ve bireyciliği kendi teorileri dahilinde nasıl kullandıkları olmaktadır. Hayek ontolojik ve metodolojik düzlemde bireyciliği benimsemiş bir klasik liberal olarak göze çarpmaktadır. Metodolojik düzlemde bakacak olursak Hayek bireylerin toplum içerisinde yapmış olduğu aksiyonların perspektifinden bakmanın önemini vurgulamak için oldukça önemlidir. Hatta kendisi bu bakış açısının göz ardı edilmesinin rasyonel planlama ve yukarıdan aşağı sosyal mühendislik gibi pozitivist müdahaleci yönelimlere sebebiyet vereceğini düşünmektedir. Metodolojik bireycilik Hayek'e göre bizlere mantığımızın sınırlarını hatırlatmaktadır.¹⁵⁰ Ekonomik teorisini metodolojik bireycilik üzerinden de izleyen Hayek bireylerin aksiyonları olaylar ve tarihi kompleks ilişkilerin okumasını ontolojik bireycilik üzerinden yapmaktadır. Bireycilik kavramında kesişen kümeler dahil olsalar da Rawls adalet teorisi dahilinde sonuçsalcı hümanizm ve sonuçsalcı bireyciliğe başvurmaktadır. Bu durum da Rawlsçı sonuçsalcılığın kendi adalet teorisinde Nozickin de eleştirmiş olduğu gibi sonuçsalcı bir hüviyete bürünmesine sebep olmaktadır.¹⁵¹

Özetlemek gerekirse Hayek'in açık toplumunda adalet; kültürel, sosyal ve Lamarckçı bir evrim içerisinde kurallarla iletişim halinde dönüşürken ve kendi kendini düzenleyen bir organizasyon içerisinde çok yönlü hareket ederken; Rawls'un iyi düzenlenmiş toplumu, toplumun çekirdek yapısındaki kurumların düşünsel dengeye ulaşabilmesi ve örtüşen fikir birliklerini sağlaması için adalet ilkelerinin orijinal pozisyondaki temsilciler tarafından yeniden yapılandırıldığı "düzenlenmeler" gerektirmektedir. Burada Rawls'un Hayek'in deyimleriyle yapısal bir yanılamaya düşüp düşmediğini objektif bir şekilde değerlendirmek zor görünse de iki düşünürün

¹⁴⁹ Rawls, 144.

¹⁵⁰ Friedrich A. von Hayek, "Scientism and the Study of Society. Part II", *Economica* 11, sy 41 (Şubat 1944): 33, <https://doi.org/10.2307/2549942>.

¹⁵¹ Pogge, *John Rawls*, 73.

birbirlerine simetrik pozisyonlarda toplum teorilerini inşa ettiğini söylemek mümkündür.

4.3. Hayek ve Rawls'un Adalet İlkeleri

İki düşünür düşünce çevreleri tarafından liberal adalet teorisyenleri olarak anılsa dahi gerek ekonomik özgürlüğe bakış açısından gerek baskın olan ekonomik model açısından gerek prensiplerin ahlâki yönü açısından farklılıklar göstermektedir. Hayek'in Adalet teorisi kendisinin sosyal adaletin reddiyesine başlamadan önce hukuk teorisi ile temellendirilmiştir. Adil davranış kurallarının başat ilkesi öncelikle kişisel merkezlerden uzak ve şahsi olmaktan çıkartılmış (depersonalized) olmalarıdır.¹⁵² Bunun olmasının en önemli sebebi piyasaya dayalı olan ekonomik modellerin kurallarının da kişilere ya da onların keyiflerine dayalı olmayan prensiplere uygun ilerlemesidir. Eğer bireyin ve piyasanın özgürlüklerinin kısıtlanması arzulan bir durum değil ise bu özellik Hayek'in adalet teorisi açısından olmazsa olmazdır.

Hayek'e göre yargı ve içtihat hem doğal hukuka hem de pozitif hukuka dayanmaktadır. Barry'ye göre Kendisi bu iki kutbun yönetimin dikkatli bir şekilde yürütülmesini tembihlemektedir.¹⁵³ Adil davranış kuralları normatif olmaktan daha çok oldukça akışkan bir hüviyetle özünde var olan sürekli bir eleştirel süreç içerisinde dönüşmektedir.¹⁵⁴ Bu evrimini bu başlık altında belirtilen belirli çekirdek prensipler altında gerçekleştirmektedir. Kendisinin salt pozitif hukuka karşın yapmış olduğu eleştiri pozitif hukuka doğrudan dayalı olan davranış kurallarının egemen tarafın doğrudan iradesinin kanun üzerinde yansıtılmasıdır. Hayek'in adalet teorisinde kalbinde yatan en büyük esas ise açık toplum tarafından takip edilen soyut kuralların işletilmesidir.¹⁵⁵

¹⁵² Norman P. Barry, *Hayek's Social and Economic Philosophy* (London: Palgrave Macmillan UK, 1979), 76, <https://doi.org/10.1007/978-1-349-04268-5>.

¹⁵³ Barry, 89.

¹⁵⁴ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:37.

¹⁵⁵ Hayek, *Sosyal Adalet Serabı*, 2:33.

Hayek'e göre sosyal davranışlar hem genetik hem de kültürel bir transfer dahilinde gerçekleştirilmektedir.¹⁵⁶ Bu yönüyle kendisinin de belirttiği gibi, topluma bir organizasyondan ziyade bir organizma gibi yaklaşmak açık toplumu ve medeniyeti anlamak adına kritik bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Hayek'in gözlemlerine dayanarak bakacak olursak adil davranış kurallarının iletişimindeki en kritik yöntemlerden biri insanların taklit edebilme kabiliyetidir. Kendi kendini organize eden kompleks sistemlerde hangi kanun daha uzun süre taklit edilmek ve uygulanmak istenirse o kanunun kalıcılığı ve etkisi daha derin olmaktadır.

Hayekçi adalet teorisi soyut kurallardan oluşur ve bu kurallar belirli bir amaç belirlenmeden kalıplandırılmamış şekilde oluşturulmaya çalışılmaktadır.¹⁵⁷ Sonuçta tecrübe eden kurallar bireysel amaçlara ulaşırken bütün bireylere uyabileceği bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve insan davranışlarını düzenlemeye çalışırken, toplumu düzenlemek üzere yapılandırılmamaktadır. Zira Hayek ve Popper gibi açık toplum düşünürleri bu gibi uygulamaları sosyal mühendislik denemeleri olarak görmektedirler. Hayekçi davranış kurallarının evrimsel bir seçilime dayanması sebebiyle bazı kuralların seçilimi belirli sosyal süreçlerin son bulmasına bağlı olarak gelişmektedir. Bu da bazı kuralların gelişimi açısından retrospektif bir araz varmış gibi görünmektedir, fakat zamana ve denemeye dayalı olarak başarılı olmuş bu kurallar uzun vadede daha geniş kitleler tarafından gerek taklit yoluyla gerekse de yasama şeklinde hızlandırılarak daha yüksek bir ivmede sosyal süreçlere entegre olmaktadır.

Hayekçi davranış kuralları emir ya da yükümlülük verme üzerinden hukuki alana sirayet etmezler. Hayek emir ile kanun ayrımını aynı ekonomik teorisindeki pozitif ve negatif teoriyi ayırdığı gibi net bir şekilde yapmaktadır. Kurallar belirli durumları yasaklamak üzere formüle edilirken emirler daha çok bir şeyin nasıl yapılacağıının iletişimini sağlamak için verilmektedir. Daha dar bir özgürlük alanı ihtiva etmektedir. Bu noktada emirleri takip etmek başka bir merkezin iradesine ait yaşamayı

¹⁵⁶ Hayek, *Law, Legislation and Liberty, Volume 3: The Political Order of a Free People*, 3:159.

¹⁵⁷ Barry, *Hayek's Social and Economic Philosophy*, 92.

gerektirirken, kuralları takip etmek kendi ajandayı belirli bir çerçeveye uydurarak yaşamayı gerektirmektedir.

Hayek adil davranış kurallarının katıyetle kural düzleminde eşitlikçi bir yaklaşımla uygulanmasını zorunlu görmektedir. Fakat buradaki eşitliğin prosedürlerde ve kanunların uygulanmasındaki eşitlik olduğu unutulmamalıdır. Katalaktik süreçler olarak kabul edilen piyasa düzlemindeki herhangi bir gelir, maaş, sermayeye dayalı bir dağıtımın eşitliği üzerine yapılacak her uygulama paradoksal olarak kanun önündeki eşitliğe zarar vermektedir.¹⁵⁸

Hayek toplum tarafından takip edilen soyut kuralların evrimsel süreçler sonucunda oluşması ve organizmaya entegre olması sürecine dair olan hukuki alana nomos ismini vermektedir. Nomos Hayek'in tanımladığı kozmosa ait özgürleştirici ve açık topluma uygun olan davranış kurallarını temsil etmektedir.¹⁵⁹ Organizsyona dayalı belirli bir akıldan çıkmış yasama süreçlerine dahil olan kurallara ise thesis ismini vermektedir. *Thesis taxis* evrenine ait olan davranış kurallarını temsil etmektedir. Daha çok kumanda ekonomilerinin olduğu total yapıların içerisindeki kurallar *thesis* odaklı kanunları ihtiva etmekte. Nomokratik toplumlarda ise gerekli olan kamusal kanunları formüle ederken *thesis* kaynaklı kurallara başvurulmaktadır.¹⁶⁰

Hayek ahlâk standartları ile adalet standartlarının bir şekilde birleşimi meselesine mesafeli durmaktadır.¹⁶¹ Geçerlilik ve içtihat konusunda bireysel ahlâk konseptleri her ne kadar önemli olsa da yasama ve hukuk süreçlerinin kaynaklandığı yerlerin çerçevesini negatif karakterli bir şekilde belirleme yoluyla bu ikisinin bir çeşit füzyonunu yapmak verimli bir sonuç vermeyecektir.

Rawls'un iyi düzenlenmiş toplumunda uyguladığı hakkaniyet için adalet ilkelerine dönüldüğünde Hayek'le hem içerik hem de pratik olarak ayrılmakta olan ilkeler ağır

¹⁵⁸ *Social Justice and State Imposed Equality* - F.A. Hayek, 2019, https://www.youtube.com/watch?v=_S2rFVZE8iE.

¹⁵⁹ Hayek, *Kurallar ve Düzen*, 1:110.

¹⁶⁰ Hayek, 1:93.

¹⁶¹ Barry, *Hayek's Social and Economic Philosophy*, 106.

basılmaktadır. Orjinal pozisyonun ardından verilen kararlara dayalı belirlenecek ilkeler ne kadar çoğulcu bir konseyin oy birliği ile karar verilecek olsa da prensipte merkezden gelecek bir formülasyon sürecinden geçecektir. Bu Hayek'in kültürel evrimi ile çeliştiği gibi nomos için belirlediği ilkelerin de çoğuna uymamaktadır. Fikir ve irade konusunda daha melez bir noktadan beslenen orijinal pozisyon cehalet perdesinin arkasından bir kararla belirlendiği için Hayek'in belirlemiş olduğu prensiplerdeki soyutluk ve amaçsızlık ilkesini de karşılamamaktadırlar. Bir konsey tarafından kimlikleri bir kenara konarak kişiselleştirilmemiş süreçlerle toplumun temel yapısı şekillendirilmeye çalışılsa da riskten kaçmaya odaklı bireylerin sınırlı bilgi ile belirlenen ilkeler yine şahsi ilkeler olma riskini taşımaktadır.

Hayek adil davranış kurallarında süreçlere ve prosedürlere odaklanırken, Rawls iyi düzenlenmiş toplumdaki adalet ilkelerinde içeriğe odaklanmaktadır. İki düşünür de adalet ilkelerini belirlerken hakkediş (*desert*) gibi ilkeleri göz önüne almamaktadırlar. Hayek'in adalet teorisi piyasa şartlarını doğrudan gözetebildiği için bu düzlemde bazı kişilerinin kazancının bazı kişilerin kayıplarıyla sonuçlanmasını öngörebilmektedir. Diğer taraftan Rawls'un maximin prensibi hem müşevvikler açısından hem de sermaye yapısının kompozisyonu ve niteliği yönünden piyasa ekonomisi adına riskler barındırmaktadır. Rawls'un metodolojisi orijinal pozisyon üzerine tamı tamına bir ahlâk geometrisi üzerine kurulurken¹⁶², Hayek ahlâk ile adalet prensiplerinin mesafeli olması üzerine durmaktadır. Rawls ve Hayek ilk bakışta ekonomik model olarak mülk sahipliğine dayalı demokrasi üzerinden teorilerini konumlandırırsalar da Rawls alternatif olarak sosyalist bir ekonomik modeli de alternatif olarak sunmaktadır ve kesin olarak mülkiyetin kabulleneceği bir sistem olup olmadığını metninin içerisinde net olarak cevaplamamaktadır.¹⁶³

Sonuç olarak metodolojileri ve cevaplamaya çalıştıkları sorular sebebiyle aynı mantıksal pozisyonlarda zaman zaman bulunsalar da Hayek verdiği bir televizyon röportajında kendisi ile Rawls arasındaki fikir farklılıklarının metin içindeki

¹⁶² Barry, 155.

¹⁶³ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 242.

benzerliklerden daha ötesinde olduğunu belirtmiştir. ¹⁶⁴ Hayek bu röportajdan önce Rawls'un adalet teorisini kendi adalet teorisine prensipte daha yakın bulmuştur. Fakat sonrasında röportajın verildiği dönemde *Teori*'nin tam metnini okuduktan sonra bu düşüncesini büyük oranda değiştirmiş ve bu ifadeyi daha uygun bulmuştur.

¹⁶⁴ *Hayek and Buchanan: Rawls, Egalitarianism and Social Justice*, 2010, <https://www.youtube.com/watch?v=uRhs26o03ok>.

SONUÇ

Adalet, ahlâki ve etik sınırlar içerisinde ele alındığında sosyolojik ve psikolojik boyutları olan, “görelî doğruluğu” anlamamızı gerektiren büyük ve kadim kavramlardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz toplum dinamikleri değişmeye ve dönüşmeye oldukça yatkın olduğundan dolayı şu an bulunduğumuz noktada adalet ve özgürlük hala tartışmaya açıktır. Adalet tarihsel bir olgu olarak konjonktürel bir çok etkinin altında farklı yorumlara bürünebilmektedir. Buradaki asıl soru anlaşılacak istenen ya da tatbik edilmek istenen adalet anlayışının toplumu nereye taşıyacağı ve toplumun öncelikleri olmaktadır. Sosyal adaleti destekleyen düşünce kampları teknokrazi ve ilerleme ile ilgili olumsuz fikirler öne sürerek hakkaniyet olarak adalet gibi konseptlerin ilerlemeden ve meritokrasiden vazgeçilerek tatbik edilmesini daha insancıl bulmaktadır ve hatta radikal adalet teorileri ile mülkiyetsiz alternatifler yaratmaktadırlar. Diğer bir taraftan kural bazlı faydacı teorisyenler topluma dayalı bir haz ve mutluluk üzerinden dizayn edilen bir çerçeveden ziyade kuralların mutluluk ve haz artıracak şekilde tasarlanması üzerine odaklanmaktadırlar ve ilerleme, meritokrazi ve piyasanın kazandırdıkları faydaları göz önüne almaktadırlar. Hayek ise kendi paradigmasının eklektik niteliği sayesinde çok daha fazla katmanı içeren sofistike ama bir o kadar uygulanması basit bir adalet teorisini kılavuz olarak bizlere sunmuştur.

Usulî adalet ve piyasa adaletinin amaç-bağımsız, genellenebilir, evrensel, soyut ve öngörülebilir olması klasik liberal düşünürlerle göre adaletle ilgili gerekli konulardaki ihtiyaçlara daha hızlı cevap vermektedir. Negatif karakterli olması açısından usulî adalet liberal teorilerin özgürlük konsepti ile aynı doğrultuda hareket etmektedir. Aynı durum toplumsal gelişim ve büyümedeki başarısını mümkün kılmaktadır.

Prosedürel adalet teorilerinin klasik liberalizm ekolünü yansıtan Hayekçi Adalet Teorisi fiyat mekanizmasına müdahale edilmeyen bir serbest piyasa düzeni içerisinde zenginlik yaratmak için işlerimizi kolaylaştırmasını mümkün kılan araçları bize sunmaktadır. Hayek’in adalet tanımlamalarına baktığımızda, negatif karakterli, özgürlüklerin korunduğu, piyasa ekonomisinin dahilinde adaletin sınırlarını çizen negatiflik testi uyguladığı bir tanımlama görmekteyiz. Kendisi durağan, normatif ve

değişken olmayan bir tanım belirlemekten ziyade insanlar için ileride de tekrar başvurulabilen kanunların ruhunu vermek suretiyle bir rehber oluşturmuştur. Siyaset, piyasa ve ekonomi (katalaksi) iç içe geçerek Hayek'in adalet paradigmasını oluşturur.

Adalet insan ve bireyin davranışını odağına aldığından dolayı hali hazırda sosyal bir fenomen olarak düşünülmektedir. Hayek'e göre sosyal dilden söz etmek ne kadar anlamsız ise, sosyal adaletten söz etmek de aynı derecede anlamsızdır.¹⁶⁵

John Rawls geniş anlamda liberal adalet teorisyenleri arasında yer almaktadır. Fakat kendisi dağıtım ile ilgili kısma odaklanarak adalet teorisini planlarken sosyal adalet kavramını zikretmektedir. Bu sebeple de zaman zaman sosyal liberal, üst liberal ya da sol-liberal şeklinde de anılmaktadır. Rawls'a göre kanunların ve hukukun doğru düzenlenmediği her sistem reddedilmelidir. Adil bir toplum için özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar iyi anlaşılmalı olmalıdır. Adaletsizliğe yalnızca daha büyük bir adaletsizliği önlemek adına hoşgörü gösterilebilir.¹⁶⁶ Rawls'a göre iyi düzenlenmiş bir toplum sadece mal ve hizmetlerin kendi paydaşlarına sağlandığı bir toplum olmasının yanında kamusal adaletin etkin bir şekilde işletildiği bir toplumdur. Böyle bir toplumda herkes kamusal adalete dair olan kuralları bilir ve kabul eder. Temel kurumlar bu bilinen kuralları yerine getirirler. Sosyal adaletin ana konusu Rawls'a göre toplumun temel yapısıdır.¹⁶⁷ Rawls kurucu rasyonalizmden esinlenerek pozitif karakterli bir adalet kuramı inşa etmiştir. Kendisinin topluma dair olan temel yapı ile ilgili normatif bir şekilde belirlediği kriterlerin kendisi tarafından yapısalcı bir şekilde ele alınmasından bu durumu anlayabilmekteyiz. Rawls'un toplumun sosyal düzenine odaklanmasının sebebi bu düzenin etkilerinin derin olmasıdır.

Karşılaştırmamızın sonucunda Rawls ve Hayek'in benzeştiği noktalar mülkiyete dayalı demokrasinin, özgürlüklerin ve seçim haklarının ön plana çıkmasıdır. Bunun yanında her iki düşünür de sosyal iş birliği formatını toplumsal refah için benimsemiş olmasıdır. Reddetme gerekçeleri ne kadar farklı sebeple de olsa iki düşünür de

¹⁶⁵ Hayek, *Sosyal Adalet Serabı*, 2:113.

¹⁶⁶ Rawls, *A Theory of Justice: Revised Edition*, 4.

¹⁶⁷ Rawls, 6.

faydacılığı reddetmektedir. Farklı metodolojik aygıtlar ve yaklaşımlar benimsemiş olmalarına rağmen her iki düşünür için de bireycilik kritik bir husus olmuştur.

Ayrıldıkları noktalar ise kendi adalet teorilerinin ne denli farklı olduklarını göz önüne serecek kadar fazla gibi durmaktadır. Rawls adalet teorisini kurumların değerlendirilmesi üzerine odaklanırken Hayek prosedürler ve bu prosedürlerin uygulanmasını ön plana çıkarmaktadır. Topluma yaklaşım şekillerine odaklandığımız zaman Hayek'in topluma daha çok evrimleşebilen bir organizma gibi yaklaşırken, Rawls daha rasyonalist ve mekanik bir olgu olarak yaklaşmaktadır. Rawls kaynakların dağıtımına ısrarla odaklanırken, Hayek kaynakların dağılımının sağlığına odaklanmak dolaylı yoldan piyasa mekanizmasının sağlığına odaklanmak istemektedir. Her iki düşünürün gerek özgürlük gerek de adalet yaklaşımları Rawls için pozitif karakterli iken Hayek için negatif karakterli olmuştur. Şans ve talih konusuna iki düşünür de olgu şeklinde yaklaşmasına rağmen Rawls bu konuda bir şeyler yapılması gerektiğini ödev olarak belirlerken Hayek bu konu ile ilgili, kozmik süreçlerin büyük bir parçası olarak gördüğü için müdahaleci bir tutum sergilememiştir. Kaynak, dağılım ve talihle yakından alakalı olarak iki düşünür bilgi konusunda da düşüncelerini belirtmiş bu konuda da farklı iki noktada görüşlerini belirtmişlerdir. Hayek adaletin mükemmel bilgiye erişilemediğinden kaynaklı bir sorun olmasından bahsederken, Rawls adaletsizlikleri bilginin kademeli şekillerle sınırlandırıldığı bir konsey vasıtasıyla giderme çözümlerini sunmuştur. Bilgi, irade, fikir gibi konular Rawlsçu paradigmada merkezileşirken Hayekçi paradigma dağınık durumda bulunmaktadır. Bu farklılıklar son olarak topluma yaklaşımlarında da kendini göstermektedir. Hayek kendi değerleri çerçevesinden açık toplumların tanımını yapıp nomokrasiyi vurgularken Rawls tekrar tekrar yinelediği toplumun çekirdek yapısının düzenlendiği iyi düzenlenmiş toplum kavramının üzerinde durmaktadır.

Rawls ve Hayek liberal adalet teorileri içerisinde ne kadar benzer prensipler kullanırlarsa kullansınlar dağıtım ve sosyal adalet konusunda radikal bir biçimde birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Eşitlikçi yaklaşımları Hayek sadece kural düzleminde kabul ederken, Rawls diğer alanlarda Hayek'e göre hayli radikal bir tutumla eşitliği desteklemektedir. Rawls'un yüksek sesle topluma dair dile getirdiği eksikliklerin

çözümü konusunda anlaşamaları dahi sebepler konusunda fikir birlikleri bulunmaktadır. Fakat toplumun bireyler hususundaki ahlâk anlayışı ve ince teorinin gelişimini yukarıdan aşağı uygulamalarla hızlandırmak kültürel evrimimizin bu evresinde hala uygulanabilir bir altyapıyı bünyesinde barındırmamaktadır. Bu noktadan hareketle Hayek sosyal adaletin reddiyesi için *Hukuk Yasama ve Özgürlük* eserinde ikinci cildi olduğu gibi *Sosyal Adalet Serabı* 'na ayırmaktadır. İki düşünürün fikirlerinin hibrit bir şeklinin tartışılması ancak ilerleyen jenerasyonlarda gerçekleştirilecek altyapısal gelişmeler, enerji ve enformatik alanında bir paradigma değişikliği durumunda mümkün gözükmektedir. Adaletin en pratik en ilerici ve aslında en korumacı özelliklerinden biri adaptasyona verdiği tepkilerin hızı gibi görünmektedir. 21. Yüzyılın liberal düşünce zenginlikleri içerisinde filizlenmiş olan bu iki teorinin inşa edilmesi özgür düşüncenin bir ağaç gibi yeşererek dallanıp büyümesinin en keyifli örneklerinden biri olarak adil ve refah dolu bir geleceğe umutla bakabilmemizi sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Sururi. *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*. Ankara: Liberte, 2019.
- Anderson, Elizabeth S. "What Is the Point of Equality?" *Ethics* 109, sy 2 (Ocak 1999): 287-337. <https://doi.org/10.1086/233897>.
- Aquinas, Thomas. *On Law, Morality and Politics, 2nd Edition*. Editör William P. Baumgarth. Çeviren Richard J. Regan. Indianapolis: Hackett, 2003.
- Augustine. *The City of God*. Çeviren Marcus Dods. New York: Modern Library, 1950.
- Auyang, Sunny Y. *Foundations of Complex-System Theories: In Economics, Evolutionary Biology, and Statistical Physics*, 1999.
- Barry, Norman P. *Hayek's Social and Economic Philosophy*. London: Palgrave Macmillan UK, 1979. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-04268-5>.
- . "Hayek's Theory of Social Order". *Il Politico* 60, sy 4 (1995): 557-81.
- . *Modern Siyaset Teorisi*. Çeviren Erdoğan Mustafa ve Yusuf Şahin. Ankara: Liberte, 2012.
- Boudreaux, Donald J. *The Essential Hayek*. Canada: Fraser Institute, 2014.
- Bryan, Magee. *Philosophy and the Real World: An Introduction to Karl Popper*. La Salle, Illinois: Open Court Publishing Company, 1985.
- Butler, Eamonn. *Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkisi*. Çeviren Yusuf Ziya Çelikkaya. Ankara: Liberte, 2001.
- Caldwell, Bruce. *Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F.A. Hayek*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- D'Amico, Daniel J. "Knowledge Problems from behind the Veil of Ignorance". *The Independent Review* 24, sy 1 (2019): 73-84.
- Ebenstein, Alan. *Friedrich Hayek A Biography*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
- Gerald, Gaus. "Hayekian 'Classical' Liberalism". İçinde *The Routledge Handbook of Libertarianism*, editör Jason Brennan. Routledge, 2017.
- Gerrard, Radnitzky. "Knowledge, Values, and the Social Order in Hayek's Oeuvre". *Journal of Social and Evolutionary Systems* 16, sy 1 (Ocak 1993): 9-24. [https://doi.org/10.1016/1061-7361\(93\)90004-B](https://doi.org/10.1016/1061-7361(93)90004-B).

Hardin, Russell. "From Bodo Ethics to Distributive Justice". *Ethical Theory and Moral Practice* 2, sy 4 (1999): 399-413.

Hayek and Buchanan: *Rawls, Egalitarianism and Social Justice*, 2010. <https://www.youtube.com/watch?v=uRhs26o03ok>.

Hayek, Friedrich A. von. "Bilginin Toplumda Kullanımı". Çeviren Turan Yay. *Liberal Düşünce* 12, sy 45 (2007): 153-64.

———. "Economics and Knowledge". *Economica* 4, sy 13 (Şubat 1937): 33. <https://doi.org/10.2307/2548786>.

———. *Kölelik Yolu*. Çeviren Turhan Feyzioğlu, Yıldray Arsan, ve Atilla Yayla. Ankara: Liberte, 2013.

———. *Kurallar ve Düzen*. Çeviren Atilla Yayla. C. 1. Hukuk Yasama ve Özgürlük: Adaletin ve Politik İktisadın Yeni Bir İfadesi. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996.

———. *Law, Legislation and Liberty, Volume 3: The Political Order of a Free People*. C. 3. Law, Legislation, and Liberty. Chicago: University of Chicago Press, 1981.

———. *Özgürlüğün Anayasası*. Çeviren Yusuf Ziya Çelikkaya. Ankara: Bigbang, 2011.

———. "Scientism and the Study of Society. Part II". *Economica* 11, sy 41 (Şubat 1944): 27. <https://doi.org/10.2307/2549942>.

———. *Sosyal Adalet Serabı*. Çeviren Mustafa Erdoğan. C. 2. Hukuk Yasama ve Özgürlük: Adaletin ve Politik İktisadın Yeni Bir İfadesi. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.

———. *The Sensory Order: The Sensory Order An Inquiry Into the Foundations of Theoretical Psychology*. Chicago: The University of Chicago, 1952.

Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Editör C. B. Macpherson. London: Penguin Books, 2017.

Hume, David. *A Treatise on Human Nature*. Editör Mossner, Ernest Campbell. Harmondsworth: Penguin Books, 1969.

———. *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*. Editör Eric Steinberg. Indianapolis: Hackett, 1993.

Justice: What's The Right Thing To Do? Episode 08: "WHATS A FAIR START?", 2009. https://www.youtube.com/watch?v=VcL66zx_6No.

Kant, Immanuel. *Critique of Practical Reason*. Editör Mary J. Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511809576>.

———. *The Metaphysical Elements of Justice : Part I of The Metaphysics of Morals*. Editör John Ladd. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1965.

Kukathas, Chandran. *Hayek and Modern Liberalism*. Oxford [England] : New York: Clarendon Press ; Oxford University Press, 1989.

Mandelbrot, Benoit B. *The Fractal Geometry of Nature*. San Francisco: W. H. Freeman and Company, 1982.

Nozick, Robert. *Anarşi, Devlet ve Ütopya*. Çeviren Alişan Oktay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Platon. *Devlet*. Çeviren Sabahattin Eyüpoğlu ve Ali Cimcöz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Pogge, Thomas Winfried Menko. *John Rawls: His Life and Theory Of Justice*. Çeviren Michelle Kosch. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2007.

Rawls, John. *A Theory of Justice: Revised Edition*. United States of America: Harvard University Press, 1999.

———. *Bir Adalet Teorisi*. Çeviren Vedat Ahsen Coşar. Ankara: Phoenix, 2017.

———. *Justice as Fairness*. Editör Erin Kelly. United States of America: Harvard College, 2004.

———. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 1993.

Rawls vs Nozick, t.y. <https://www.youtube.com/watch?v=T6QvkLCCNN0>.

Read, Leonard E. *I, Pencil*. Georgia: Foundation for Economic Education, 2019.

Reidy, David A., ed. *John Rawls*. International Library of Essays in The History of Social and Political Thought. Aldershot ; Burlington, VT: Ashgate, 2008.

Smith, Adam. *The Theory of Moral Sentiments*. London: Printed for A. Millar, and A. Kincaid and J. Bell, 1761.

Social Justice and State Imposed Equality - F.A. Hayek, 2019.
https://www.youtube.com/watch?v=_S2rFVZE8iE.

Yayla, Atilla. *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*. Ankara: Liberte, 2000.

